ПОНЕДЕЛНИК

**СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ,
ПОЛИТИКА И КУЛТУРА**

година двадесет и втора

5/6

София, 2019

Александър Лилов

Основател и главен редактор (1998–2013)

Редакционен съвет:
Янаки Стоилов *(председател)*
Александър Симов
Андрей Пантев
Анна Лилова
Васил Проданов
Васил Сгурев
Иван Ангелов
Кольо Георгиев
Юрий Борисов

Издателски съвет:
Емил Костадинов *(председател)*
Георги Аврамов
Георги Григоров
Димитър Георгиев
Иван Драганов
Орлин Иванов
Тодор Канев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: **Димитър Генчев**

Заместник главен редактор: **Павел Писарев**

Редактори: **Генка Николова**
Харалампия Чунева
Владимир Трифонов
Иван Динков-младши

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА

София, Позитано 20
Тел./факс: 02/944-39-22
www.ponedelnik.bg
e-mail: ponedelnikcsi@abv.bg

Център за стратегически изследвания „Александър Лилов"
към НС на БСП
ISSN 0861–6620

Ръкописи се приемат в обем до 15 страници и не се връщат.

Този брой, както и предишни книжки могат да бъдат намерени
в редакцията на списанието.

Печат ЕКСПЕРТПРИНТ ЕООД

Съдържание

ПОНЕДЕЛНИК

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

Мисли и афоризми 5

Теория

Уенди Браун — Унищожаване на демокрацията: как неолиберализмът преобразува държавата и субекта 9

Хараламби Паницидис — Маркс и съвременните форми на отчуждение 38

Сергей Ударцев — Космическата държава като държава на бъдещето: възможни варианти за формиране 49

Международна политика

Любен Петров — Балканската политика на България след Хелзинки 1975 61

Владимир Трифонов — Украйна – нов президент, а ще има ли нова политика? 70

Боян Балев — Джереми Корбин, Лейбъристката партия и Брекзит 91

Икономика

Нако Стефанов — Търговската война САЩ – Китай: начало, развитие и перспективи 111

Общество

Ивка Цакова — Политическо отчуждение и гражданско невежество 123

Надка Миланова — Китайският Червен кръст и земетресението в Съчуан на 12 май 2008 133

Съдържание

Култура

Тодор Коруев	„Тази кръв ще бъде спомен“ – Книга за сложното днес и надеждата за утре	139
Петър Андасаров	Стихотворения	144
	Петър Велчев на 75 години	147
Петър Велчев	Лирически миниатюри	148

Искай съвет от този, който умее да побеждава самия себе си

Когато критикуваш, критикувай мнението, а не автора му.

В действителност там, където не достигат разумните доводи, ги заменят с викове.

Впечатлен съм от важността на действието. Знаенето не е достатъчно – трябва да го прилагаме. Готовността не е достатъчна – трябва да го направим.

Има три категории хора: такива, които виждат; такива, които виждат, като им се покаже; такива, които не виждат.

Всяко препятствие се преодолява с настойчивост.

Опитът – това е истинският учител.

Лош е този ученик, който не превъзхожда учителя си.

Гневът – това е кратковременно безумие.

Който малко мисли, много греши.

Ако се запасиш с търпение и проявиш старание, засетите семена на знанието непременно ще дадат добра реколта. Корените на ученето са горчиви, но плодовете – сладки.

Добре прекараният ден носи приятни сънища.

Укорявай приятеля си насаме, а на обществено място го възхвалявай.

Славата е в ръцете на труда.

Водата, която пипаш в реката, е последната, която е дошла, и в същото време е първата, която идва. Така е и със сегашния миг.

Леонардо да Винчи

Леонардо да Винчи

ЛЕОНАРДО ДА ВИНЧИ (15.IV.1452 – 2.V.1519)

Леонардо да Винчи е най-изобретателният гений в човешката история. 500 години след смъртта си той още има на какво да ни научи. Именно той придава значение на израза „Ренесансов човек", на него най-много му подхожда понятието homo universale. Той всичко знаел, всичко умеел и предвидил много неща, за които по неговото време не се и досещали. Например обмислял конструкция на летателен апарат и доколкото може да се съди по неговите рисунки, достигнал до идеята за хеликоптер. Бил живописец, скулптор, архитект, писател, поет, музикант, теоретик на изкуството, военен инженер, изобретател, математик, анатом и физиолог, ботаник, философ... Векове наред човечеството черпи информация, идеи и вдъхновение от неговите бележки, скици, наблюдения и научни теории. Отличен пример за това е, че до ден-днешен кардиолози използват неговата скица на сърце като референция по време на операции.

Въпреки че Леонардо да Винчи е най-известен като художник, човечеството познава едва 20-ина негови картини. Поради острия му интелект и огромното му любопитство интересите му често се променяли. При това, както много други велики ренесансови личности, той не виждал разлика между науката и изкуството. В научните си занимания оставал художник, а в изкуството си – мислител и учен.

Пет века животът и творчеството на Леонардо да Винчи са обект на възхищение, клюки и конспирации. Славата му не помръква. Новите научни открития повишават интереса към неговите инженерни и научнофантастични рисунки, към шифрованите му бележки. Живописта му – „Мадоната в пещерата", „Тайната вечеря", „Дамата с хермелина" – все така неустоимо и загадъчно вълнува човешкото въображение, проповядвайки главните ценности на Италианското възраждане – Интелект, Хармония, Мощ. А неговата „Мона Лиза" е едно от най-великите живописни творения на всички времена.

Върховен синтез на цялото ренесансово изкуство и знание, универсален гений, Леонардо е обагрил с безсмъртие всичко, до което се е докоснала ръката и мисълта му.

Леонардо да Винчи

УНИЩОЖАВАНЕ НА ДЕМОКРАЦИЯТА: КАК НЕОЛИБЕРАЛИЗМЪТ ПРЕОБРАЗУВА ДЪРЖАВАТА И СУБЕКТА

Уенди Браун

***Уенди Браун** – политолог, професор в Калифорнийския университет, Бъркли, САЩ.*

Тази книга е теоретично разсъждение за това как неолиберализмът, който е особен вид рационалност, цялостно разрушава базовите елементи на демокрацията. Той се утвърждава чрез тълковните речници, принципите на справедливостта, политическите култури, моделите за гражданско поведение, управленските практики и най-вече илюзията за демократичност. Тезата ми е, че пазарите и парите не просто изкривяват и разрушават демокрацията, а че политическите институции и решения все повече се потискат от финансовия и от корпоративния капитал, че демокрацията е изместена от плутокрацията – власт на богатите, която служи на интересите на богатите. Смятам, че днес неолибералната рационалност е навсякъде – в държавното управление и на работните места, в съдебната система, в образованието, в културата и в широкото поле на ежедневните дейности. Тя отчетливо трансформира смисъла и действията на базовите елементи на демокрацията от политически в икономически. Либералнодемократичните институции, практики и модели може и да не оцелеят при подобни изменения. Същото се отнася и за радикалните демократични стремежи. По този начин описвам тревожното положение днес и възможната безрезултатност на бъдещите демократични проекти на изпълненото с проблеми настояще.

Предназначението на съществуващите институции и принципи е да запазят демократичната културна среда, както и да вдъхват живот на необходимата за нейното възпроизвеждане енергия. Гражданите трябва да се грижат за демокрацията и да се стремят към нея. Днес всички те са изправени пред заплаха-

та от неолиберална „икономизация", при това не само на политическия живот, но и на други сфери и дейности, които досега не бяха подчинени на икономиката. Либералнодемократичните практики и институции почти никога не оправдават надеждите, които са им възложени, а понякога носят големи разочарования. Но въпреки това либералнодемократичните принципи са свързани с идеалите за всеобща свобода и равенство, с целта политическата власт да принадлежи на народа и да се упражнява в негов интерес. Повечето от другите разновидности на демокрацията също споделят тези идеали, но ги разбират по друг начин и често се опитват да ги осъществяват по-отчетливо, отколкото позволяват либералният формализъм, индивидуализмът и относителната удовлетвореност от капитализма. Но ако, както предполагам аз, неолибералната рационалност изключва тези идеали и стремежи от съществуващите днес либерални демокрации, то на каква база могат да се развият по-амбициозните демократични проекти? Как стремежът към повече и по-добра демокрация може да се възпламени от пепелта на нейната буржоазна форма? Как народите да се стремят към демокрация и да имат демократични постижения, когато отсъства дори нейното мимолетно либералнодемократично въплъщение? И кои от дедемократизираните субекти ще бъдат способни дори да си представят такъв политически строй, ако мисълта за него не е нито вродена, нито зададена от съществуващите исторически условия? Тези въпроси ни напомнят, че проблемът какви народи и култури ще се стремят към или ще строят демокрация далеч не бива да се отнася предимно за държави от Азия, Африка и Латинска Америка, а е от критично важно значение и за съвременния Запад. Демокрацията може да бъде разрушена, подкопана отвътре, а не само по очевиден начин победена от своите противници. А и стремежът към демокрация поначало не е нещо дадено, нито е неуязвим. Дори теоретици на демокрацията като Русо и Мил признават колко е сложно изграждането на демократичен дух от материала на европейската модерност. [1]

***

Всеки опит за теоретизация на отношенията между демокрацията и неолиберализма се сблъсква с проблема за неопределеността и многозначността на двата термина. „Демокрация" – това е едно от най-спорните и най-неустойчиви понятия в политическия речник. В обществената представа „демокрация" може да означава всичко – от свободни избори до свободни пазари, от протести против диктатори до ред и законност, от липса на правова държава до стабилност на страните, от превръщане на мнението в реалност до защита на индивидуалността и до разбирането, че волята на тълпата може да бъде насочена в погрешна посока. За някои демокрацията е перлата в короната на Запада, а за други – нещо, което в действителност никога не е съществувало в западния свят или е само позлатената украса на неговото имперско оръжие. Но демокра-

цията има най-различни разновидности – социална, либерална, радикална, републиканска, представителна, авторитарна, пряка, партиципативна, делиберативна, плебисцитна, а изказванията по неин адрес понякога са в най-различни плоскости. Политическите изследователи емпирици се стремят да дадат точно значение на термина „демокрация" с помощта на количествени и качествени методи, които политическите теоретици оспорват или поставят под въпрос. В политическите теории е представен целият спектър от настроения спрямо господстващата тенденция в „теорията на демокрацията" – от оптимизма до недоволството от единствената формулировка (либерална) и единствения метод (аналитичния).

Дори етимологията на думата „демокрация" (идваща от старогръцкия език) предполага двусмисленост и спорове. *Demos/kratia* се превежда като „народовластие" или „власт на народа". Но кой е бил „народът" в древна Атина? Собствениците? Бедняците? Масите? Мнозинството? Това е предмет на дискусии дори и в самата Атина. За Платон демокрацията е близо до анархията, а за Аристотел е власт на бедните. В съвременната континентална теория Джорджо Агамбен интерпретира понятието „народ" като вечната двусмисленост, „която не може да бъде случайна", тъй като се отнася едновременно и към цялото политическо тяло, и към бедните. [2] Жак Рансьор възразява (на базата на „Законите" на Платон), че понятието „народ" не се отнася към тези две множества, а – към онези, които не са способни да управляват, към „масите". Така за Рансьор „демокрация" винаги е „включването/въвличането" на хората, които „нямат дял в нищо". [3] Етиен Балибар придава още повече сила на мисълта на Рансьор, твърдейки, че присъщите на демокрацията свобода и равенство са „наложени от въстанието на изключените", но след това винаги се „реконструират от останалите граждани, а този процес е безкраен". [4]

Важно е да се отчита, че в тази работа за база се приема откритото и спорно определение за демокрация. Това, което възнамерявам да направя, е да освободя демокрацията от оковите на някаква определена форма, при това настоявайки за ценността на нейното асоцииране с политическото самовластие на народа, който и да е този „народ". В това отношение демокрацията се противопоставя не само на тиранията и диктатурата, на фашизма и тоталитаризма, на аристокрацията и плутокрацията или на корпоратокрацията, но дори и на съвременния феномен – властта да се трансформира в управление и мениджмънт в рамките на структурата, която носи неолибералната рационалност.

Неолиберализмът също е спорно и трудно за дефиниране понятие. В научните среди е общоприето, че за него няма устойчиви, фиксирани рамки, че на неговите дискурсивни формулировки, на политическото му влияние и осъществяването му на практика е присъща времева и географска разнородност. [5] Тази разпространена идея преувеличава специфичните особености на корените на неолиберализма и на факта, че терминът се използва предимно от критиците му, а това прави съществуването му съмнително. [6] Освен икономическа политика,

модел за управление и вид рационалност неолиберализмът е и световен феномен, нещо крайно неустойчиво и разнородно, несистемно и противоречиво. В Швеция той съжителства с устойчивата и узаконена държава на всеобщото благосъстояние (*welfarism*), в Южна Африка след апартейда – с надеждите за държава на демократизацията и за преразпределение на благата, в Китай – с конфуцианството, постмаоизма и капитализма, в САЩ – със странната смес от отдавна наложилия се антиетатизъм и новия мениджъризъм. Освен това неолибералните процедури са идеи на различни дейци и минават през различни портали. Първоначално неолиберализмът е „експеримент", направен в Чили от Аугусто Пиночет и чилийските икономисти, известни като „чикагските момчета", след свалянето на Салвадор Алиенде през 1973 г. В следващите две десетилетия Международният валутен фонд утвърди „структурните изменения" в глобалния Юг. По подобен начин, докато Маргарет Тачър и Роналд Рейгън бяха във властта и се опитваха да намалят намесата на държавата във функционирането на пазарите, неолиберализмът лека-полека въздейства на евро-атлантическите страни с помощта на управленските технологии, подменяйки демократичния речник и социалното съзнание с икономически. Освен това сама по себе си неолибералната рационалност се промени с течение на времето, особено (а и не само) в прехода от индустриална към все по-финансова икономика. [7]

За времето това е парадокс. Неолиберализмът е ясно определен тип рационалност и начин на мислене на субектите за „управление на поведението" и схема за оценяване. [8] Това е наименование на конкретна историческа, икономическа и политическа реакция против кейнсианството и демократичния социализъм, а едновременно с това и на общи практики на „икономизация" на сфери и действия, които дотогава са управлявани от друга ценностна система. [9] При това в своите разнообразни въплъщения по страни, по региони и сектори, в пресечните си точки със съществуващи културни и политически традиции и най-вече в своето сливане с други дискурси и проекти, поглъщайки ги, неолиберализмът приема най-разнообразни форми и създава най-различни значения и нормативни елементи, дори различни идиоматични изрази. Той е повсеместен, но вътрешно не е еднороден, вариативен е във времето и в пространството.

Независимо от разнородността на своите превъплъщения, по причини, които ще се изяснят по-нататък, в този анализ повече ме интересува определението за „неолиберализъм", отколкото за „демокрация". Но посочените аспекти на неолиберализма – неговата нестабилност, недостигът на самотъждественост, на вариативност във времето и пространството и най-вече неговите способности за реконфигурации – трябва да се подчертаят в дискусиите, отнасящи се до неговите превъплъщения във времето, което можем да наречем съвременност, и пространството, което можем да наречем евро-атлантически свят. Осъзнаването на непоследователността и пластичността на неолиберализма ни предпазва от приемането на неговото настоящо превъплъщение за негова

истинска природа и от превръщането на предмета на моите разсъждения в телеологически, в мрачен разказ за движение към края на времето.

***

В „Държавата" Платон предполага строга хомология между града (държавата) и душата. Те се състоят от едни и същи части – разум (философи), дух (воини) и въжделения (работници). Освен това и градът, и душата могат да се управляват правилно или неправилно. Ако индивидуалният или политическият живот се управлява от користолюбието и честолюбието, а не от разума, това ще бъде за сметка на справедливостта или добродетелта. Теоретиците на политиката често поставят под въпрос тази аналогия на Платон, но тя често възниква отново. Предполагам, че неолибералната рационалност я възроди с отмъстително чувство: и хората, и държавата са устроени по модела на съвременната компания. И едните, и другите трябва да се придържат към поведение, стремящо се към максимализация на собствения капитал в настоящето и в бъдещето. За целта и едните, и другите се стремят към саморазвитие или привличане на инвеститори. Всеки режим, придържащ се към друг курс, се сблъсква в най-добрия случай с фискална криза, с намаляване на кредитния рейтинг, с криза на националната валута, с трудности при обслужването на дълга, със загубена легитимност; или като максимум – с фалит и разпад. По този начин индивидът, преследващ други цели, при най-добрия сценарий рискува своето състояние, репутацията си и кредитоспособността си, а в най-лошия – живота си.

Най-удивителното в тази нова хомология на държавата и на душата е това, че нейните координати са икономически, а не политически. Както едната, така и другата страна са проекти на мениджмънта, а не на властите, доколкото икономическите рамки и цели могат да изместват политическите. Много въпроси или се поглъщат от този проект за увеличение на капитала, или отстъпват пред него, или радикално се изменят по критериите на икономическата целесъобразност. Тези въпроси включват правосъдието (и неговите елементи – като свобода, равенство и справедливост), суверенитета на индивидите и народите и върховенството на закона, а също и знанието и културната насоченост дори и на най-скромните практики на демократичното общество.

Тази идея ще аргументирам с два примера: единият е за душата, а другият – за държавата.

Трансформация на душата. Не е новост, че през последните десетилетия бе направена преоценка на европейските и северноамериканските университети и те претърпяха съществена трансформация. Нарасна цената на обучението, намаля подкрепата на държавата, развиха се търговското и онлайн образование. Реформирането на университети по стандарта на „най-добрите" корпоративни практики и увеличаващата се бизнес култура на „компетенциите" направиха тридесетгодишната кула от слонова кост анахронична, скъпоструваща

и невзискателна. Повечето държавни институции в Англия са полуприватизирани, а в останалите държавното финансиране е привързано към набор от параметри за академичната продуктивност, които оценяват знанието по неговото „въздействие". В САЩ трансформацията протича по различен начин: чрез разпространение на по-малко формални рейтингови системи, които са близки до краудсорсинга. Старите критерии за качеството на обучението (те също са съмнителни в своята тясна връзка с качеството и количеството на постъпващите в университета фондове) бързо се изместват от доминиращите нови рейтинги за „най-добро капиталовложение". [10] Тези алгоризми са предлагани от различни издания – от „*Kiplinger's Personal Finance*" до „*Princeton Review*" и „*Forbes Magazine*". Те могат да бъдат изключително сложни, но културната промяна в тях е очевидна. Измерването на качеството на образованието се заменя с показатели, които се ръководят предимно от критерия за възвръщаемостта на вложенията *(ROI)* и са фокусирани върху последващото трудоустройство и увеличение на приходите, които студентите инвеститори могат да очакват от даденото учебно заведение. Въпросът не е в това, че е аморално, а че очевидно ценността на висшето образование се приравнява към индивидуалните икономически рискове и изгоди. Вече я няма старомодната грижа за развитие на човека и на гражданина – или най-малкото това развитие е сведено до борба за по-големи икономически постижения. И нещо, което е още по-важно – правителството на САЩ разработва проект за обвързване на 150 милиарда долара държавна финансова подкрепа към тези нови показатели, позволявайки на университетите с по-висок рейтинг да предоставят по-голяма финансова помощ на студентите. Ако въпросният проект стане факт – което е много вероятно, тези показатели не просто ще влияят на институциите и студентите и ще ги стимулират, а ще ги принудят и да се трансформират. Дотолкова, доколкото университетите, както и всеки друг инвестиционен обект, ще започнат да се оценяват по показатели за величините на рисковете и очакваните приходи. [11] Рейтинговата система предизвиква институционални изменения от значително по-голям мащаб, отколкото постулираната от нейните защитници грижа за съкращаване на разходите на университетите: стремително намаляване на общите изисквания към образованието и на времето за получаване на диплома, а в резултат – застрашено е и това, което още е останало от модела *Liberal Arts* (академични предмети като литература, философия, математика, социални и физически науки, различни от професионалните и техническите предмети – бел.прев.) и от образованието за тези групи от населението, които са в неравностойно положение. В по-широк смисъл тези изменения ще повлияят на педагогиката, на методите и на стандартите за получаване на знания, изисквани от завършилите колежи. Казано накратко, новите показатели служат за индексите и едновременно с това осъществяват революция във висшето образование. Някога висшето образование създаваше ерудиран, задълбочен елит и възпроизвеждаше култура; по-късно то способстваше за осъществяване на принципа

на равните възможности и култивираше оформянето на граждани с широка култура и задълбочени познания. Сега то създава „човешки капитал", като класическите ценности на хуманизма се обръщат с главата надолу.

Трансформация на държавата. В началото на втория си президентски мандат Барак Обама изрази опасенията си за хората, които са се оказали встрани от американската мечта поради принадлежността си към определена класа, раса, поради сексуална ориентация, пол, инвалидност или имиграционен статут. Безпокойството му прозвуча и във встъпителната му реч „Ние – народът" през януари 2013 г. Като се вземе предвид и неговото послание към Конгреса „За положението в страната", направено три седмици по-късно, може да се направи изводът, че президентът се е върнал на своите леви позиции или дори към характерния си дух за справедливост след центристкия си, компромисен и пълен с отстъпки и споразумения първи управленски мандат. Възможно е движението „*Occupy Wall Street*" все пак да може да има скромен принос за смяна на обществения дискурс по въпроса за кого и защо съществува Америка.

Несъмнено двете речи отразиха еволюцията на възгледите на Обама за еднополовите бракове и намерението му да изведе САЩ от блатото на военните операции в Близкия изток. Те изразяват и неговото безпокойство за тези, които са останали извън борда на неолибералната надпревара за богатство, в същото време когато „корпоративните доходи полетяха до небивали висоти". [12]

Изглеждаше, че по тези въпроси лъчът на „надеждите и промените", благодарение на които Обама бе избран през 2008 г., ще изгрее отново. Но внимателното изучаване на посланията на Конгреса поставя малко по-различни акценти. Обама призовава за запазване на здравната система *Medicare*; за въвеждане на прогресивно данъчно облагане и за увеличаване на държавните инвестиции в научните и в технологичните изследвания, чистата енергия, екожилищата и образованието, за реформа на имиграционните закони, за борба със сексуалната дискриминация и домашното насилие, за увеличаване на минималната заплата. Но всяко от тези предложения се обосновава с възможния му принос в икономическия растеж или в конкурентоспособността на Америка. [13]

„Икономическият растеж, който създава добри работни места за средната класа – това е пътеводната звезда за нашите усилия", подчертава президентът. Той добавя: „Като нация ние всеки ден трябва да си задаваме три въпроса." [14] Какви са тези допълнителни указания, от които трябва да се ръководят законодателната дейност и сферата на конкретната политика, на общественото и на индивидуалното поведение? „Как да създадем повече работни места? Как да осигурим на хората необходимите навици за тази работа? И как да си гарантираме, че усърдният труд ще осигури достоен живот?" [15]

Да се привличат инвеститори и да се обучава добре заплатена и квалифицирана работна сила са целите на най-старата демокрация на планетата, водена от справедливия президент от началото на XXI век. От своя страна успехът в тези области ще доведе до постигане на главната цел на нацията и на прави-

телството, което отговаря за нея – „всеобхватен растеж" на икономиката като цяло. И нещо, което е още по-важно: Обама представя всяка прогресивна ценност – от намаляването на домашното насилие до забавянето на измененията на климата – не просто като съпътстваща икономическия растеж, а и като обуславяща го. Чистата енергия ще поддържа нашата конкурентоспособност: „Ако страни като Китай преминават към чисти енергоизточници, значи и ние трябва да го направим." [16] Обновяването на нашата остаряла инфраструктура трябва „да докаже, че за бизнеса няма по-добро място на земята от САЩ". [17] По-достъпните ипотечни сделки ще позволят на „отговорните млади семейства" да купят първото си жилище, а това ще „подкрепи икономическия растеж". [18] Инвестициите в образованието ще намалят влиянието на факторите, които сдържат икономическия растеж (бременността сред юношите, престъпленията, свързани с насилие), и ще изведат „децата на пътя към добра работа". Това ще им позволи „да си пробият път към средната класа" и ще им създаде навици, които правят икономиката конкурентоспособна. Трябва да се поощряват обединенията на училищата с „колежите и работодателите" и да се организират „курсове, посветени на науката, технологиите, инженерството и математиката – сфери, които подготвят специалисти, търсени от работодателите". [19] Трябва да се реформира законът за имигрантите, за да могат „талантите на изпълнените с надежди имигранти да бъдат използвани за благото на страната", както и за да се привличат „висококвалифицирани предприемачи и инженери, които да създадат работни места и да допринесат за нашата икономика". [20] Икономическият растеж ще се увеличи, „когато нашите жени, майки и дъщери заживеят без заплаха от дискриминация [...] и [...] без страх от домашно насилие", когато „ние възнаграждаваме честния труд с честно заплащане" благодарение на промяната на минималната работна заплата, когато възстановим разрушените промишлени градове и укрепим семействата, „премахвайки финансовите ограничения за браковете за двойки с невисок доход, и когато направим повече за поощряване на бащинството". [21]

Посланието на Обама към Конгреса от януари 2013 г. възстанови либералния дневен ред, представяйки го като икономически обоснован и обещавайки, че той ще увеличи конкурентоспособността и благоденствието, като осигури стабилно възстановяване след кризата, предизвикана от колапса на финансовия капитал през 2008 година. Някои могат да възразят, че подобна формулировка е направена с цел да се парират атаките на опозицията, като не просто я неутрализира, но и обърне в своя полза обвиненията към демократите – партията на високите данъци и високите държавни разходи *(tax-and-spend).* Обама направи това, назовавайки социалната справедливост, държавните инвестиции и защитата на околната среда като „гориво" за икономическия растеж. Можем да се съгласим, че тази цел е очевидна. Но когато фокусът е само върху нея, не се взима предвид въпроса: по какъв начин икономическият растеж се превърна в единствена цел и оправдание на правителството? По ирония на

съдбата в същия момент честните икономисти признаха, че натрупването на капитала и икономическият растеж са несъвместими – отчасти и поради това, че изземването на рентата, улеснено от финансиализацията, не способства за икономическия растеж. [22] В неолибералната епоха, когато като цяло пазарът сам по себе си работи нелошо, посланието на Обама е, че правителството е отговорно както за укрепването на икономическото здраве, така и че всичките му останали задължения (освен националната сигурност) са подчинени на тази цел. Тази формулировка е удивителна със своята прямота. Тя означава, че обещанията на демократичната държава, отнасящи се до свободата, равенството, конституционализма и борбата с дискриминацията, отсега нататък ще бъдат подчинени на стремежа към икономически растеж, конкурентно позициониране и натрупване на капитал. Тези политически обещания повече не са в състояние да съществуват сами по себе си и, както се разбира от речта на президента, ще бъдат изтласкани на заден план, ако застават на пътя на постигането на икономическите цели, вместо да им помагат.

Речта на Обама е недвусмислена и по въпроса, че множеството задачи и приоритети на държавата и на някои съвременни компании са неразривно свързани. Особено на фона на това, че компаниите днес отделят все по-голямо внимание на устойчивостта и на пестеливото използване на ресурсите. И за компаниите, и за държавата приоритетни са конкурентното позициониране, курсът на техните ценни книжа и размерът на дълга им. Други задачи – от устойчивото развитие на производството до справедливостта към работниците – се поставят дотолкова, доколкото позволяват да се постигнат приоритетните цели. Като се има предвид, че социалното осигуряване се превръща в пазарна ниша, екологичните практики и частната търговия редом с минималното преразпределение на печалбите в полза на благотворителността станаха публично лице и маркетингова стратегия на много съвременни фирми. Посланието на Обама към Конгреса само леко коригира установилата се семантична структура, извеждайки на преден план въпросите за справедливостта, които са неразривно свързани с конкурентното позициониране. Отсега нататък посоките, в които се движат държавите и корпорациите, загрижени за справедлив бизнес и за устойчиво развитие, само защото това е необходимо, ще са фундаментално близки. „Социалната отговорност", която се превръща в елемент на предприемачеството, по-скоро се трансформира в средство за привличане на потребители и инвеститори. [23] В това отношение речта на Обама изразява и неолибералния етатизъм и е блестящ маркетингов ход, заимстван от бизнеса. Президентът повишава своя „кредитен рейтинг" и „пазарната си стойност" чрез привличане на инвестиции (включително повторни) от страна на част от населението, обезпокоено от екологичните проблеми и от социалната несправедливост.

Привеждам само два от многобройните примери как в наши дни неолиберализмът трансформира субектите, държавата и техните отношения;

какво се случва с властта на народа в името на интересите на народа, когато неолиберална рационалност конструира душата и държавата като търговски компании, а не като политически единици; какво се случва със съставните елементи на демокрацията – с нейната култура, със субектите, с принципите и институциите, когато неолиберална рационалност завладява политическия живот.

Посочвайки тези примери, бързам да добавя, че моето изследване се движи преди всичко в рамките на политическите теории и неговата цел е да осветли широкия спектър и основните механизми, с чиято помощ съвременното неолиберално конструиране на индивидите и на държавите се избавя от демократичните принципи, ерозира демократичните институции и елиминира демокрацията като съставен елемент от европейската модерност. Изследването ми е критика в класическия смисъл на думата, опит да се разберат съставните елементи и динамиката на ситуацията, в която се намираме. То не разработва алтернатива на описвания ред, а само епизодично споменава възможни стратегии за съпротива при неговото разгръщане. Този труд има за цел да направи анализ на определени проблеми и силите, които им влияят. Надеждата на автора е, че той ще допринесе за развитието на алтернативни стратегии, които ще способстват за спасението на демокрацията.

***

Обикновено под „неолиберализъм" се разбира осъществяването на множество икономически процедури, съответстващи на неговия основен принцип за затвърждаване на свободните пазари. Сред тях са отслабване на контрола над производството и движението на капитала; радикално намаляване на обема на социалноосигурителните мерки и на защита на уязвимите групи; приватизация и аутсорсинг на производството на обществените блага, като се започне с образованието, парковете, пощенските служби, пътищата и социалното осигуряване и се стигне до затворите и военната служба; замяна на прогресивните данъчни ставки с регресивни; намаляване на преразпределението на ресурсите в икономическия план или на социално-политическа стратегия; трансформация на всяка човешка потребност или стремеж към това да се създаде печелещо предприятие – от подготовката за постъпване в колеж до трансплантацията на органите, от осиновяването до правилата срещу замърсяване на околната среда, от решението на проблемите с опашките до резервирането на хубави места в самолетите. А неотдавна и с финансиализацията на всичко, с увеличаващото се доминиране на финансовия капитал над производствения в икономическата динамика и във всекидневния живот.

Критиката на тези политически практики и процедури обикновено се фокусира върху четири пагубни последствия. *Първо* – увеличението на неравенството вследствие на акумулирането и задържането на все повече богатства от страна на

най-осигурения слой, докато най-малко осигурените буквално се оказват изтласкани на улиците или в градските и крайградските гета. Средната класа работи все повече и за все по-малки заплати, застраховки и възможности за пенсионно осигуряване откогато и да било през последните 50 години. Макар че тези критици рядко употребяват думата „неолиберализъм", те подчертават именно тези фактори в трудовете си за държавната политика на западните държави. Сред икономистите това са Робърт Райх, Пол Кругман и Джоузеф Стиглиц. От политиците може да бъдат посочени Амартия Сен, Джеймс Фергюсън, Бранко Миланович и др. [24] Нарастващото неравенство е един от ефектите, които Тома Пикети смята за фундаментални в недалечното минало и в близкото бъдеще на посткейнсианския капитализъм.

Вторият аргумент на критиците на икономическата политика е дерегулацията на неолиберална държава – грубата и неетична комерсиализация на обектите и на видовете дейност, които по-рано се смятаха за непазарни. Този аргумент подчертава, че тяхното поставяне на пазарни принципи ще доведе до експлоатация или деградация на човека (например сурогатното майчинство от страните от Третия свят в полза на осигурените двойки от „първия свят"), защото ограничава или усложнява достъпа до това, което трябва да принадлежи на всички и е било широко достъпно (образование, дива природа, инфраструктура), а също и защото способства за ужасяващи процеси и действия, които разрушават планетата (търговията с органи или правото за замърсяване, за изсичане на горите, за добив на шистов газ). Тези критици не използват термина „неолиберализъм", макар да знаят, че именно с него може да се обясни същността на претенциите, формулирани от Дебора Зац в книгата „Защо някои неща не бива да се продават" и от Майкъл Сандлър в труда „Какво не може да се купи с пари". [25]

Трето. Критиката на неолиберализма, разбиран като икономическа политика на държавата, изразява недоволство от увеличаващата се близост между корпоративния и финансовия капитал на държавата, а също така и от корпоративното влияние върху политическите решения и икономическата политика. В книгата си „Акционерна демокрация" Шелдън Волин подчертава това, макар също да избягва да употребява понятието „неолиберализъм". [26] Тези теми са характерни и за режисьора Майкъл Мур. По малко по-различен начин ги разработват Пол Пирсън и Джейкъб Хакер в книгата си „Политика на принципа „Победителят получава всичко". [27]

Четвърто. Критици на държавната неолиберална политика често изразяват тревога от пагубните въздействия върху икономиката от увеличаващото се влияние и свобода на финансовия капитал, особено от разрушителните последствия от „финансовите балони" и другите резки флуктуации на финансовите пазари. Тези последствия се проявиха нагледно при първите сътресения, предизвикани от финансовия колапс през 2008 и 2009 г. и от дълготрайните последици от тях. Те се усложняват от увеличаващия се разрив между интересите на Уолстрийт и

т.нар. реална икономика. Тези процеси са описани от Жерар Дюменил и Доминик Леви в книгата „Криза на неолиберализма", от Майкъл Хъдсън във „Финансовият капитализъм и неговата незадоволителност", от Ив Смит в „Икономизирани: как неограниченият интерес към себе си подкопава демокрацията и разлага капитализма", от Мат Таиби в „Грифтопия: история на банкерите, на политиците и на най-дръзкото вземане на властта в историята на Америка", както и от Филип Мировски в „Никога не позволявайте на сериозната криза да мине напразно: как неолиберализмът преживя финансовата катастрофа". [28]

Нарастващото неравенство, грубата комерсиализация, увеличаващото се корпоративно влияние в правителството, икономическата разруха и нестабилността – всички те несъмнено са последствия от неолибералната политика и се превръщат в предмет на ненавист и са повод за масови протести. Именно на тях се противопоставят движението „Окупирай Уолстрийт" *(Occupy Wall Street)*, южноевропейските протести срещу политиката на остеритет, а преди тях и движението на антиглобалистите. Но тук аз изследвам неолиберализма от малко по-различен ъгъл. Акцентът ми е поставен върху други аспекти от разрушителните му последствия. Бидейки несъгласна с гледната точка за неолиберализма като държавна политика в различни сфери, като фаза на капитализма или идеология, освобождаваща пазара за възстановяване на доходите на капиталистическата класа, аз се присъединявам към Мишел Фуко и другите теоретици, които възприемат неолиберализма като нормативен тип рационалност, който, превръщайки се в господстващ, разпространява особена форма на икономически ценности, практики и показатели за всички сфери на човешкия живот. [29]

Този господстващ тип рационалност включва това, което Кори Калискани и Мишел Калон наричат „икономизация" на неикономическите в миналото сфери и практики – процесите на трансформация на знанието, на формите, на съдържанието и на образа на действията, характерни за тези сфери и практики. [30] Важно е, че не е задължително икономизацията да включва монетаризация. Тоест ние можем (а неолиберализмът ни възприема като субекти, които могат) да мислим и да действаме като съвременни агенти на пазара, чиято непосредствена задача не е получаването на финансови приходи. Например когато решаваме въпроса за образованието, здравето, физическата култура, семейния живот или избора на квартал, в който да живеем. [31] Това, че неолиберализмът пледира за неизменна и всеобхватна икономизация на всички сфери от живота, не означава, че той буквално превръща тези сфери в пазар, макар че това несъмнено е едно от най-важните следствия от него. По-скоро идеята е, че неолибералната рационалност разпространява пазарния модел във всички сфери и видове дейности – дори в тези, които изобщо не са свързани с парите. Той конструира човешките същества преди всичко като пазарни актьори – винаги, навсякъде и само като *homo economicus.*

Например можем да подхождаме към личния си живот така, сякаш сме предприемачи или инвеститори, при това без да се опитваме директно да из-

влечем, да натрупаме или да инвестираме парични средства в тази сфера. [32] Много популярни приложения за запознанства определят своите клиенти и предложения именно с подобни термини, посочвайки важността на максимизацията на възвращаемостта от инвестициите в чувства, а не само във време или в пари. [33] Върховният съд може да разбира свободата на словото като право, позволяващо да повишиш и рекламираш ефективно своята стойност на пазара без директна монетаризация. Ние виждаме намек за това в делото „Обединени граждани против Федералната избирателна комисия". Ученикът може да постъпи в организация на доброволци, за да направи по-впечатляваща своята биография за колежа, в който иска да бъде. Но такава работа не се заплаща, а обучението в определен колеж може и да не оправдае надеждите му за увеличение на доходите. По подобен начин родителите могат да избират за детето начално училище на базата на рейтинга, който е характеристика на шансовете на випускника за постъпване в средните училища. Те от своя страна може да са с добри рейтинги за способността си да осигурят на випускниците си постъпване в елитен колеж. При това родителите на практика нямат възможност да изчисляват как стойността на издръжките за образованието на детето ще повлияе на доходите му в зряла възраст.

Мащабната икономизация на областите, които преди не бяха икономически, действията на субектите без необходимите условия за тяхната маркетизация или монетаризация по този начин се превръщат в характерен признак на неолиберална рационалност. Но „икономизацията" също е широко определение, което няма постоянно значение и влияние в различните исторически и пространствени въплъщения на „икономиката". Да се каже, че неолиберализмът конструира субектите като единствено икономически актьори, не означава да се дефинира в какви по-конкретни роли ги конструира той. Производители? Продавачи? Предприемачи? Потребители? Инвеститори? По такъв начин икономизацията на обществото и на политиката може да става и в парадигмата на семейното домакинство, на държавата на работниците, на държавата на клиентите и потребителите или в света на човешкия капитал. Такива са няколкото пътища, по които се осъществяваше икономизацията в условията на държавния социализъм, на държавата на всеобщото благоденствие, на социалната демокрация, на националния социализъм и на неолиберализма. Още Карл Шмит посочи, че либералната демокрация сама по себе си е начин за икономизация на държавата и политиката. А за Хана Аренд и Клод Льофор икономизацията на обществото, на политиката и на човека е типичен пример за марксизъм в теорията и в практиката. [34]

В какво се състои спецификата на неолиберална икономизация? Отчасти тя е в увеличаващия се мащаб на икономизацията, в нейните досега невъобразими способности да избира различни практики и подхранва тайни желания. Но този преход не се свежда до увеличение на мащаба. Съвременната неолиберална рационалност не взима на въоръжение някаква вечна фигура

на *homo oeconomicus*, увеличавайки я с лупа. *Homo oeconomicus* няма никаква постоянна форма, която да е неизменна през вековете. Фигурата, описана от Адам Смит преди двеста години, изобразява търговеца, който неизменно се стреми към лична изгода с помощта на размяната. Преди сто години принципът е преразгледан от Джереми Бентъм и е формулиран като избягване на страданията и стремеж към удоволствие, тоест като безкрайно пресмятане на рентабилността. В зората на неолибералната епоха, преди 30 години, *homo oeconomicus* все още търсеше личната си изгода, но вече започна да се превръща в предприятие и да се осъзнава като човешки капитал. Както пише Фуко, субектът стана подчинен на „дифузиите и на мултипликациите на формата на „предприятието" в социалното тяло. [35] Днес *homo oeconomicus* запазва чертите на този предприемачески дух, но той е реконструиран като монетаризиран човешки капитал. Неговият проект се състои в това да инвестира в самия себе си, да увеличава своята стойност и да привлича инвеститорите. Непрестанно да се занимава със своите реални или метафорични кредитни рейтинги във всички сфери на живота си. [36]

Съвременната икономизация на субектите на неолибералната рационалност има най-малко *три* отличителни черти. *Първо*. За разлика от ситуацията при класическия икономически либерализъм, ние навсякъде сме единствено *homo oeconomicus.* Това е едно от нововъведенията на неолиберализма в политическата и социалната мисъл и един от неговите най-деструктивни елементи. Адам Смит, Насау, Сениър, Жан-Батист Се, Дейвид Рикардо и Джеймс Стюърт отделят много внимание на въпроса за отношенията между икономическия и политическия живот. Те не биха могли дори да си представят, че икономиката ще подчини всички други сфери на битието с помощта на своите термини и показатели. [37] Някои от тези автори дори са предупреждавали колко опасно и погрешно ще бъде, ако позволиш на икономиката да оказва твърде голямо влияние върху политиката, да не говорим за морала и за етиката.

Второ. Неолибералният *homo oeconomicus* по-скоро ще придобие формата на човешки капитал, стремящ се да увеличи своята конкурентоспособност и да направи по-привлекателна своята ценност, отколкото да се превърне във фигура за размяна или за печалба. Това също е ново и то отличава неолибералния субект от субекта на класическата и неокласическата икономика, от субекта на Джереми Бентън, на Карл Маркс, на Карл Полани и Алберт Хиршман.

Трето. Това е свързано с предишния аргумент. Особената структура на човешкия капитал и сферите на неговата дейност стават все по-сходни със структурите на финансовия и на инвестиционния капитал – не само на производствения и на предприемаческия. Излизането на пазара на базата на взаимноизгодната размяна и включването в обръщение на собствените ценни качества и активи все още се практикуват и остават част от природата и дейността на човешкия капитал. Но Мишел Фейе обръща внимание, че *homo oeconomicus* като човешки капитал става все по-загрижен за увеличението на

стойността на своето портфолио във всички сфери на живота – това поведение се изразява чрез практики като инвестиции в себе си или привличане на инвеститори. [38] Образованието, повишаването на квалификацията, развлеченията, възпроизводството, потреблението и други сфери във все по-голяма степен се разглеждат като стратегически решения и практики, свързани с увеличаването на бъдещата стойност на субекта, било то чрез повишаване на рейтинга му в социалните мрежи – „последователи", „харесвания", „споделяния", участие в най-различни рейтинги и класации, оценяващи различните сфери на дейност, или чрез преки монетаризирани практики.

Разбира се, много съвременни компании се ориентират към изгодата, печалбата и пазарния обмен; комерсиализацията и предприемачеството не са изчезнали от капиталистическата икономика. Но същността е, че финансовият капитал и финансиализацията носят в себе си нов модел на икономическо поведение, който е предназначен вече не толкова за инвестиционните банки и корпорациите. Дори компаниите, занимаващи се с предприемаческа дейност и стремящи се към повишаване на доходите чрез съкращаване на разходите, развитие на нови пазари и адаптация към измененията на средата, започват да използват стратегии за управление на рисковете, за подобряване на структурата на капитала, за инвестиране на заетите средства, за спекулации и практики, насочени към привличане на инвеститори и към повишаване на кредитни рейтинги и на стойността на инвестиционния портфейл. По този начин поведението и субективността на *homo oeconomicus* в епохата на финансовия капитал съществено се отличават както от търговските бариери, бартерите и размените, споменавани от Адам Смит, така и от стремежите към удоволствие и избягване на болката, за които говори Джереми Бентъм. Дотолкова, доколкото неолибералната рационалност трансформира човешкото същество в човешки капитал, предишното поколение *homo oeconomicus* като субект, стремящ се към увеличаване на печалбата, отстъпва място на субекта, който едновременно е и работник на компанията, и компания. И в двата случая този субект се оказва управляем от практиките, които са приети в компаниите. Тези практики заменят вертикалните (отгоре надолу) методи за управление на държавите, на компанитие и на субектите с нови, безкрайно еволюиращи техники на мениджмънта. Централизираната власт, законът, процедурата, правилата и квотите отстъпват на мрежовите, ориентирани към практиката и командната работа и на техниките, в които акцентът се поставя върху стимулирането, събраните препоръки и критериите за анализ.

Когато конструирането на човешките същества и на човешкото поведение от типа *homo oeconomicus* се разпространяват във всички сфери на живота, включително и в политическата, протича радикална трансформация не само на организацията, но и на целите и характера на тези сфери, както и на техните взаимоотношения. В политическия живот неолиберализацията трансформира политическите принципи на демокрация и справедливост в икономически

термини. Превръща държавата в мениджър на народа по подобие на компаниите (министър-председателят на Тайланд Таксин Шинаватра се самонарече „генерален директор на корпорацията на Тайланд през 90-те години на XX век") и деформира самата същност на демократичното общество и дори на народния суверенитет. Едно от най-важните следствия на неолиберализацията е потискането на и без това анемичния *homo politicus* на либералната демокрация. Това има огромни последствия за демократичните институции, за културите и за въображаемите[1].

***

По какъв начин протича трансформацията на човешките същества в *homo oeconomicus* и в човешки капитал във всички сфери на живота? По какъв начин при определен тип рационалност, неолиберализмът става всеобхватна и определяща практиките на битовите институции и дискурсите на ежедневния живот? Докато през 70-те и 80-те години на XX век неолиберална политика често се налага чрез принуда и сила, днес неолиберализацията на евро-атлантическия свят по-скоро протича чрез специфични техники на управление с помощта на „най-добрите практики" и юридическите манипулации. Казано накратко – с помощта на „меката сила" на консенсуса, чрез получаването на дял и чрез подкупи, а не чрез насилие, диктат или открити политически платформи. Неолиберализмът управлява под формата на здрав разум, принцип на реалността, трансформиращ институциите и човешките същества навсякъде, където той се появява, затвърждава и процъфтява. Разбира се, появяват се проблеми, случват се протести и сблъсъци с полицията поради приватизацията на обществените блага, потискането на профсъюзите, намаляването на заплатите, орязването на комуналните услуги и т.н. Но неолиберализацията действа по-скоро като термит, а не като лъв… Този тип рационалност се просмуква по капилярните кръвоносни съдове на работните места, в училищата, в органите на изпълнителната власт, в социалните и в политическите дискурси – и най-вече в самия субект. Дори метафората с термита не е достатъчно точна: Фуко би ни напомнил, че всяка новопоявила се политическа рационалност е не само разрушителна, но е и способна да създава нов тип субекти, ново поведение и отношения между световете.

---

[1] Преводачът приема, че авторът има предвид смисъла на понятието „въображаемото" като един от психичните регистри на френския психолог и психотерапевт Жак Лакан. Според психоаналитика д-р Евгений Генчев „въображаемото" най-кратко може да бъде определено с израза на Раймонд дьо Сосюр, създателя на съвременната лингвистика, „субектът халюцинира собствения си свят". „Всичко, което възприемаме като реалност, е въображаемо, тоест трябва да си го представим. Символичното е речта, с която се опитваме да предадем на Другия въображаемото. Например когато говорим на аналитика си, използваме символичното, за да изкажем въображаемото, което ни измъчва". Вж. „Защо психоанализа, защо лаканианска психоанализа", доклад изнесен пред VI Национална конференция по психотерапия – София, ноември 2014 г.

В рамките на неолиберална рационалност под понятието „човешки капитал" се разбират едновременно и нашата същност, и нашите потребности – тоест как ни наричат, какво трябва да бъдем, в какво ни превръща рационалността посредством своите норми и конструирането на средата. Ние вече разгледахме едно от свойствата, благодарение на което неолиберализмът се отличава от класическия икономически либерализъм: всички сфери на живота се превръщат в пазар и ние навсякъде трябва да съществуваме като пазарни актьори. Другото отличие, посочено от Фуко, се състои в това, че при неолиберална рационалност основен принцип и базов елемент на пазара, вместо размяната, става конкуренцията. [39] Фуко твърди също, че неолиберална рационалност формулира конкуренцията като нормативна, а не като естествена рамка, защото тя има нужда от съдействие и законодателна подкрепа. Този неявен преход от размяната към конкуренцията като същности на пазара означава, че всички пазарни актьори съществуват в качеството си на малки капитали (а не собственици, работници и потребители), които не правят размени помежду си, а се конкурират. Неотстъпната и всеобща цел на човешкия капитал, бил той въвлечен в обучение, в стаж, в работа, в планиране на живота и на пенсията или в изобретяването на свой нов живот, се състои в това да вкара в обръщение своите проекти, да повиши своята стойност и своето място в рейтинга. Така той копира задачите на съвременните компании, на държавите, на академичните подразделения и издания, на университетите, на медиите и интернет сайтовете: излизане на пазара, повишаване на конкурентоспособността и на ценностите, максимизация на рейтингите. Възприемането на човека като съвкупност от производителния и инвестиционния капитал се забелязва във всяка процедура за прием на работа или в колеж, във всеки курс по техники на обучение, във всеки стаж и във всяка нова програма за диета и упражнения. Най-добрите учени и университети се избират не само по предприемаческите им качества и по инвестициите (получените грантове и стипендии), а и по способността им да генерират нови проекти и публикации на базата на предишните изследвания. Разчита се на количеството публикации и на това тяхната работа да се влее в академичния оборот като част от стремежа им да повишат своята стойност. [40]

Практиката за създаване на връзки *(networking)* днес е много разпространена във всички сфери. Мишел Фейе я нарича практика за „привличане на инвеститори". [41] Тези примери отново ни напомнят, че начините, с чиято помощ неолиберална рационалност разпространява пазарните ценности и показатели във все повече сфери, невинаги приемат пряко парично изражение; отделни области, хора и практики се икономизират в мащаби, които значително надвишават буквалното увеличаване на печалбата. Тази мисъл ще бъде централна, за да се разбере по какъв начин неолиберализмът преобразува демокрацията.

Възприемането на човешките същества като човешки капитал има много последствия. По-нататък ще изброя само тези от тях, които имат отношение към моя аргумент.

Първо. Ние сме човешки капитал не само за себе си, но и за компанията, за държавата и за постнационалното образувание, чиито членове се явяваме. Така макар и от нас да изискват да носим отговорност за самите себе си в конкурентния свят на другите човешки капитали – дотогава, докато се явяваме част от капитала на компанията и на държавата, загрижени за своята конкурентоспособност – ние нямаме никакви гаранции за своята сигурност и защита или поне за оцеляването си. Субектът, разбран и конструиран като човешки капитал – свой собствен и принадлежащ на компанията или държавата, постоянно е подложен на риск от неуспех, от възможността да стане ненужен или да блокира, да загуби способността да функционира, което въобще не зависи от неговите собствени действия, от съобразителността и отговорността му. Фискалната криза, съкращенията, аутсорсингът, уволнението – тези и други събития могат да ни засегнат независимо от нашите качества на инвеститори и предприемачи. Тази опасност засяга всичко, включително минималните потребности от вода и храна, тъй като разнообразните програми за социална защита се разрушават от неолиберализма. Разделянето на социалното на предприемаческо и самоинвестиционно унищожава тези убежища, които ни дават принадлежността – било то към пенсионните програми, или към гражданското общество. Единствено семейните връзки остават допустимо социално пристанище, независимо че неолиберализмът разрушава и обществената подкрепа на семейния живот – от достъпното жилище до образованието. Освен това в качеството на материя от политическо и от морално значение човешките капитали нямат статута на кантиански индивиди, които сами по себе си са цел, а не средство. Към човешкия капитал също така са неприложими чисто политическите права – техният статут е слаб и неотчетлив. Тези права сами по себе си могат да бъдат икономизирани, а тяхното съдържание и приложението им – основно преработени. В качеството си на човешки капитал субектът едновременно сам носи отговорност за себе си и се явява инструмент, елемент от цялото, който може да стане ненужен. В това отношение либерално-демократичният обществен договор се отхвърля.

Второ. Посредник и модел в отношенията между конкуриращите се капитали вместо равенството става неравенството. Когато се възприемаме като човешки капитал във всички сфери на своята дейност, равенството спира да бъде наше предварително определено естествено отношение един към друг. По този начин при демокрацията от неолиберален тип равенството не е нито условие, нито основа. В законодателството, в правото и във „въображаемото“ на обществото неравенството става не само нормално, но и нормативно. В демокрацията, образувана от човешкия капитал, функционират победители и победени, те не се третират като равни и с еднаква защита. В това отношение общественият договор спира да съществува.

Трето. Когато всичко наоколо става капитал, трудът изчезва като категория заедно със своята колективна форма и класите, пропада и аналитичното основание за отчуждение, за експлоатация и за солидарност между работни-

ците. В същото време се разрушава самият принцип на съществуване на профсъюзите, на групата потребители и на другите форми на икономическо сътрудничество с изключение на капиталовите синдикати. Резултатите от няколкото века развитие на трудовото право и на другите форми на гаранции и блага в евро-атлантическия свят се оказват под въпрос. И нещо, което е не по-малко важно – размиват се основанията за гарантиране на тези блага. Една от причините за това размиване е увеличаващото се обществено противопоставяне на пенсиите, на гарантираната заетост, на платените отпуски и на други придобивки, които държавните служители на САЩ постигнаха с огромни усилия. Друг признак е отсъствието в обществото на съчувствие към последствията от застрашаващите живота жестоки икономии, приложени в южноевропейските страни по време на кризата в ЕС през 2011–2012 година. Печално известната реч на германския канцлер Ангела Меркел за „ленивите гърци" бе произнесена именно по време на кризата. Тя не само изигра ролята на гориво за реакционните популистки настроения в Северна Европа, но и популяризира идеята, че испанските, португалските и гръцките работници не заслужават нито пенсии, нито достойни условия за живот срещу труда си. [42]

Четвърто. Ако съществува само *homo oeconomicus* и ако сферата на политическото се формулира с икономически термини, изчезват и основите на гражданското съзнание като грижа за обществените блага. Проблемът е не само че неолибералната рационалност подрива базата на обществените блага и обезценява общите цели, макар че това е точно така, но и че гражданите губят своята политическа значимост. Доминацията на *homo oeconomicus* е повсеместна, той признава само пазара и пазарното поведение; той не може да си позволи да се грижи за обществени цели и проблеми в строго политическа логика. В резултат на това неолибералната рационалност преобразува политическия живот и в частност държавата. Замяната на гражданството като грижа за обществените блага с гражданство, сведено към гражданина като *homo oeconomicus,* изключва самата идея народът, демосът да утвърди своя колективна политическа власт.

Обявявайки война на обществените блага и на самата идея за общественото, включително гражданствеността, която не се свежда до членство в едни или други организации, неолиберализмът води до обедняване на обществения живот, без да убива политиката като такава. При това борбите за власт, за господстващи ценности, за ресурси и траектории на развитието продължават. Запазването на политиката сред отломките на обществения живот е особено характерно за добре образованата публика, като същевременно се маркетизират политическите сфери. Това е една от причините съвременната политика да бъде изключително непривлекателна и токсична – изпълнена с демагогия и позьорство, лишена от интелектуална сериозност. Тя угажда на необразования и лесно манипулируем електорат, който е жаден за изпълнените с новини за знаменитости и скандали корпоративни медии. Неолиберализмът създава условия за съществуване на политика, при която няма да има демократични

институции. Нито подкрепа за демократичната общественост и всичко, което тя представлява: желание за информираност, за участие, което се гради на взаимното уважение, стремеж към независимост и строго сдържане на властта, която може да бъде свалена или отслабена.

Пето. Когато легитимността и задачите на държавата се оказват свързани предимно с икономическия растеж, с глобалната конкурентоспособност и поддържането на високи кредитни рейтинги, се снижава характерната за либералнодемократичните държави грижа за справедливостта. Икономиката се превръща в принцип на организацията и регулирането на държавите и на постнационалните образувания като Европейския съюз. Това стана ясно от посланието на президента Обама към Конгреса през януари 2013 година: правосъдието, мирът и пестеливото отношение към околната среда могат да бъдат цел на държавата само дотолкова, доколкото позволяват да се постигнат икономическите цели. Това стана очевидно и от условията, които ЕС поставя на южноевропейските държави, за да им отпусне кредити. За да се предотврати спирането на изплащането на дълговете и да се укроти инфлацията, бе пожертвано благополучието на милиони хора. Това е съдбата на гражданина, превърнат в човешки капитал. По същия начин през есента на 2013 г., по време на спирането на работа на правителството на САЩ и скандалите в Конгреса заради превишаването на лимита на държавния дълг, експертите се тревожеха не толкова от прекъсванията в работата на обществените услуги, а от ситуацията на Фондовата борса, от кредитния рейтинг на Америка и от темповете на растеж.

За успеха на неолиберална рационалност в преобразуването на гражданите и субекта сочи липсата на протестна реакция за новата роля на държавата в техните предпочитания, в услугите и в подкрепата, която тя оказва на икономиките на уж свободния пазар. Икономизирането на всичко и на всички, включително и на политическия живот, ни лишава от чувствителност към очевидното противоречие между уж свободната пазарна икономика и държавата, която ѝ е напълно подчинена и се намира под неин контрол. Когато държавата е приватизирана, оттеглила се е и се вдъхновява от пазарната рационалност във всички свои функции и когато нейната легитимност във все по-голяма степен се базира на либерализирането, на спасението и подхранването на икономиката, тя се оценява по същите показатели, както и която и да е друга корпорация. Един от парадоксите на неолиберална трансформация е, че държавата се преобразува по модела на компанията, но при това трябва да обслужва и да подкрепя икономиката, в която ѝ е забранено да се намесва, а изобщо не може и да става дума да ѝ се противопоставя.

Липсата на протестна реакция срещу ролята на държавата за подкрепа на капитала и за намаляване на значението на социалната справедливост към гражданите и тяхното благополучие също е следствие от неолиберално прехвърляне на базовите принципи на демокрацията от политическия дневен ред към икономическия. Освен това самият процес на прилагане на принципите на справедливостта от държавата се трансформира в неолиберална рационал-

ност. По думите на Фуко „неолиберализмът моделира цялата практика на политическата власт на пазарните принципи (…) и икономическата мрежа оценява действията и измерва неговата значимост". [43] Когато такава икономизация конструира държавата като мениджър на компания, а субекта като единица на предприемаческия и самоинвестиционния капитал, резултатът е не просто свиване на функциите на държавата и на гражданина или разширение на сферата на икономически дефинираната свобода за сметка на съвместното инвестиране в обществения живот и в благата. По-скоро протича изместване на смисъла и на практиката на демократичната идея за свобода, равенство и суверенитет от политическия регистър в икономическия. Ето как става това.

Когато липсва свободата в политическия живот, в икономическия, тя се подлага на въздействие от неравенството, което е присъщо на икономическия живот. Неравенството се превръща в елемент, който се самоподдържа. Гаранцията за равенство чрез върховенството на закона и участие в народовластието се заменя с пазарна терминология за успелите и неудачниците. Свободата като такава се свежда до пазарното поведение, тя е лишена от смислова връзка с възможностите да се управляват условията на живот, с екзистенциалната свобода или с подкрепата за властта на народа. Свободата, разбирана в тесния смисъл като самоуправление, а в по-общия – като участие в народовластието, отстъпва място на правилата на поведението, въоръжени с инструментариума на пазарната рационалност, която радикално ограничава двата варианта и свързаните с тях амбиции. След преодоляването на *homo politicus* – същества, които властват над самите себе си и над управляващия като част от демоса, от дневния ред отпадат и въпросите как да създаваш себе си или какви жизнени пътища да избираш. Това е една от причините, поради които университетите сега изпитват трудности с привличането на студентите, обещавайки им в бъдеще да разкрият техните способности в рамките на обучението по модела *Liberal Arts*. На практика нито един капитал, ако не е враг на себе си, не може свободно да избира с какво да се заема и по какъв начин да следва или да бъде безразличен към иновациите на своите конкуренти и към показателите за успешност в сферата на дефицит и неравенства. Така в неолиберално политическо *въображаемо* протича пълна промяна относно отговорността: ние във все по-голяма степен не сме същества, които притежават морална автономия, свобода и равенство. Ние вече не избираме своите цели и средствата, които водят към тях. Ние дори сме престанали да бъдем същества, които непрестанно търсят изгоди и удовлетворения. [44] В това отношение конструирането на *homo oeconomicus* като човешки капитал побеждава не само *homo politicus*, но и хуманизма изобщо.

Когато сферата на приложение и значение на свободата и равенството се прехвърля от политическите в икономическите отношения, политическата власт се превръща във враг и пречка и за двете. Тази открита враждебност към политическото от своя страна прикрива обещанието на съвременната либерал-демократична държава да защитава приобщаващия социален модел, равен-

ството и свободата като базови за народовластието. И отново: когато всяко от тези понятия се измества към сферата на икономиката и става икономически идиом, включването се превръща в конкуренция, равенството в неравенство, свободата в неконтролируем пазар, а народната власт изчезва напълно. В тази формула са събрани всички средства, чрез които неолиберална рационалност влияе и на либералнодемократичната рационалност, и на по-широкото демократично *въображаемо*.

Освен това в своята икономизирана форма неолиберална държава ще се стреми да отхвърли от своя баланс стойността на развитието и възпроизводството на човешкия капитал. Затова тя заменя държавното висше образование с индивидуалните кредити за обучение, социалното осигуряване – с лични спестявания и безкрайна заетост, обществените услуги – с индивидуалните придобивки, общественото изследване и знание – с частно спонсорство в областта на науката и иска заплащане за използването на обществената инфраструктура.

Всеки един от тези фактори усилва неравенството и във все по-голяма степен ограничава свободата на неолиберализираните субекти, от които се иска самостоятелно да постигат това, което по-рано се е предоставяло на всички.

Трудно е да се подцени значимостта на демокрацията за това преобразуване на целите и хоризонтите на дейността на държавата и гражданите. Разбира се, тя води след себе си критично намаляване на производството на обществени блага и на народното участие в политическия живот. Тя способства за засиленото влияние на големите корпорации при разработката на закони и провеждането на политики в съответствие с техните потребности. Не просто изтласквайки ги на втори план, а директно игнорирайки обществения интерес. Освен това е очевидно, че управлението в съответствие с пазарните показатели противоречи на целите на класическата либерална демокрация: на справедливостта и баланса между различните интереси. Но неолиберализацията унищожава и други неща. При този случай икономическите показатели стават единствения критерий за всяко действие и проблемите на ограничената форма на човешкото съществуване, която Аристотел, а по-късно и Хана Аренд наричат „добър живот", а Маркс – живот „ограничен от потребностите" – свързан с грижи преди всичко за оцеляване и придобиване на блага. Тази въображаема ограничена форма се превръща във всеобща и обхваща всички класи. [45]

Неолиберална рационалност изключва и това, което тези мислители наричат „добър живот" (Аристотел) или „истинско царство на свободата" (Маркс), под което те разбират не разкош, леност и привилегии, а култивиране и изразяване на истинските човешки способности към етична и към политическа свобода – творчеството, свободното мислене и съзиданието. Маркс пише: „За да удовлетвори своите потребности и да може да създаде потомство, както първобитният човек, така и цивилизованият човек трябва да се бори с природата… Свободата в тази област може да се състои само в това, че (…) асоциира-

ните производители рационално регулират този свой обмен на веществата с природата, поставят го под своя общ контрол, вместо той да господства над тях като сляпа сила; извършват го (…) при условия, които са най-достойни и адекватни за тяхната човешка природа. Но въпреки това всичко остава в царството на необходимостта. От друга страна, започва развитието на човешките сили, което се явява самоцел, истинско царство на свободата, но то може да разцъфти само в това царство на необходимостта като върху своя база." [46]

За Аристотел, Аренд и Маркс потенциалът на човека се реализира не в борба за съществуване и натрупване на блага, напротив – в други сфери на дейност. За доказателства на тази идея не се налага дори да се излиза от рамките на либерализма: за Джон Стюърт Мил това, което прави човекът, „благороден и прекрасен обект на съзерцание", е индивидуалността, оригиналността, „пълноценността на живота" и най-вече цялостното култивиране на нашата „висша природа". [47] Неолиберализмът заличава това пространство и игнорира „висшата природа" на човека: във всяка сфера на битието се подразбира, че не съществуват стимули, надежди и стремежи, различни от икономическите. Според него за човешкото същество не съществува нищо освен „обикновения живот". Неолиберализмът е тип рационалност, с чиято помощ капитализмът най-накрая поглъща човечеството не само благодарение на механизма на задължителното потребление и експанзионистичния стремеж към печалба, но и чрез системата за оценяване. Когато става повсеместна, тя изпразва от съдържание либералната демокрация и преиначава нейния смисъл, потиска демократичните намерения и се превръща в заплаха за демократичните мечти.

Разбира се, либералната демокрация никога не е била напълно свободна от капиталистическата власт и капиталистическия смисъл. Това е известен факт: отстранявайки систематично или асимилирайки разнообразните републикански и радикално демократични движения и експерименти, либералната демокрация се осъществи в съвременна Европа и в Северна Америка като твърде ограничена и принудителна форма на демокрация. Нейното съдържание е зададено от властта на националните държави, от капитализма и от държавния интерес. Макар и по различен начин, навсякъде има изобилие от вътрешни изключения и йерархии, които се отнасят не само към класата, а и към пола, към сексуалността, към расата, религията, етническата принадлежност и произхода. В основите на либералната демокрация са както имперските, така и колониалните предпоставки. Тя защитава частната собственост и заедно с това отсъствието на собственост, способства за натрупване на капитал и за експлоатация на масите. Осигурява и укрепва привилегията на буржоазния бял хетеросексуален мъжки субект. Всичко това не е новост.

Но в продължение на няколко века либералната демокрация е носител или дори монополизатор – в зависимост от гледната точка – на езика и обещанието за приобщаване и всеобщо политическо равенство, свобода и народовластие. Какво ще се случи, ако този език изчезне или се смени с противоположния?

Какво ще стане с надеждата за власт на народа, ако демосът бъде подложен на дискурсивно разложение? Как субектите, сведени до човешки капитал, ще могат да постигнат народовластие или поне да се стремят към него? На какво се опират радикалните надежди за демокрация, за човека, създаващ и контролиращ своята съдба – на субективните желания, реализирани във формата на парадокс, или на легитимиращи предписания? Какво ще бъде, ако неолибералната рационалност успее напълно да преобразува духа и държавата по свой образ и подобие? Какво да се прави тогава?

ЛИТЕРАТУРА И БЕЛЕЖКИ НА АВТОРА

1. Че Русо признава колко е сложно да се създадат демократични субекти от материала на модерността, може да се съди по това, че след „Разсъждения за произхода и основите на неравенството между хората" той пише „Обществеиият договор". В есето си „За свободата" Мил директно заявява – ние искаме свобода, индивидуалност и търпимост към себе си, но не сме склонни да ги предоставяме на другите. Вж. John Stuart Mil. On Liberty and Other Writings, ed. stefan Collini (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), pp. 11 and 16.
2 *Giorgio Agamben*. Homo Sacer (Stanford: Stanford University Press, 1998), p. 176.
3 *Jacques, Rancière*. Dissensus: On Politics and Aesthetics (New York: Continuum, 2010), p. 70.
4 *Balibar, E.* Equaliberty: Political Essays. Durham: Duke University Press, 2014, p. 207. За съжаление великолепният текст на Балибар бе издаден на английски, когато моята книга вече бе дадена за печат. Той заслужава значително по-сериозно обсъждане, отколкото правя тук.
5 *Peck, J.* Constructions of Neoliberal Reason. New York: Oxford University Press, 2010; *Clarke, J.* Living With/in and Without Neo-Liberalism // Focaal – European Journal of Anthropology. 2008. Vol. 51, № 1, p. 35–47; *Barchiesi, F.* Precarious Liberation: Workers, the State and Contested Social Citizenship in Post-Apartheid South Africa. Albany: State University of New York Press, 2011.
6 Съществуват редица прекрасни изследвания на историята на неолиберализма, тук ще посоча: *Peck, J.* Op. cit.; *Jones, D. S.* Masters of the Universe; *Hayek, Friedm*, and the Birth of Neoliberal Politics. Princeton: Princeton University Press, 2012; *Dardot, P.*, C. Laval. The New Way of the World. New York: Verso, 2014; *Mirowski, P*. Never Let a Serious Crisis Go to Waste. New York: Verso, 2013; *Burgin, A.* The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Depression. Cambridge: Harvard University Press, 2012. Всяко от тези изследвания дава своя принос, за да разберем как неолиберализмът е възникнал в периода след Втората световна война от няколко неконформистки мисловни източника. След това той постепенно се отдалечава от тях и става господстващ тип рационалност. Всеки от авторите посвоему допълва теорията на новообразувалите се сили и видовете неолиберални политически режими и субективности. Всички тези изследвания косвено оспорват по-традиционната, марксистката, гледна точка, която е изложена например в *Harvey, D*. A Brief History of Neoliberalism. New York: Oxford University Press, 2005. В това изследване се твърди, че неолиберализмът е възстановяване на капитализма в отговор на намаляването на нормата на печалбата през 70-те години на XX век. Задълбоченият анализ на възникването и разпространението на политиката на строги икономии излиза от рамките на тази теория. Вж.: M. Blyth. Austerity: The History of a Dangerous Idea. New York: Oxford University Press, 2013. Изследването на това как неолибералните експерти конструират неолибералната политика и рационалност може да се види в: *Zuidhof, P. W*. Imagining Markets: The Performative Politics of Neoliberalism. Идеята, че терминът „неолиберализъм" вече има твърде широк смисъл и до голяма степен е лишен от смисъл, може да се види в: *Boas, T. C.,* J. Gans-Morse. Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan // Studies in Comparative International Development. 2009. Vol. 44, № 2, p. 137–161.
7 Подробният анализ на важността на този преход е направен в: *Feher, M.* Rated Agencies: Political Engagements with Our Invested Selves; *Davis, G. F.* Managed by the Markets: How Finance Reshaped America. New York: Oxford University Press, 2009; Idem. After the Corporations // Politics and Society. 2013. Vol. 41, № 2; Idem. Finance Capitalism 2.0: How Black Rock Became the New J.P. Morgan. Labor and Employment Relations

Association Conference. January 7, 2012. University of Michigan (http://webuser.bus.umich.edu/gfdavis/Presentations/Davis%20LERA%20tak%201-7-12.pdf).

8 *Foucault, M.* The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–79, ed. Michel senellart, trans. Graham Burchell (new York: Picador, 2004).

9 *Caliskan, K.,* M. Callon. Economization, Part 1: Shifting Attention from the Economy towards Processes of Economization // Economy and Society. 2009. Vol. 38, № 3, p. 369–398; *Mitchell, T.* Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity. Berkeley: University of California Press, 2002; Idem. Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil. London: Verso, 2011.

10 Вж.: A. Kaminer. Lists that Rank Colleges' Value Are on the Rise // New York Times. 2013. October 27. P. 1.

11 Макар и рейтинговата система очевидно да е ориентирана към студентите, които инвестират във висшето образование. На събранието на президентите на колежите помощник на заместник-министъра на образованието на САЩ Джеймиън Стедли сравни рейтинговата система с потребителска услуга. „Това прилича на рейтинг на общителни хора", заяви тя. (Shear M. D. Colleges Rattled as Obama PressesRating System // New York Times. 2014. May 25 (www.nytimes.com/2014/05/26/us/colleges-rattled-as-obama-presses-rating-system.html)). Стедли сравни избора на колеж с избора на ресторант, на хотел или на автомобил, където „ние използваме оценките на експертите и на потребителите, за да разберем предпочитанията им и да ги сравним с другите варианти" (*Lederman, D.* Key Addition to U. S. Higher Ed Team // Inside Higher Ed. 2013. September 22 (www.inside-highered.com/news/2013/09/22/jamienne-studley-named-key-education-department-post#sthash). Вж. също: K. Field K. Obama Plan to Tie Student Aid to College Ratings Draws Mixed Reviews // Chronicle of Higher Education. 2013. August 22 (http://chronicle.com/article/Obama-Proposes-Tying-Federal/141229); *Lewin, T.* Obama's Plan Aims to Lower Cost of College // New York Times. 2013. August 22 (www.nytimes.com/2013/08/22/education/obamas-plan-aims-to-lower-cost-of-college.html).

12 Remarks by the President in the State of the Union Address. White House Office of the Press Secretary. February 12, 2013. P. 1 (www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/02/12/remarks-president-state-union-address).

13 Ibid. P. 1–9. Единственото изключение стана контролът върху търговията с оръжие. Това може да бъде една от причините, заради които Обама така леко се отказа от борбата по този въпрос през 2013 година.

14 Ibid. P. 2.

15 Ibid. P. 4.

16 Ibid. P. 5.

17 Ibid. P. 6.

18 Ibid.

19 Ibid. P. 7.

20 Ibid. P. 8.

21 Ibid. P. 8–9.

22 Вж.: Thomas Piketty. Capital in the Twenty-First Century (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2014); както и интервюто с Пикети: Dynamics of Inequality // New Left Review. 2014. № 85. Мнозина оспорват политическите рецепти на Пикети, но малцина отхвърлят неговата основна теза, че натрупването на капитала без икономически растеж е основната причина за усилващото се неравенство.

23 Има много други примери за неолиберализация в сферата на социалната справедливост от администрацията на Обама. Да видим например личната инициатива на Обама: „My Brother's Keeper" („Страж на моя брат"), която е насочена към подобряване на възможностите в сферата на образованието и работата за небели момчета и мъже с помощта на държавни и частни „инвеститори" за нуждите на тази група от населението. Президентът описва своя проект така: „Имаме много деца, които са значително по-надарени от мен, но никой не инвестира в тях." (*Vega, T.* Administration Lays Out Ways Groups Can Support Program for Minority Men // New York Times. 2014. May 30 (www.nytimes.com/2014/05/31/us/politics/white-house-releases-report-on-helping-minority-men-and-boys...)

24 *Stiglitz, J. E.* The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. New York: Norton, 2012; Idem. Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy. New York: Norton, 2010; *Reich, R.* Aftershock: The Next Economy and America's Future. New York: Vintage, 2010; вж. също и интервюто с Райх в заснетия от Джейкъб Корнблат филм „Inequality for All" (2013); *Krugman, P.* Hunger Games, U.S.A // New York Times. 2013. July 15. P. 15 (www.nytimes.com/2013/07/15/opinion/krugman-hunger-games-usa.html); Idem. End This Depression Now! New York: Norton, 2012; Idem. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. New York: Norton, 2009; Idem. The Great Unraveling: Losing Our Way in the New Century. New York: Norton, 2003; *Ferguson, J.* Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order. Durham: Duke University Press,

2006; *Milanovic, B.* The Haves and the Have-Nots: A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality. New York: Basic Books, 2010; *Sen, A.* Development as Freedom. New York: Random House, 1999; *Stiglitz, J.*, A. Sen, J.-P. Fitoussi. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf).

25 Вж.: D. Satz. Why Some Things Should Not Be for Sale: The Moral Limits of Markets. New York: Oxford University Press, 2010; Sandel, M. What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets. New York: Farrar, Strauss and Giroux, 2012; вж. също моята рецензия за тези книги в: Political Theory. 2014. Vol. 42, № 3.

26 *Wolin, S. S.* Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism. Princeton: Princeton University Press, 2008.

27 *Hacker, J. S.,* P. Pierson. Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer – and Turned Its Back on the Middle Class. New York: Simon and Schuster, 2011. През ноември 2013 г. Националното обществено радио пусна прекрасен материал за тънките механизми на корпоративното управление на държавната политика, в който подробно бе описано как именно неолиберализмът и икономизацията на правителството водят до подчиняване на законодателите на корпоративните интереси. Един от експертите разказа как лобистите пишат закони в защита на своите интереси. Той приведе пример със законопроект на банката *„Citigroup"*, който предвижда отмяна на един от механизмите за финансово регулиране, внедрен след финансовата криза през 2008 година. Ли Дартман от групата за наблюдение на работата на правителството *Sunlight Foundation* заяви: „Според мен това е поредното повторение на старата история за това как Конгресът предава правата за взимане на политически решения на частния сектор." Дратман отбеляза, че колкото и да е възмутителна тази история, тя е много характерна за Конгреса в наши дни. „Сега хората не се задържат на Капитолийския хълм, особено добрите хора. Законотворчеството във все по-голяма степен преминава към частния сектор. То започва да изразява интересите на тези компании и организации, които могат да платят за тях. Тоест – нито вашите, нито моите. Това са интересите на големите банки и на нефтените компании." През 2009–2010 г. Дратман бе сътрудник на апарата по банкова политика и се занимаваше с въпросите за преразглеждане на финансовата политика. Той лично се убеждава, че участието на представителите на Конгреса в тези процеси е изключително незначително. Той твърди, че това е известно на лобистите. По тази причина те предлагат на законодателите проекти от типа на „всичко е включено": те са готови да помогнат за привличането на още спонсори за даден законопроект, да напишат текста му и да разработят неговата терминология. Виж за това: A. Chang. When Lobbyists Literally Write the Bill // National Public Radio. 2013. November 11 (www.npr.org/blogs/itsallpolitics/2013/11/11/243973620/when-lobbyists-literally-write-the-bill).

28 *Duménil, G.,* D. Lévy. The Crisis of Neoliberalism. Cambridge: Harvard University Press, 2011; *Hudson, M.* Finance Capitalism and Its Discontents. Dresden: Islet Verlag, 2012; *Smith, Y.* E-CONned: How Unrestrained Self Interest Undermined Democracy and Corrupted Capitalism. New York: Palgrave MacMillan, 2010; *Taibbi, M.* Griftopia: A Story of Bankers, Politicians, and the Most Audacious Power Grab in American History. New York: Random House, 2010; *Mirowski, P.* Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown. New York: Verso, 2013.

29 Моите по-ранни усилия за по-нататъшна разработка на възгледите на Мишел Фуко за неолиберализма като тип политическа рационалност може да се намерят в: *Brown, W.* Neoliberalism and the End of Liberal Democracy // Theory and Event. 2003. Vol. 7, № 1 (препечатано в: Idem. Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics. Princeton: Princeton University Press, 2005); Idem. American Nightmare: Neoconservatism, Neoliberalism, and De-Democratization // Political Theory. 2006. Vol. 34, № 6, p. 690–714. В тази книга са преработени по-ранни формулировки, които не бяха критични към някои твърдения на Фуко, интерпретираха ги невярно и не отчитаха влиянието на финансовия капитал и финансиализацията на икономиката. Те свеждаха процеса на демонтаж на демокрацията от неолиберализма до намаляване на нейната значимост и от ограничаването на обхвата на действието ѝ. Не бе взета предвид съществената подмяна на либералнодемократичните принципи с икономически форми и техния смисъл.

30 *Caliskan, K., M.* Op. cit.

31 Вж. например B. Feiler. Programming Families: How Kids Are Like Software, and What the Government Could Learn From It // The Secrets of Happy Families. New York: William Morrow, 2013 (www.wnyc.org/story/programming-families-how-kids-like-software-what-the-government-could-learn). Фейлър използва езика, показателите и бизнес техниките за описание и анализ на семейния живот. Освен това процесът на взимане на семейни решения се сравнява със събрание на акционерите. Семейството създава своя бренд и декларира намеренията си. Във вестник *„The Week"* това се формира така: „Признанието, че могат да

възникнат проблеми и да се въведе система за техните решения, е метод, който е подходящ както в бизнеса, така и в семейството." (http://theweek.com/article/index/252829/the-secrets-of-happy-families). По такъв начин на платформата *„TED Talks"* се препоръчва от Фейлър и от мен като пример как се създават „семейни практики, които поощряват гъвкавостта, акумулацията на идеи от долу на горе, прозрачността и постоянната обратна връзка". (www.ted.com/talks/bruce_feiler_agile_programming_for_your_family.html). Изразявам благодарността си към Шантал Тома за това, че ме насочи към този труд. Друг пример е съветът на лекаря и писателя Рид Таксън към неговите пациенти: „Станете генерален директор на своето здраве." На заглавната страница на неговия сайт пише: „Как заедно работим за повишаване на качеството на живота си? Ние привличаме всички достъпни активи; практикуваме най-добрите навици за нашето здраве; споделяме иновациите в сферата на профилактиката и оказването на медицинска помощ." (www.tucksonhealthconnections.com).

32 Вж. също: S. Fayman. 7 Ways Finding Investors for Your Startup Is Just Like Dating // Forbes. 2013. August 19 (www.forbes.com/sites/stellafayman/2013/08/19/7-ways-finding-investors-for-your-startup-is-just-like-...); J. Bosari. Is Dating a Good Investment? // Forbes. 2013. January 3 (www.forbes.com/sites/moneywisewomen/2013/01/03/is-dating-a-good-investment).

33 Треньорът по запознанства споделя в интервю за *„New York Times"* следното: „На сайта *Match.com* вие може за един месец да срещнете по-малко хора, но пък затова ще получите възможност за прецизен избор. Онлайн услугите за запознанства дават най-добрата възвръщаемост на инвестициите." (*Kennedy, P*. Who Made Speed Dating? // New York Times. 2013. September 29. P. 17 (www.nytimes.com/2013/09/29/magazine/who-made-speed-ating.html). Друг сайт за запознанства също позиционира познанството като инвестиция: „В съвременния свят с неговия ускорен жизнен ритъм професионалистите на високо ниво търсят експерти, които да им помагат във всички сфери на личния и на професионалния живот. Но когато става дума за търсене на любов, мнозина от заетите, успешни и самотни хора продължават да търсят романтични партньори по остарелия метод на случайния отбор, това е като да търсят игла в купа сено… Ако вие наистина искате да намерите дългосрочните отношения, действайте стратегически: наемете служба, която има необходимия опит, време и репутация – инвестирайте в бъдещето си! Ние установихме, че нашето обслужване *The Premier Match 360TM*, базирано на методите на корпоративните оценки, ще позволи на клиентите ни да максимизират своя потенциал за успешни запознанства и да намерят дългосрочните отношения, които желаят" (www.premiermatchmaking.com/About.php) Още един сайт за запознанства предлага „аутсорсинга на вашия личен живот": „Времето е пари и ако вие сте самотен богат мъж, то вие сигурно вече сте се разорили, опитвайки се да се запознаете с красива жена. Вероятно ви се е случвало да губите време да надвикате музиката в баровете и клубовете, за да поговорите с жена, която може да ви бъде дъщеря, а вече не искате това. Може би ви се е удавало да привлечете жена, но не и правилната жена, с която да изградите дългосрочни отношения. Затова се обърнете към нашата брачна агенция от най-високо ниво. Неуспешните опити да намерите любовта носят разочарование. Опознаването, игрите и скучните разговори, съпътстващи срещите, могат да бъдат много уморителни, да не говорим, че са скъпи. С нашите услуги вие ще можете да спестите много време и сили, като възложите решението на вашите проблеми на опитните професионалисти от *Model Quality Introductions* – най-надеждната сред брачните агенции, ръководени от мъже" (www.modelqualityintroductions.com/why-use-an-upscale-dating-service). В същия дух са и рекламите на службите за организиране на бързи срещи – като начин да се повиши производителността: „Бързите срещи са весел и ефективен начин да се запознаете с много самотни хора за една вечер… За разлика от срещите в баровете или „слепите срещи", вие можете да бъдете сигурни, че тук всички хора са самотни, и ще имате успех. За всяко запознанство ще изразходвате не повече от пет минути" (www.theivyconnection.com/contents/whyspeeddating)

34 *Schmitt, C*. The Crisis of Parliamentary Democracy. Cambridge: MIT Press, 1988. P. 24–26; *Аренд, Х*. Vita activa, или О деятельной жизни. СПб: Алетейя, 2000. С. 79–100; *Lefort, C*. Democracy and Political Theory. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988. P. 2–4, 10–12.

35 *Foucault*. The Birth of Biopolitics, p. 14.

36 Мишел Фейе е изследователят, който най-задълбочено изследва последствията от прехода на производствен капитал към финансов капитал за субекта и общността от субекти. Той твърди, че този преход е радикален и повсеместен. Допускам, че днес тези модалности съществуват, а човешкият капитал, акумулиран по предприемаческия модел, не е останал в миналото и може да съществува в един индивид едновременно с човешкия капитал, работещ по инвестиционните модели. Вж. M. Feher. Rated Agencies…; Idem. Self-Appreciation; or, the Aspirations of Human Capital // Public Culture. 2009. Vol. 21, № 1.

37 Вижте 4-та глава от великолепната книга: *Milgate, M.,* S. C. Stimson. After Adam Smith: A Century of Transformation in Politics and Political Economy. Princeton: Princeton University Press, 2009.

38 *Feher, M*. Self-Appreciation… P. 2–41.

39 *Foucault*. The Birth of Biopolitics, pp. 118–19.

40 Вижте например историята на младия професор от Университета „Виктория" в Канада, който изкуствено повишава рейтинга си на сайта *Academia.edu* до максималния сред петте милиона потребители (http://blog.academia.edu/post/53204075764/kindling-impact). Особена пикантност на постиженията на начинаещия учен придава неприкритата му гордост по повод постигнатия рейтинг (http://people.geog.uvic.ca/Springer). Освен това трябва да се отбележи, че този млад човек се идентифицира с движението Occupy и възраждането на анархисткото движение; в неговите научни трудове се съдържат критични изказвания за неолиберализма, насилието, правителството и биополитиката.

41 *Feher, M*. On Credit, Self-esteem, and Sharing: An Introduction to the Neoliberal Condition. Lecture, Cornell University, November 2013; а също: Idem. Rated Agencies…

42 *Gathmann, F.,* V. Medick. German Chancellor on the Offensive: Merkel Blasts Greece over Retirement Age, Vacation // Der Spiegel Online International. 2011. May 18 (www.spiegel.de/international/europe/german-chancellor-on-the-offensive-merkel-blasts-greece-over-ret...).

43 *Foucault*. The Birth of Biopolitics, pp. 131 and 247.

44 Увеличаването на субективната отговорност и капитализмът, който действа в режим на строги икономии, изисква от нас инвестиции в себе си по зададените начини. Но тези инвестиции и отговорното ни поведение не ни гарантират успеха. Ние сме елементи от по-голям организъм, който няма за цел да ни защитава.

45 *Arendt, Hannah*. The Human Condition (Chicago: University of Chicago Press, 1958); *Aristotle.* The Politics, trans. ernest Barker (Oxford: Clarendon, 1946); *Marx, Karl*. „On the Realm of necessity and the Realm of Freedom" from Capital, Volume Three, in The Marx-Engels Reader, ed. Robert C. Tucker (New York: Norton, 1978). Когато представях фрагменти на тази книга в научна общност, моята употреба на понятието на Аристотел за „всекидневен живот" често се бъркаше с „голия живот" на Агамбен. Затова смятам, че е необходимо да разясня защо твърденията на Агамбен не се отнасят за този случай. В „*Homo Sacer"* той използва термина „гол живот", за да опише особеното положение на човешкото същество спрямо властта и закона. Аристотел използва термина „всекидневен живот", за да обозначи ограничеността на съществуването на тези, които са обвързани с производството и възпроизвеждането на човешкото същество; той противопоставя този живот на живота на гражданина, който може да реализира човешките стремежи в политическата и интелектуалната сфера, които имат отчетлива човешка природа, бидейки свободни (освободени) от необходимостта да се занимават с това, което той нарича възпроизвеждане на живота. Разбира се, тези формулировки на Аристотел онтологизират реда на несвободата, базираща се на робството, на неравенството на половете и класите, те разделят човечеството на хора, които са обречени да водят „обикновен живот", и хора, които са свободни и се стремят към „добър живот". Известно е, че за съжаление Аренд е била некритична към онтологията на Аристотел. Но в неравенството на Аристотел Маркс забелязва предпоставка за освобождение: всички хора трябва да се освободят от своя обичаен живот и да имат възможност да се стремят към добър живот.

46 *Marx*. On the Realm of necessity and the Realm of Freedom, p. 441.

47 *Mill.* On Liberty and Other Writings, pp. 59–64.

Превел от английски със съкращения: Владимир Трифонов
(Brown W. Undoing the Demos. Neoliberalism Stealth Revolution.
New York: Zone Books, 2015. P. 17–45.)

Леонардо да Винчи

МАРКС И СЪВРЕМЕННИТЕ ФОРМИ НА ОТЧУЖДЕНИЕ

Хараламби Паницидис

Хараламби Паницидис *– професор в СУ „Св. Климент Охридски", преподава „Философия на Новото време – XIX в.", „История на марксизма", „История на руската философия" и други. Изследователските му интереси са в областта на философията на историята, философска антропология, философско-теоретични модели на съвременното социално и политическо развитие. Автор е на много статии и на книгите: „Носталгия и онтология", „Социално-политическият анализ. Методология и история", „Поетика на желанието" и „История и желание (опит върху философията на XIX век)". Превел е „Атинската полития" и „Физиогномика" на Аристотел.*

Няколко уводни, или по-скоро уточняващи, думи за централното понятие, около което е структуриран този текст. Понятието „отчуждение" функционира като теоретичен концепт във философията, социологията, политическата икономия, политическата теория, етиката, антропологията и в много други сфери на социалния анализ. В съдържателно отношение то изразява обективното превръщане на човешката дейност и на нейните резултати в самостоятелна сила, която господства над човека и води до превръщането му от активен субект в обект на социалния процес. Самото отчуждение характеризира както исторически определения характер на човешката дейност и отношението на човека към продуктите на тази дейност, така и разрушаващото влияние на социалния живот спрямо човешката личност при капитализма. Освен това отчуждението е исторически преходна форма на опредметяване от човека на неговите същностни сили и способности, характерна за такава развита форма на антагонистично общество, каквато всъщност е капитализмът, но то е свързано и с овеществяването, фетишизирането на различни типове обществени връзки, както и с опосредяването на отношенията между хората от институционално-„вещни" видове организации.

Проблемът за отчуждението е една от най-популярните теми, изследвани от различни философски и социологически школи през XX век (марксизъм, хегелиански марксизъм, франкфуртска школа и мн.др.). В контекста на глобалното развитие на съвременната цивилизация феноменът на отчуждението отново

заема централна позиция не само като реален, структуроопределящ фактор, вече тотално маркиращ (по един или друг начин) всички сфери на социалните взаимоотношения, но и като предизвикателство пред всяка сериозна теоретична рефлексия в различните предметни области на хуманитарните науки, която се опитва да осмисли новите му форми и да предложи свои решения за неговото ограничение или цялостно преодоляване.

Днес наблюдаваме значително разширяване както на наличието, така и на влиянията или въздействията на различните социални структури, където отчуждението се проявява по специфични начини, което сякаш надхвърля обяснителния режим (в теоретичен и методологически план), предложен от Маркс чрез разработеното от него тогава, но и превърнало се впоследствие в класическо понятие „отчужден труд".

Отчуждението включва в себе си разнородни – социокултурни, комуникационни, религиозни, духовни, етически, политически и други – области и форми на проява. Във връзка с това дори простото наблюдение на различни явления и процеси на съвременността дава достатъчно основание да говорим за широко разпространение на този феномен и за появата и влиянието на различни (по естество, вид и функции) негови форми: като се започне от класическите – стоков фетишизъм, овеществяване, деиндивидуализация и се стигне до отчуждението между хората, проявяващо се в кризата на междуличностните и поколенските отношения, които освен своите устойчиви характеристики, забелязани още от Маркс, се трансформират, преобразяват, намират израз във и засягат все повече сфери на социалните отношения, а и жизнените светове на хората.

Различните теоретични направления и подходи на анализ, разглеждащи този феномен, показват, че в съвременното, усложняващо се и динамично развиващо се общество проблемът за отчуждението придобива все по-универсален характер, засягайки не само производствените, но и комуникативните, културните, моралните и други области. Като закрепва различните механизми на социален контрол, отчуждението посвоему поражда нови форми на обезличаване, едномерност и автоматизация на индивидите, в което „незаменима" роля играят технологизирането, компютризацията, рутинизирането, потребителството, рационализацията на начина на живот. И в този контекст всяко твърдение, че преодоляването на отчуждението е възможно чрез всестранно развитие на човешките потенции, способности и истинни интереси, чрез развитие на критическо и творческо мислене, е вече не толкова илюзорно, колкото глупаво и смешно.

По темата за отчуждението си заслужава да бъдат верифицирани Марксовите тези от неговите „*Икономическо-философски ръкописи от 1844 г.*", при това поставени и анализирани в разнородните контексти на съвременната обществено-историческа, икономическа, политическа, социокултурна и пр. ситуация, в която се развива капитализмът на XXI век. Все пак нека да уточним,

че темата за отчуждението има две страни, които, най-общо казано, могат да се сведат, *първо*, до присъствието ѝ в теорията и, *второ*, до нейните реални и многопосочни социални измерения в публичния и в частния живот на хората.

Анализът на Маркс е фокусиран върху политическата икономия и политико-икономическия факт на отчуждението по негово време, а също и върху неговите социални последствия. „Политическата икономия изхожда от факта на частната собственост. Но тя не ни я обяснява. Тя обхваща извършвания от частната собственост в действителността *материален* процес в общи, абстрактни формули, които след това имат за нея силата на *закони*. Тя не разбира тези закони, т.е. не посочва как те произтичат от същността на частната собственост."[1] Затова не е тайна за никого, че съвременната политическа икономия все още се основава на този факт, който не само не подлежи на анализ, но и се оказва неотменна даденост за всяко общество и поради това е и безсмислено да бъде обсъждан по какъвто и да е начин. „Ние изхождаме, казва Маркс, от един политико-икономически, *съвременен* факт. Работникът става толкова по-беден, колкото повече богатство произвежда, колкото повече се увеличава неговата продукция по мощ и обем. Работникът става толкова по-евтина стока, колкото повече стоки произвежда. В пряка прогресия с *нарастване стойността* на предметния свят нараства и *обезценяването* на човешкия свят. Трудът произвежда не само стоки, той произвежда самия себе си и работника като *стока*, и то в същото отношение, в каквото произвежда изобщо стоки."[2] Тук Маркс има предвид работника, зает в индустриалното общество с промишлен труд. Но днес това понятие може да бъде максимално разширено и отнесено към повечето от обществените структури на съвременния капитализъм. Това е така, защото икономизирането на обществените дейности, т.е. попадането им в сферата на „производството на стоки", поради което човекът, свързан с една или друга от тези дейности по необходимост, се превръща в работник, е патент, в чийто списък попада и всяка дейност (съответно и резултатът от нея), която може да бъде стойностно пресметната и/или изнесена на пазара като стока.

След публикуването на „*Икономическо-философски ръкописи от 1844 г.*" през 30-те години на XIX век, темата за отчуждението прониква и се разпространява в почти всички области на хуманитарното знание. Напълно съзнателно оставям на заден план теоретичните изследвания по този въпрос по време на противостоенето на двете обществени системи или пък на двете обществено-икономически формации, ако използваме Марксовата терминология, до периода на разпадането на социализма, когато и на Запад, а и на Изток вече съществува достатъчно сериозна рефлексия върху този проблем, свързана с разнопосочна и мащабна критика на реалния капитализъм. Днес, струва ми се, сякаш преобладават теоретичните изследвания, които се завръщат към изходната предпоставка на анализа, характерна за буржоазното (и теоретично, и всекидневно) мислене по времето на Маркс, и това е разбирането за необходимия, неизбежен характер на частната собственост като основен структурен елемент

на капиталистическото общество и за нейното премахване, което би довело и до разпадане на социалната организация. Частната собственост се счита за свещена, без нея е невъзможна която и да е обществена форма – било то в миналото, сега или в бъдеще. Често разбирането на частната собственост се припокрива (съзнателно или не) с отъждествяването ѝ с личната собственост, което сякаш придава допълнителна „тежест" на подобно схващане. От такава гледна точка, разбира се, всеки анализ, който засяга проблема за отчуждението, остава в сферата на илюзорната представа, че то може, а и трябва да бъде преодоляно само и единствено в границите на статуквото, т.е. в границите на обществената форма, чиито определящи характеристики са свързани с господството на частната собственост. Именно поради това обстоятелство наблюдаваме един повече от необичаен парадокс. Той се изразява в следната интересна закономерност: колкото повече се развива технологично капитализмът, толкова по-некритична става хуманитаристиката във всички свои области, а пък и критиката ѝ – по-фрагментарна, че като че ли се отнася само до конкретни сегменти от социалния живот (търговия с човешки органи, проституция и т.н.), които съзнателно, а и старателно се анализират вече извън контекста на обществото, което ги предизвиква, толерира и дори поощрява. Ясно е, че законно-репресивните мерки, които се предприемат, имат изключително пропаганден характер и наказват единствено непосредствените потребители на една или друга „услуга".

Технологично развитие и отчуждение

Един от термините, който се използва все по-често, за да се характеризира съвременното глобално общество, е *техногенна цивилизация*. Независимо от големия напредък в различни сфери на обществения живот се оказва, че отчуждението разширява своята база и се проявява в нови форми. Неслучайно напоследък се изтъква като характерна черта на съвременността появата и на такъв тип отчуждение на човека, което води дори към загуба на смисъла на живота. Това нерядко се възприема и оценява като толкова сериозна и реална заплаха, че в структурата на съвременните ценности и норми вече започва да се налага разбирането на самия живот като основна ценност в глобален мащаб. В този контекст техногенната цивилизация, при това в голяма степен, се оказа ориентирана към човека, но само като към елемент на технологичните процеси, които са насочени вече единствено към икономическа печалба, и то на всяка цена. От тази гледна точка проблемът за отчуждението, а и редица кризисни явления, проявяващи се в съвременния свят, вече не могат да бъдат разбрани, без да се отчита противоречивата връзка между човека и машината. Един от първите изследователи, който с тревога забелязва, но и задълбочено коментира проблемния характер на тази връзка, е руският философ Николай Бердяев. Още през 30-те години на XX век той пише статия, в която подчертава, че въпросът за техниката вече се превръща във въпрос за съдбата на човека и

човешката култура. „Във век на маловерие, във век на отслабване не само на старата религиозна вяра, но и на хуманистичната вяра на XIX век – споделя напълно откровено той – единствената силна вяра на съвременния цивилизован човек остава вярата в техниката, в нейното безкрайно развитие. Техниката е последната любов на човека и той е готов да промени своя образ под влияние на обекта на любов."[3]

Разбира се, отчуждението в съвременното, т.нар. постиндустриално общество притежава редица особености, като донякъде сякаш е загубило онези свои мрачни и уродливи характеристики от периода на възмогването на капитализма. В днешно време отчуждението се проявява и чрез формите на възможно най-плътно, дори прелъстяващо приспособяване на предметния свят към човека, към неговите желания, което същевременно го лишава (човека) от възможности за създаване на защитни механизми, с чиято помощ би могъл да утвърди своята автономност, обособеността си спрямо символното, вещното, идеологическото и социалното обкръжение. В подобна обществено-историческа ситуация, при такива реалности и нрави индивидите вече са поставени до такава степен в колосална зависимост от вещния характер на своя свят, че даже не го забелязват или не го осъзнават. Това вече води до отчуждаване на хората дори и от техните естествени потребности, (ръко)водени, насочвани – и нещо повече – подбутвани от неуморните „грижи" на съвременното потребителско общество, което сякаш си е поставило за цел производството на удобни за неговите потребности и проекти човекоподобни същества, а не за създаването на човешки личности.

Стратегиите за обезличаване, уеднаквяване и десоциализиране на човека намират нови, често пъти съвсем необичайни социални ниши, в които обаче успяват да постигнат сякаш, а и на пръв поглед, дори невъзможното. При това положение вече на сериозно изпитание от влиянията или въздействията на отчуждението е подложена и естествената човешка сетивност, защото технологичният напредък в контекста на съвременния капитализъм се промъква дори в най-интимните сфери на човешките взаимоотношения. А „тъмната страна" на високоразвитата технологична индустрия вече доста уютно се настанява и в сферата на човешката сексуалност. Вече се появиха твърде интересни публикации по тази тема. Например вече е пуснат в масово производство първият секс-робот, а пък някои компании вече ентусиазирано програмират „срамежливи" или „нежелаещи секс" личности в своите кукли, така че потребителите да имат усещането, че те склоняват роботите да правят секс.

Японският производител на секскукли *Trottla* вече започна продажбите на механизирани играчки, изглеждащи като непълнолетни ученички, естествено предназначени за педофили. Компанията е създадена от Шин Такаги, който сам си е признал, че е педофил, но твърди, че никога досега не бил посягал на дете, защото използвал кукла. Някои експерти твърдят, че подобни роботи биха могли да спрат изнасилването на жени или злоупотребата с деца, докато други пре-

дупреждават, че такива изобретения и техните употреби могат още повече да задълбочат проблема.

Професорът по философия Патрик Лин от Калифорнийския политехнически университет недвусмислено заявява: „Лечение на педофилите със сексроботи деца е едновременно съмнителна и отблъскваща идея. Представете си лечение на расизъм, като оставите фанатик да бие черен робот. Ще има ли смисъл това? Вероятно не." Намират се и учени, които призовават да се криминализира „изнасилването на роботи".

В момента сексроботите струват между 4000 и 12 000 британски лири и могат да бъдат персонализирани по пол, височина, цвят на косата, цвят на очите и дори като личности. Компаниите производителки започват да включват изкуствен интелект, така че куклите могат и да общуват и да реагират на човешки емоции.

Публични домове за сексроботи вече работят в Южна Корея, Япония и Испания. Учените дори казват, че до 50 години роботите ще могат да се движат и да говорят спонтанно като партньори, ще показват различни изражения на лицето си и ще изглеждат като истински хора. Психолози обаче смятат, че сексуалните отношения с роботите ще направят хората неспособни за човешка интимност и съпричастие.[4]

Струва си обаче отново да се припомни добре известната теза на Маркс от „*Икономическо-философски ръкописи от 1844 година*": „частната собственост ни е направила толкова глупави и едностранчиви, че един предмет е *наш* само тогава, когато го притежаваме, т.е. когато той съществува за нас като капитал или когато го обладаваме непосредствено, ядем го, пием го, носим го на тялото си, обитаваме го и т.н. – накратко, когато го *употребяваме*", както и другата: „мястото на всички физически и духовни чувства е заело простото отчуждение на всички сетива – усетът за притежание"[5].

Разбира се, Карл Маркс нито е могъл, нито пък е бил длъжен да предвиди абсолютно всички метаморфози на отчуждението, които ще се реализират в процеса на развитие на капиталистическото общество, но основната тенденция е схваната и удивително точно изразена. Може да се подчертае също евристичната роля на Марксовия анализ, тъй като изведените от него основни типологични характеристики и форми на проява на отчуждението и днес са доминиращите онтологични предпоставки, регулиращи съвременните процеси на развитието на капиталистическото общество.

Еволюцията на технологиите и превръщането на съвременната – постиндустриална, постмодерна и пр. – цивилизация в техногенно общество все повече ни поставят пред простия факт, че ако подобна цивилизация не осъществи корекции на своите цели, екологичният апокалипсис няма да закъснее. Технологичните влияния върху природната среда, с която човекът, поне засега, е непосредствено свързан, при което тази среда е единствената за неговото съществуване, вече приближават до своята критична точка. Мащабите на

включването на човечеството в бързо протичащите технологични процеси са безпрецедентни. Техносферата, развиваща се едностранчиво, а и само според законите за максимизиране на информационната и енергийната плътност на технологичните процеси, ги превръща в елементарен, но всеобщ акт на техническия прогрес и засилва интензивността на своето въздействие върху биосферата като общопланетарна, животоосигуряваща среда.

Глобалният характер на екологичната криза изразява глобалния характер на отчуждението на човека от природата като част от нея. Въвеждането на технологичните процеси в съвкупността на геологичните процеси изразява качествено нов етап на глобално отчуждение на човека от природните условия на неговото съществуване, а усилването на мощта на техносферата (без да се отчитат коеволюционните критерии) се превръща в огромна заплаха не само за човешкия живот, но и за живота на всички живи същества на нашата планета. „Човекът е родово същество, казва Маркс, не само в смисъл че практически и теоретически прави рода – както собствения си род, така и този на другите неща – свой предмет, но и в смисъл – а това е само друг израз на същото нещо – че се отнася към себе си като към сегашен, жив род, че се отнася към себе си като към *универсално* и поради това свободно същество. Родовият живот както при човека, така и при животното се състои физически в това, че човекът (както животното) живее от неорганичната природа, и колкото по-универсален е човекът в сравнение с животното, толкова по-универсална е областта на неорганичната природа, от която живее. Универсалността на човека се проявява практически тъкмо в тази универсалност, която превръща цялата природа в негово неорганично тяло, доколкото тя е, първо, непосредствено средство за живот и доколкото, второ, е материята, предметът и оръдието на неговата жизнена дейност."[6] А в този ракурс изводът вече определено се налага от само себе си. Отчуждението на човека от неговия род по парадоксален начин се превръща в заплаха не само за съществуването на човешкия род, но и в универсална заплаха.

Отчуждението се проявява и в изменението на човека под разнородните и многопосочни въздействия на технологиите в публичния или дори в частния му живот. Нямам предвид само манипулирането на човешкото съзнание, а вече и изменението на телесността на човека. От една страна, днес хората в синхрон или в угода на циркулиращите и властващите над съзнанието и битието им обществени стандарти се опитват да модифицират своето тяло с помощта на различни видове диети, бодибилдинг, козметична хирургия и пр. Тук не може да не се спомене, че и индивидуалната чувствителност на човека към неговото тяло, към неговото здраве както в миналото, така и още повече днес е специален обект на непосредствена, опосредствана, непрекъсната, безсъвестна, алчна и ускоряваща се експлоатация. Заливат ни с реклами, ядем все повече и повече някакви смеси, почти като животни, след това ни препоръчват всевъзможни подобрители, за да намалим вредите от „неправилното" си хранене, които пък

на свой ред се оказват също толкова ненужни и вредни, защото не могат да заместят която и да било добра диета.

От друга страна обаче, макар и не като повсеместна практика, наблюдаваме ускорено и мащабно внедряване на изкуствени импланти и микрочипове в човешкото тяло за едни или други цели. Като цяло тези опити определено говорят за редукция в разбирането, в отношението към тялото ни, т.е. че машината като изкуствен „организъм" в по-голяма степен съответства на (и удовлетворява) желанията на съвременния човек, отколкото природно или социално даденото му, но според действащите стандарти „остаряло" живо тяло. Това на свой ред остро поставя проблема за съотношението между *човешкото и нечовешкото*. Когато човек е загубил своята индивидуалност под въздействието на обществените стандарти и на техническите въздействия на масовата култура, той губи своята естествена телесност.

Разбира се, не може да се каже, че технологичният прогрес не създава различни типове възможности за поддържане на здравето и за съхранение на живота на хората чрез създаването на изкуствени органи. Но с това съвсем не се премахва рисковото, вредното или опасното въздействие на технологиите върху човека, доколкото се забелязва засилване на негативните последствия от тяхното ежедневно прилагане.

Общество, което залага не на духовността, а на комфорта като висша ценност, неизбежно ориентира и даже натиква човека в един доста чужд или не изцяло познат за него технизиран свят, в който той е принуден да се подчинява на различни и съвсем чужди на неговата природа закони, т.е. почва да се отчуждава от самия живот. Подобно вещно отношение към човека го свежда до един особен, жив предмет наред с останалите предмети, създавани в света на съвременния капитализъм. По тази причина вече е напълно основателно безпокойството от опитите за прилагане на революционните постижения на биотехнологиите в сферата на непосредственото човешко всекидневие. Последната тревога на Стивън Хокинг е била предизвикана именно от разгадаването на структурата на човешкия геном и от възможността за възникване на нови форми на расизъм, когато едни, „подобрени" хора ще могат да се изправят срещу останалите – „неподобрените". Дали тогава да не очакваме и ние измислянето на две нови „свещени писания". Първото изречение на едното със сигурност ще бъде: „в началото бяха технологиите", а на другото: „ в началото на всичко е покорството".

Виртуалност и отчуждение

Виртуализацията на редица сфери от обществения живот в контекста на т.нар. информационно, „мрежово" общество, термин, който може да се приеме като своеобразно определение или отличителна черта, но не повече, на все същото капиталистическо общество, в което живеем, привнася редица нови

аспекти, вкл. и по отношение на феномена на отчуждението. Днес живеем в епоха на небивало динамично натрупване и разпространение на информация, което несъмнено е свързано и с безкрайното усложняване на реалността, с изобретяването или наслагването на всевъзможни типове ситуации. Всичко това непосредствено и по неподозиран начин оказва своето въздействие върху индивидуалния и върху обществения живот на съвременните хора. Във връзка с това определено мисля, че тезата за извъникономическия характер на информацията вече е загубила своя смисъл, тя просто не е вярна, защото използването на информация от всякакъв вид е вече органична, при това все по-съществена част от икономиката. Все нови и нови обществени изисквания се стоварват върху човека с небивала скорост. Налагането на безкрайно множество функции и роли, които – осъзнато или неосъзнато, доброволно или принудително – трябва да се играят, при това даже едновременно, като че ли не оставя време на хората да се разберат или да намерят себе си. Следването на каквато и да било традиция вече не гарантира идентичност: индивидуалното „аз" все по-често и все повече потъва и остава в аутистична самота, наред и сред множества от „азове", които ни предлага и налага съвременната реалност. Ясно е, че виртуалната реалност е вече неделима част от реалността, в която живеем. Макар и да изглежда като паралелна действителност наред със самата действителност, там, където се осъществяват допирните точки на тези разминаващи се или нерядко противоречащи си реалности, винаги се получават противоречия и критични моменти.

В мрежата намират място, а и определена роля, влияние или въздействие, всички нови човешки открития, пораждащи съответни очаквания или заблуждения. Богатството от разнородни насоки на развитието, създавани от нарастващите способности на човека и от възможностите на автоматизираните системи, вече е необозримо. Натрапването на всевъзможни миксове от ценностни и смислови хоризонти в съвременното „глобално село" видимо или незабележимо, рязко или постепенно увеличава и даже изостря противоречията между реалното и виртуалното – независимо от всякакви регулации, прилагани към публичния или частния живот на съвременните хора и групи. В този свят, изглеждащ вече като безкрайно възникване, изчезване и съсъществуване на различни, често пъти даже и напълно противоположни смислови матрици и модели на поведение, като че ли не остава никаква реална възможност за намиране както на идентичност, така и на автономност за човека, но най-вече за преодоляване на крайно неприятното, тревожно и дори паникьосващо усещане за всепоглъщащо отчуждение, на острото чувство за загуба на автентичност на битието.

Все по-мащабно, а и динамично нарастващата атомизация на обществения живот, за което особено важна роля днес играе и „мрежата", отново ни връща към евристичния и прогностичен характер на Марксовите тези за формите на отчуждение. Отчуждението на човека от човека, а и от самия себе си заема нови

територии. Мисля, че деформациите на човека в контекста на виртуалната реалност не са вече тайна за никого. А в този контекст монетата има своите две, при това определено противоположни страни: от една страна, текат всевъзможни процеси на отчуждение, включително във и чрез интернет пространството, но, от друга страна, да нямаш достъп до него, до неговите възможности и неимоверно богати оферти, е също така форма на отчуждение.

Съвременната цивилизация несъмнено е в много дълбока криза, но за съжаление думите и посланията на един нов Манифест, който може или трябва да сплотява хората за радикална промяна в историчността и всекидневието им, все още ги няма, още не са написани, а може и никога да не бъдат написани, защото може да е прекалено късно за каквато и да било желана, съдбовно нужна промяна. Не знам. Ще ми се обаче да има възможност, исторически хоризонт и за неподозирано добро бъдеще – ако не за нас, поне за тези след нас. Позволих си мъничко надежда!

ЛИТЕРАТУРА

1 *Маркс, К.* Икономическо-философски ръкописи от 1844 г., в МЕС. Т. 42. С., Изд. на БКП, 1983, с. 82.

2 Пак там, с. 83.

3 *Бердяев, Н.* Человек и машина: Проблема социологии и метафизика техники. – Сп. „Путь", май 1933, № 38, с. 4.

4 В. „Сега", 17 ноември 2018 г., бр. 270 (6335), с. 40.

5 *Маркс, К.* Икономическо-философски ръкописи от 1844 г., в МЕС. Т. 42. С., Изд. на БКП, 1983, с. 112.

6 Пак там, с. 87–88.

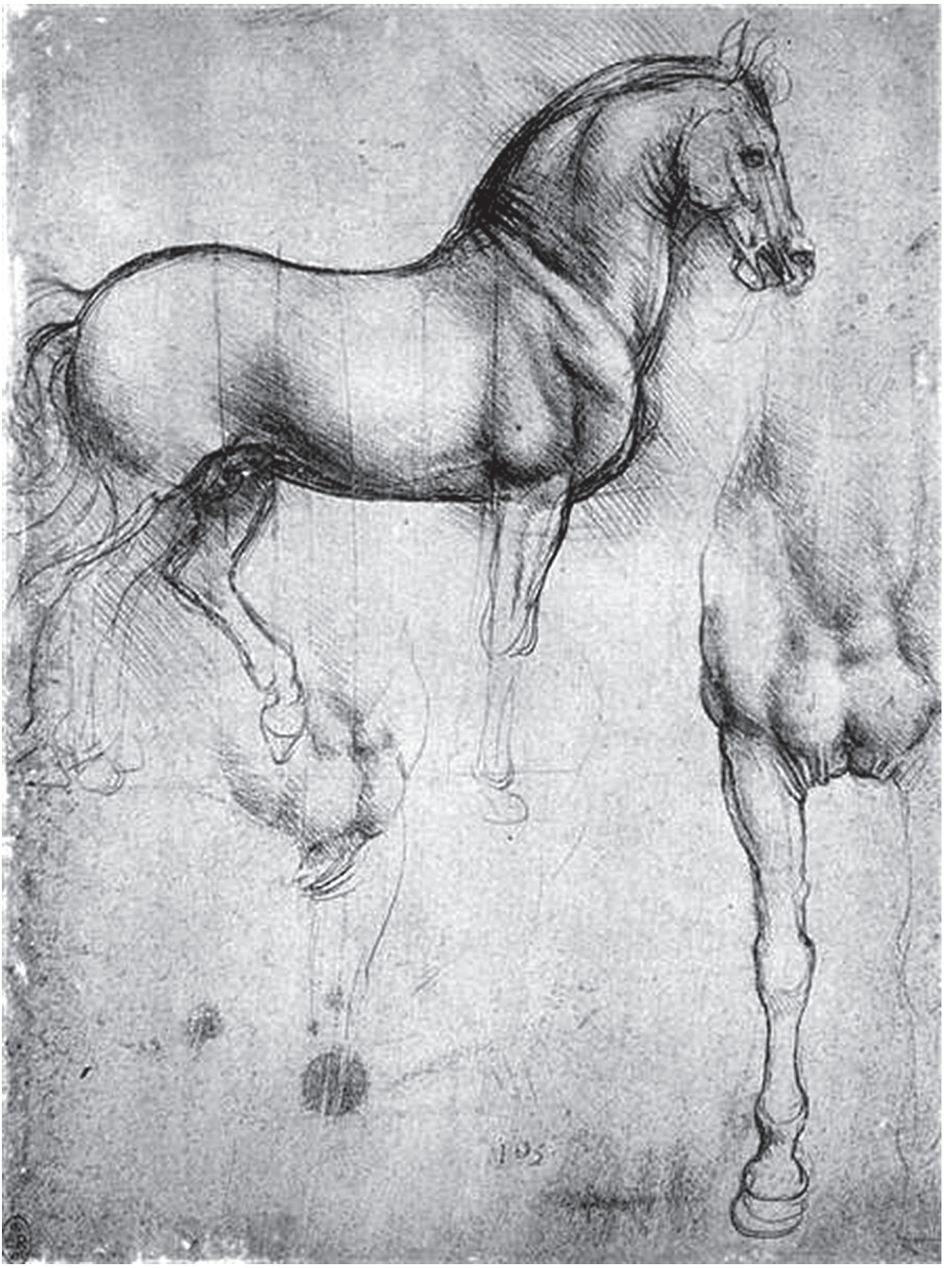

Леонардо да Винчи

КОСМИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА КАТО ДЪРЖАВА НА БЪДЕЩЕТО: ВЪЗМОЖНИ ВАРИАНТИ ЗА ФОРМИРАНЕ

Сергей Ударцев

Сергей Ударцев *– доктор на юридическите науки, професор в КАЗГЮУ, ръководител на научно-изследователски проекти по въпросите на правната политика, конституционното законодателство и държавното управление, главен редактор на списание „Право и государство".*

В продължение на много векове човечеството е размишлявало теоретически за живота в космоса (14, 15, 16, 17, 31, 32). От средата на XX в. то достига равнище на развитие, позволяващо да започне процесът на практическо усвояване на космоса, а през XXI в. – и построяването на космическата инфраструктура на държавата (18, 19, 21). Така то излиза на пътя към формирането на космическа държавност.

Благодарение на ускоряването на историческата еволюция на човечеството, на развитието на техническите и естествените науки, на философските въпроси за глобалната еволюция, на футурологията, на културологията, на политологията, на приложната и прогностичната аналитика, на космическото право значително се промениха общите представи за перспективите на развитие на различни сфери на човешката дейност. В частност, „появи се разбирането за взаимната връзка между общопланетарните и космическите процеси, за трансформацията на глобалната дейност в космическа дейност, както и за превръщането на глобалното развитие в космическа еволюция" (1, 24, 25).

Както е известно, президентът на Казахстан неедкократно в своите речи е поставял задачата за превръщане на страната в космическа държава. Например при посещението си в новооткрития в Астана музей на ракетно-космическата техника държавният глава отбеляза важността на напредъка в науката и в новите технологии за развитието на промишлеността. „По мое поръчение съвместно с френската страна ние открихме завод за сглобяване на изкуствени орбитални спътни-

ци. В най-скоро време ще осъществим сглобяването на собствени спътници. Ние притежаваме наша пускова установка, а към 2022 г. ще бъде готова ракетата „Зенит". По този начин нашата космическа промишленост излиза на ново технологично равнище, а Казахстан се превръща в пълноценна държава" – каза Назарбаев.

За решаването на тази задача служат създаващият се в Астана Национален космически център и регионалната инфраструктура за дистанционно зондиране на Земята, както и планираното развитие на най-мощния засега космодрум на планетата – „Байконур" (7). Значителен път извървяха вече и органите за управление на космическата дейност (5).

Днес подобни цели имат много страни. Държавите лидери – САЩ, Русия, Китай, Индия, ЕС, Япония и други, планират съществено нарастване на активността си в тази област.

Разширението на космическата дейност на съвременната държава, излизането на феномена на държавата в космоса

Съвременните държави, конкурирайки се помежду си, разширяват космическата си дейност. Днес държавата не може да бъде конкурентоспособна, ако не се занимава с космическа дейност, от която директно зависят: телекомуникациите, навигацията, движението на наземния, морския и въздушния транспорт, спасителните работи в отдалечени райони, сондирането и картографирането на Земята, които са необходими в селското стопанство за кадастриране на земята, също за прогнозиране на времето и на глобалните екологични промени, за отбрана и сигурност и така нататък.

Във връзка с известното изоставане на международното космическо право, създадено до голяма степен през 1960-те – 1980-те години, както и с наличието на значителни пропуски в него, през XXI в. в много държави се развива национално космическо право, проникващо в много отрасли на правото и в съвкупността, възникваща като междуотраслова подсистема в рамките на националното право. Сега в повече от 30 държави действат специални рамкови национални закони или други нормативни актове за космическата дейност (1). През 2007 г. активни участници в космическата индустрия бяха 20 страни, а повече от 120 страни се занимаваха с развитието на космическа дейност. През 2012 г. вече 40 държави имаха свои космически апарати (10, с. 169). Днес по света има повече от 50 космически агенции на различни държави и международни организации (10). През 2016 г. САЩ и Китай за първи път изпревариха Русия по брой годишни космически изстрелвания (съответно 22, 22 и 19 изстрелвания годишно) (11).

Космическата дейност има голямо значение за гарантирането на сигурността на дадена страна като цяло и за нейната отбрана в частност. Сега в Русия, САЩ и Китай са сформирани космически войски (23). Активното участие в космическата дейност е неотменим елемент от ресурсите на днешната силна

държава. Както вече беше отбелязано, „съвременната държавност преживява определена трансформация, обусловена от новото равнище на военна и техническа мощ на държавата, от разширяването на полето на нейната дейност, от използването на нови информационни технологии за управление, от растежа на възможностите за свобода на човека и в същото време от появилите се нови средства за нейното ограничаване и за контрол над поведението и съзнанието на човека. Държавата като явление придобива нови очертания и форми, получава нови средства за организация на обществените сили и ресурси, за поддържане на реда и за използване на юридически обоснована принуда, за решаване на задачи от национален, наднационален и глобален характер. Държавността не изчезва, тя придобива нова сила, голяма мобилност и гъвкавост, усвоява новите технологии, достроява зданието си с нови етажи и пристройки, обраства с квазидържавна инфраструктура, за да отговори на глобалните предизвикателства, вписвайки се все повече в развиващите се процеси на глобализация.

В условията на глобализация и глобална „турбулентност", на циклични световни кризи, на интензификация на междуцивилизационните взаимодействия до известна степен се усложнява, но не спира глобалното развитие на държавността. Продължава постепенното излизане на дейността на държавите на планетарно ниво и в космическото пространство. В същото време се появяват нови, ускоряващи този процес фактори, свързани с началото на Четвъртата промишлена революция..." (22, с.13, 20).

Общите тенденции в еволюцията на държавността в контекста на еволюцията на човешката цивилизация позволяват да се направи изводът, че един от закономерните елементи на съвременната силна държава е формирането на инфраструктура за участието ѝ в космическата дейност и ефективното управление на тази високотехнологична, скъпоструваща, но и многообещаваща сфера.

Периодът на забавяне в развитието на космическата дейност (4) започва да се сменя с ново ускорение. В края на 2020-те – началото на 2030-те експертите прогнозират нов бум на конкурентната космическа дейност, когато натрупаните знания, нова техника и технологии, значителен международен опит в космическата дейност ще се реализират в новия скок на човечеството отвъд достигнатите космически хоризонти. Тогава човечеството може да получи за първи път възможността да започне изследването и добиването на полезни изкопаеми на Луната, на астероидите и на други небесни тела, чието богатство практически безкрайно превъзхожда всички ресурси на нашата планета. Както е известно, в САЩ през 2015 г., още по времето на президента Б. Обама, беше приет закон, разрешаващ на частния бизнес да добива и да присвоява добитите в космоса полезни изкопаеми, което активизира бизнеса в подготовката на условията за такава дейност. Законът използва пропуските в международното космическо право (по-подробно вж. напр. 8). Страните, които няма да бъдат готови за новата „златна треска" (космическа) и поради това няма да могат да участват в нея, няма да получат съответните дивиденти, постепенно ще загубят своята конкурентност и ще изостанат окончателно.

Съвременните държави създадоха и усъвършенстват космическата техника и технологии, провеждат многоаспектни научни изследвания на космическото пространство и на жизнената дейност на човека в него, изграждат космическа промишленост и телекомуникации на Земята, изстрелват и експлоатират автоматични и пилотирани космически апарати, международни космически станции. Те създават и космически войски, сключват международни договори за космоса, формират национално космическо право и т.н. Фактически развитите държави вече в много области са излезли в космоса и тази им дейност ще продължава да се разширява.

Еволюцията на земните държави в космически

През XX и в началото на XXI в. темповете на техническо, технологично и информационно развитие на човечеството поразяват въображението. Това, което доскоро беше фантастика, се превръща в действителност и минава в графата на ежедневната реалност, на общодостъпната техника и технология. Ярък пример са компютрите и мобилните телефони, изпълняващи функциите на компютър, на интернет. Днес, половин век по-късно, моделите на персоналните компютри и на мобилните телефони по своята изчислителна мощност и обем памет са няколко нива над скоростта на работа и обема памет на тежките бордови компютри на космическите апарати, летели до Луната (2).

Или друг пример. В началото на XX в. току-що започваше строителството на първите примитивни безшумни самолети. Днес в света има повече от 500 000 въздухоплавателни средства, а ежегодно въздушният транспорт превозва повече от 3 млрд. души, т.е. около една трета от населението на планетата. При това във въздуха едновременно се намират хиляди самолети, които за един ден превозват от 300 000 до 1 000 000 души (3, с. 16). Утвърди се понятието „летящ човек” (2, с. 55, 3, с. 90).

Може да се предполагат и да се очакват не по-малко високи темпове на развитие на космическата дейност във връзка с намаляването на себестойността на космическите ракети, на космическите кораби и апарати, също и при прехода към космически системи за многократна употреба, ракети, космически кораби и апарати, както и с оглед на усвояването на нови технологии, двигатели, материали и така нататък.

Държавите, появили се и развиващи се на планетата Земя, която се движи около своята звезда Слънцето, а заедно с него около центъра на галактиката (Млечен път), в степента на развитие на човечеството, на усвояването на планетата от него, на появата на условия за усвояване на друго космическо пространство – тези държави заедно с човечеството естествено се превръщат в субекти на космическата дейност. В хода на глобалната еволюция феноменът на държавата като форма на организация на социалния живот на различни нива, държавата и държавността като цяло, като съвкупност на съществуващи и взаимодействащи си държави, се

приближава към момента, когато крехките усилия да се погледне в неизвестните далечини на космоса ще бъдат възнаградени. От първите стъпки до проникването отвъд пределите на летящата в космоса планета Земя държавата и държавността придобиват достатъчно сили и ресурси, за да започнат активно навлизане в космоса и усвояване на неговите неизчислими богатства. Това открива нови, непознати по-рано възможности, но същевременно носи големи, сериозни рискове и опасности, свързани с екологията и адаптацията към нови, до голяма степен неизвестни извънземни условия за живот. За придвижването на човечеството в космоса то трябва да реши множество проблеми, да опознае немалко закономерности, да преодолее многочислени рискове и опасности, да се приспособи към космическите, физическите условия на живот и дейност, в които досега не се е намирало, и по възможност да създаде приближени до Земята островчета от благоприятна изкуствена среда в неблагоприятните космически условия, като постепенно усвоява и преобразува космическите обекти. В тази организационна дейност незаменима роля ще играе обновената и достигнала нови нива на ефективност високотехнологична държава.

Според степента на проникване в космоса земната държава неизбежно ще се превръща в космическа държава, чиято дейност няма да бъде ограничена от територията на планетата Земя и все повече ще се премества в космоса. Тя ще функционира във все по-разширяващата се сфера на космическата дейност в процеса на проникване на човечеството в космоса и на усвояването му. В космическата държава напълно ще се реализира потенциалът на държавата като историческо явление. Следващата му еволюция ще бъде свързана до голяма степен с космоса, с неговите безкрайни простори, с познанието и използването на общите и специфичните за отделните райони на космоса закони и естествени процеси, със сложната му структура и йерархия, с неизчерпаемите космически ресурси.

Възможните пътища за формирането на космически държави: естествен, изкуствен, вътрешен и външен

Процесът на формиране на космическата държавност може да бъде многовариантен. Както предшестващата еволюция на държавността в историята вървя по различни пътища, така и следващата може да бъде разнообразна. Както цивилизационните, културните, географските и други особености в земната история на различните държави и народи са играли различна роля в скоростта и пътищата на еволюцията им, така и формирането на космически държави в различни исторически и стартови условия неизбежно ще покаже спецификата във вариантите, формите и темповете на развитие.

Конкретните бъдещи форми, детайлите и особеностите за различните страни в процеса на такава държавностно-космическа еволюция едва ли е възможно да се опишат с голяма точност и още повече да се предскажат за много

години напред. Но е възможно да се прогнозират общите направления и типичните варианти за протичането на този глобален процес.

Ние предполагаме, че процесът на формиране и утвърждаване на космическите държави от земните държави на базата на човечеството на Земята може да тръгне по няколко пътя.

Първо, като естествен процес на превръщане (прорастване) в хода на еволюцията на земните държави в космически. Развивайки се технически и икономически, земните държави достигат равнища на високоактивна и многообразна космическа дейност (включително промишлена, енергийна, добиваща полезни изкопаеми, преработваща ги, изграждане в космоса на научна, промишлена, транспортна, туристическа, военна, правоохранителна и друга инфраструктура и дейност) и проникват достатъчно дълбоко в космоса. Такова ниво на развитие могат да достигнат както отделни силни национални държави, техните съюзи, федерации и конфедерации, така и планетарни държавни образувания (например федерация или конфедерация на държавите от планетата Земя), които могат да съществуват паралелно със силните национални държави или техните съюзи вътре в рамките на такава планетарна федерация (или конфедерация на определен етап). При това е възможно балансирано и хармонично чрез правото едновременно съществуване на всичките три вида държавност в рамките на планетарното обединение на държавите (ранен праобраз на което се явява ООН).

Всъщност неизбежното възникване на всемирна федерация от държави в бъдеще с цел гарантиране на мира на планетата беше прогнозирано още от създателя на немската класическа философия Имануил Кант в края на XVIII в. Той допускаше такова ниво на политическо развитие на човечеството и двойно гражданство – на конкретната национална държава и на всемирната федерация (13).

Второ, процесът на поява на космически държави може да се развива по пътя на ускорен изкуствен процес, по пътя на създаване, на социално-политическо конструиране от земните жители на напълно нови космически държави. Това може да се окаже привлекателно за определена част от населението в условията на глобализация, както и очакване и начало на нова активна фаза в усвояването на космоса и осъществяването от страна на група страни на нови големи космически проекти (пример може да бъде първата – непризната – космическа държава *Asgardia*), но при условие че е позволено двойно гражданство.

Такъв вариант за формиране на космическата държава понастоящем е представен от *Asgardia* (27). Формирането на това кралство започна на Земята през 2016 г. То съчетава модела на цифровата, виртуалната, мрежовата държава с модела на държава от живи хора и се надява на признание с течение на времето от другите държави и ООН. Днес граждани на *Asgardia* са повече от 280 000 души от много държави по света (при това броят на гражданите ѝ расте; докато първоначално за получаване на гражданство не се дължеше такса, сега тя е 100 евро). *Asgardia* има държавен глава (Игор Ашурбейли), парламент, правителство и министерства. Тя притежава неголям изкуствен спътник, в околоземна орбита,

в който се намира информацията за първите граждани на космическата държава. Този вариант за поява на космическа държава изглежда се явява утопичен. Впрочем, докато този проект не бъде завършен, няма основания напълно да се изключва възможността за успешната му реализация в една или друга степен, макар че шансовете за това очевидно са малки. Но даденият проект открива пътя към други социално-политически изобретения от подобен тип, някои от които в бъдеще при благоприятни външни и вътрешни условия е възможно да имат по-високи шансове за успешна реализация.

Тези два варианта за поява на космически държави могат да се разглеждат като вътрешен (земен) процес на създаване на космическата държавност.

В по-далечното бъдеще хипотетично е възможен и трети вариант, основан на външни космически фактори на еволюцията на земната цивилизация. Той е свързан с хипотетичното допускане за съществуване на извънземни цивилизации, които са могли да се появят и развият в космоса в подобни на земните или други условия, с възможността за контакт на земната цивилизация с тези извънземни цивилизации, с взаимодействието на земните или космическите държави на жителите на Земята с формите на организация на обществения живот на такива цивилизации.

За вероятния космически съюз на високоразвитите разумни същества на Вселената пише теоретикът на космонавтиката К. Циолковски през 1920-те години в много от своите статии, които са посветени на космическата философия (вж. напр. 29).

При това за възникването на определени форми на космическата държава не може да се изключва възможността от съчетаването на въздействието на външни и вътрешни фактори.

Възможното юридическо оформяне на статуса на космическата държава

Правното оформяне на процеса на еволюция на земните държави във все по-космически, а в по-отдалечено бъдеще – в предимно космически (според относителния дял на съответната сфера в дейността им), може да протича също в различни форми. Но във всеки случай това ще намира отражение в нормативните правни актове на националното право, в актовете на наднационалните или глобалните (планетарни) държавни организации, както и в международноправните документи (договори, конвенции, протоколи, колективни декларации), приемани по въпросите на космическата дейност или сключвани между различни космически държави.

Може да се предполага използването от държавите и на такава разпространена в историята на правото юридическа форма като декларацията, в конкретния случай – декларация за самопровъзгласяване (самообявяване) на дадена държава за космическа, за достигане на такова ниво на развитие.

Рано или късно закрепването (самозакрепването) на статуса на космическата държава трябва да намери някакво отражение и в конституциите като основни закони на държавата. Например това може да бъде направено в преамбюлите на конституциите или в членовете от общ характер, определящи общия характер на държавата. Отделни положения, имащи отношение към космическата държава, към нейните връзки и взаимодействия с други държави на Земята и в космоса, към провежданата от нея космическа политика, към правомощията на централните и местните органи на властта в сферата на космическата дейност, към въпросите за правата, свободите и задълженията на гражданите при тяхното участие в космическата дейност или при тяхното пребиваване в космоса, могат да намерят отражение както в по-специални членове на конституциите, така и в закони и подзаконови нормативни актове на космическите държави.

Космическото кралство *Asgardia* през 2017 г. прие с референдум своя конституция. В нея са записани общите положения, права, свободи и задължения на гражданите, статусът на държавните органи – държавен глава, парламент, правителство, върховен космически съвет, съд, прокуратура, сметна палата, национална банка и др. Въпросната непризната държава за първи път се опитва да съедини цифровите технологии, виртуалната реалност с живите граждани. Неразрешен конституционен проблем остава провъзгласяването на различния характер на гражданство в *Asgardia* за гражданите на други (земни) държави (гражданството на тази държава декларативно се обявява за неозначаващо двойно гражданство спрямо други държави, което засега не се вписва в съвременните национални концепции за гражданство). Въпреки това, независимо от съществуващите особености на конституция с утопичен, декларативен характер и някои технико-юридически дефекти, конституцията на първата космическа държава е експериментален, авангарден документ, в който е предприет опит за усвояване на нова концептуална сфера на правното съзнание. Тази конституция, до голяма степен утопична в условията в началото на XXI в., въпреки това може в определена степен да стимулира развитието на конституционно-правната мисъл, особено в перспектива, в нейния стадий на юридическо оформяне на появата на космическата държавност, който очевидно ще започне в рамките на XXI век.

В по-далечна перспектива може да се прогнозира, че в случай на намиране и установяване на контакт с други хипотетични космически цивилизации, ще се сключват определени правни актове от още по-високо ниво – междуцивилизационни, с участието на отделни космически държави от планетата Земя, на техните съюзи или на тяхното глобално планетарно обединение.

Заключение

1. Анализът на перспективите и потенциалът на еволюцията на държавата като исторически феномен водят към извода за закономерността на разширя-

ването на участието ѝ в космическата дейност, за насищането на космическата инфраструктура от нея и за постепенната еволюция на земните държави в космически. В този смисъл космическата държава е една от основните стратегически тенденции и стадий във формирането на държавата на бъдещето.

2. Постепенното, с оглед на техническото, технологичното, икономическото, социалното, информационното, политическото и правното развитие, превръщане на предимно земните държави в предимно космически открива пред нас нови грандиозни възможности. С течение на времето поевтиняването и повишаването на рентабилността на космическата дейност, на космическата техника и технологии ще имат мултипликаторен ефект във всички отрасли на жизнената дейност на човечеството, ще осигурят повишаване на неговата безопасност и на устойчивостта на развитието му.

3. Пътища за възникване на космическите държави могат да бъдат вътрешният естествен (под формата на национална космическа държава) съюз на национални космически държави или създадена от тях наднационална организация, а в перспектива и глобална планетарна организация от национални държави под формата на тяхна федерация или конференция, или изкуствен (първият опит за което се явява създаденото през 2016 г. космическо кралство *Asgardia*), както и външен път.

4. Възникването на космически държави и промяната на съотношението на космическата и земната дейност в структурата на дейността на държавата ще намират отражение в различни правни документи както на национално ниво (вкл. конституциите), така и в международните правни актове, а в по-далечно бъдеще – и в хипотетичните междуцивилизационни правни документи.

5. Първата конституция на космическа държава – конституцията на *Asgardia* – въпреки редица утопични и декларативни положения и технико-юридически дефекти, може да се разглежда и като първи опит за конструиране на конституционен акт на космическата държава, а някои от идеите ѝ могат да бъдат възприети от конституциите на бъдещите космически държави.

6. Развитието на космическата дейност на държавата и общата тенденция за формиране на космическа държавност в света и по-нататъшната ѝ еволюция в това направление трябва да бъдат отчитани в стратегическите документи и в дългосрочните програми за развитие на съвременната развита държава, на нейната икономика, наука, техника, култура, политика и право.

ЛИТЕРАТУРА

1 *Ильин, И. В.,* А. Д. Урсул, Т. А. Урсул. Глобальный эволюционизм: идеи, проблемы, гипотезы. М., МГУ, 2012.

2 *Кричевский, С. В.* Аэрокосмическая деятельность: методологические, исторические, социоприродные аспекты (монография). М., Изд. РАГС, 2007, с. 316.

3 *Кричевский, С. В.* Аэрокосмическая деятельность. Междисциплинарный анализ. М., Книжный дом „Либроком", 2012, с. 384.

4 *Кричевский, С. В.* Космическое будущее человека и человечества: проблемы и перспективы.– Философские науки (Russian Journal of Philosophical Sciences), 2013, № 9, с. 38–43.

5 *Кукиева, А. А.* Етапы институционального развития космической отрасли Казахстана. – Право и государство, 2017, № 3–4, с. 197–207. На сайта на списанието: http://km.kazguu.kz/uploads/files/17.%20%D0%9A%D1%83%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.%D0%90.%20%D0%A1.%20197-207..pdf (15.11.2018 г.)

6 Массивная экзопланета обнаружена почти рядом с Землей. 20 лет исследований доказали наличие „Сверхземли" у звезды Барнарда. – Независимая газета (интернет-версия, (15.XI.2018). URL: http://www.ng.ru/science/2018-11-15/100_barnard.html (20.11.2018 г.)

7 *Мусабаев, Т. А.* Казахстан: становление космической державы (ответы на вопросы главного редактора журнала – С. Ф. Ударцева). – Право и государство (Астана, КазГЮУ), 2013, № 2 (59), с. 17–27.

8 *Попова, С. М.* Современные тенденции развития международного космического права. – Право и государство, 2016, № 4 (73), с. 66–71.

9 Посещение открытой экспозиции музея ракетно-космической техники. 2 июля 2018. Официальный сайт Президента Республики Казахстан.
URL: http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/visits_ to_objects/poseshchenie-otkrytoi-ekspozicii-muzeya-raketno-kosmicheskoi-tehniki?q=%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B9 (22.02.2019)

10 Список космических агентств. Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (04.12.2018 г.)

11 Список космических запусков. Википедия. Свободная энциклопедия.
URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ (05.12.2018 г.)

12 *Табанбаева, А. С.* Формирование национального законодательства о космической деятельности в зарубежных странах. – Право и государство, 2017, № 3–4, с. 172. На сайта на списанието: http://km.kazguu.kz/uploads/files/15.%20%D0%A2%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.%D0%A1.%20%D0%A1.%20169-185..pdf (15.11.2018 г.)

13 *Ударцев, С. Ф.* Политические и правовые идеи Иммануила Канта. Иммануил Кант. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. К вечному миру. (Вступ. статья и заметка С. Ф. Ударцева, Изд. 2-е, испр. и доп. – Алматы: Жеті Жарғы, 2004, с. 5–46.)

14 *Ударцев, С. Ф.* Политико-правовые идеи и мифология в Месопотамии, Хеттском царстве и Древнем Иране. Проблемы теории права и государства, истории политико-правовой мысли. – Сборник работ учеников, друзей, коллег профессора О. Э. Лейста / Отв. ред. Н. Г. Беляева и А. А. Матюхин. Алматы: АЮ – ВШП „Әділет", 2005, с. 386, с. 186–238.

15 *Ударцев, С. Ф.* История политических и правовых учений. Древний Восток: Академический курс. СПб., Издательский Дом Санкт-Петербургского. Гос. Ун-та, Изд. юридич. факультета СПбГУ, 2007, с. 664.

16 *Ударцев, С. Ф.* Теория анархизма и эволюция цивилизации (заметки и размышления). Прямухинские чтения 2009 года. М., типография „Футурист", 2011, с. 179–199.

17 *Ударцев, С. Ф.* Идея космического государства в истории политической мысли. – Право и политика (Москва), 2012, № 8, с. 1386–1398. – 1,4 п.л. Пълна версия на статията на сайта на издателството: http://nbpublish.com/view_post_368.html (23.04.2018 г.)

18 *Ударцев, С. Ф.* Космическая деятельность государств как фактор глобализации и региональной интеграции. Материалы международного гражданского Форума по вопросам толерантности стран СВМДА (в рамках Форума национально-культурных центров стран СВМДА, ежегодный республиканский фестиваль Дружбы народов Казахстана). Астана, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, 2012, с. 45–52.

19 *Ударцев, С. Ф.* Космическая деятельность и эволюция человеческой цивилизации. Научные исследования = Ғылыми зерттеулер. – Международный сборник статей = Халықаралық мақалалар жинағы / Филиал Моск. Гос. Открытого Ун-та им. В. С. Черномырдина (г. Кропоткин, Россия). НИИ правовой политики и конституц. законодательства Казахского Гуманитарно-Юридич. Ун-та (г. Астана, Казахстан) /Координаторы: Харин, Н. В. (МГОУ), Ударцев, С. Ф. (КазГЮУ) – Москва – Астана – Кропоткин, 2013, с. 428–445.

20 *Ударцев, С. Ф.* Государственность в условиях глобализации: кризисные явления, адаптационная трансформация и развитие. – Право и государство, 2013, № 4, с. 18–23. На сайта на списанието:
http://km.kazguu.kz/uploads/files/3%20%D0%A3%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%86%D0%B5%D0%B2%2018-23.pdf (15.11.2018 г.)

21 *Ударцев, С. Ф.* Государство, право и космическая деятельность. – В кн.: Социология права: курс лекций (в 2 т.). Т. 2/Ответ. ред. М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 2015, с. 344, с. 307–338.

22 *Ударцев, С. Ф.* Сильное государство: вопросы теории. – Право и государство, 2016, № 2 (71), с. 13. На сайта на списанието:
http://km.kazguu.kz/uploads/files/1.%20%D0%A3%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%86%D0%B5%D0%B2%20%D0%A1.%D0%A4.%20%D1%81.%206-14.pdf (15.11.2018 г.)

23 *Ударцев, С. Ф.* Сильное правовое государство и новые вызовы безопасности: вопросы теории. – Право и государство, 2018, № 1–2., с. 4–22. На сайта на списанието: http://km.kazguu.kz/uploads/files/1.%20%D0%A3%D0%B4%D0%B0D0%A4.%204-22.pdf (15.11.2018 г.)

24 *Урсул, А. Д.* Освоение космоса (Философ.-методол. и соц. проблемы). М., Мысль, 1967, с. 238.

25 *Урсул, А. Д.* Человечество. Земля. Вселенная. Философские проблемы космонавтики. М., Мысль, 1977, с. 264.

26 *Урсул, А. Д.*, Т. А. Урсул. Ноосферогенез как глобально-эволюционный процесс. – Философская мысль, 2015, № 1, с. 9–92. DOI: 10.7256/2409-8728.2015.1.14365. URL: http://e-notabene.ru/fr/article_14365.html

27 *Федорова, В.* Космос для обычных людей. – Воздушно-космическая сфера, 2017, № 4 (93) декабрь, с. 5–13.

28 *Хардести*, Вон и Джин Айсман. История космического соперничества СССР и США. Библиотека электронной литературы в формате fb2. URL: http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A5/hardesti-von/istoriya-kosmicheskogo-sopernichestva-sssr-i-ssha (15.11.2018 г.)

29 *Циолковский, К. Э.* Космическая философия. М., Сфера. 2001.

30 Scientists Are ‚99 Percent' Sure There's a Huge Exoplanet Very Close to Our Solar System. Brandon Specktor, Senior Writer. November 14, 2018 01:46pm ET, Live Science/Space. URL: https://www.livescience.com/64089-new-super-earth-discovered-at-closest-star.html?utm_content=bufferae793&utm_medium=social&utm_source=facebook (20.11.2018 г.)

31 *Udartsev, S. F.* Cosmic state: the forming and development of the idea in the history of thought. SENTENTIA. European Journal of Humanities and Social Sciences. 2014, № 1, с. 37–50. DOI: 10.7256/1339-3057.2014.1.11412.

32 *Udartsev, S. F.* Cosmic state: the forming and development of the idea in the history of thought. – Право и политика. М., 2014, № 4, с. 548–561. DOI: 10.7256/1811-9018.2014.4.11415

Превел от руски: Иван Динков-младши

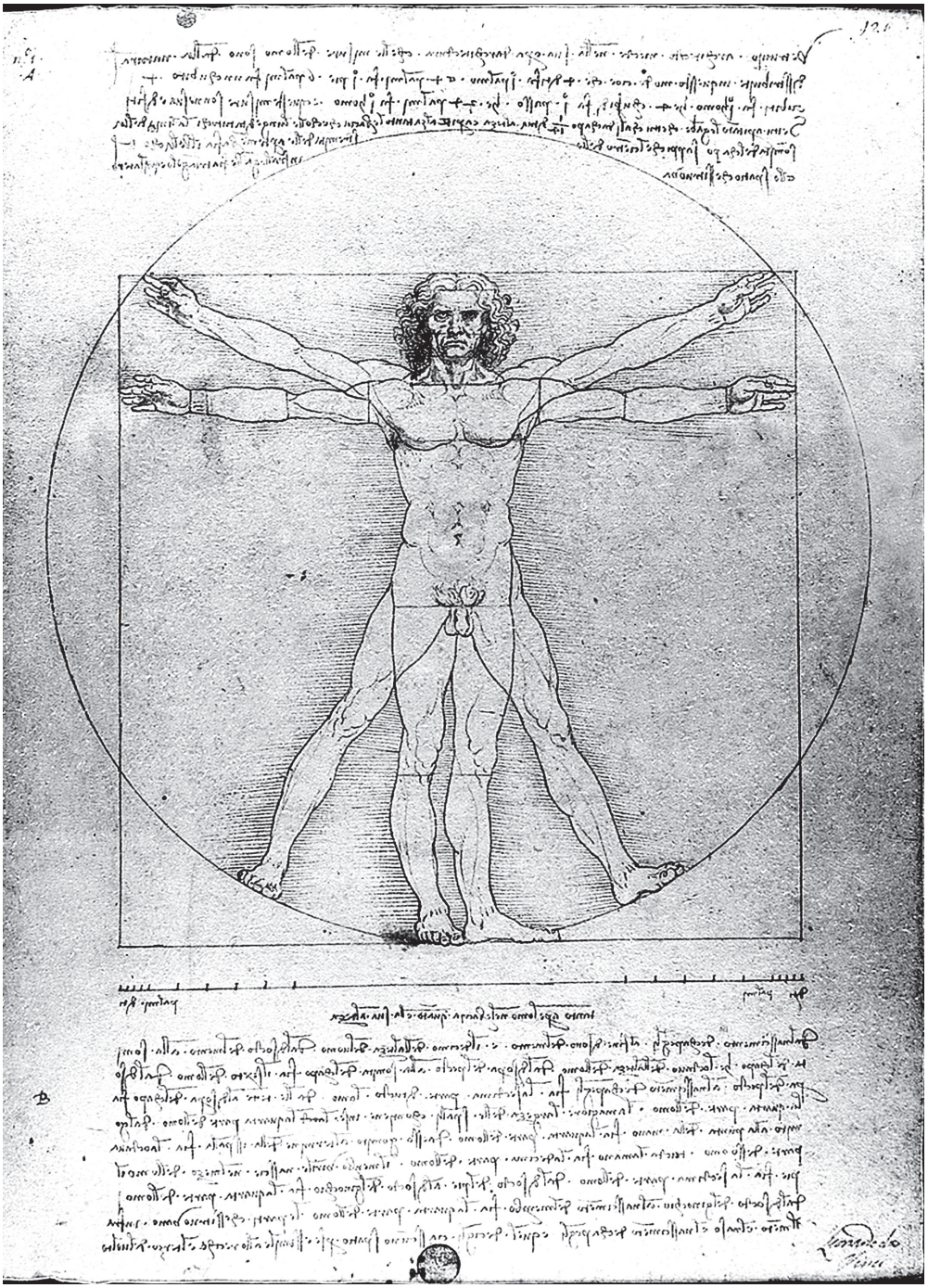

Леонардо да Винчи

БАЛКАНСКАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ СЛЕД ХЕЛЗИНКИ 1975

Любен Петров

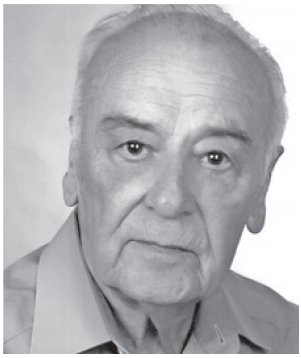

Любен Петров *– доктор по философия, старши научен сътрудник II степен. Работи в областта на международните отношения. Автор е на монографията „Нов" интернационализъм – критичен анализ" (1981), както и на редица публикации по проблемите на международното работническо и националноосвободително движение, на външната политика на България, на европейската и балканската сигурност. Участвал е в колективни монографии на ЦСИ по проблеми на Балканите. Бил е зам.-министър на външните работи и посланик.*

Разведряването в международните отношения, започнало във втората половина на 60-те години на миналия век, и Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа (1972–1975) като негов продукт, ускорител и кулминация създадоха нов политически климат на континента. Общ двигател на промените беше достигнатото относително равновесие в атомното и ядреното въоръжение на САЩ и на Съветския съюз.

Това беше време на интензивен двустранен и многостранен диалог на всички равнища между правителства, политически партии, обществени организации и движения; време на активно сътрудничество във всички сфери, на развитие на добросъседство и разбирателство. Именно през това време бяха намерени взаимноприемливи решения на много сложни и трудни политически проблеми в следвоенния период, бяха решени голям брой спорни въпроси между държавите, сключени бяха важни споразумения и договори.

Разведряването и провеждането на Съвещанието предизвикаха забележителни промени и в балканския регион. Те не само следваха, но в редица случаи изпреварваха общоевропейските начинания и в този смисъл представляват балкански принос в европейския диалог и сътрудничество. Истина е, че за позитивните промени на Балканите след Хелзинки заслуга имат всички балкански страни. Но истина е също така, че България, с натрупания опит от периода на нормализиране на отношенията с Гърция и Турция и с последващите инициативи, има свой принос за

по-нататъшното развитие и обогатяване на балканската политика. В този период Живков и Караманлис се срещат пет пъти, пет срещи провеждат Живков и Демирел. За тези нови моменти искам да разкажа в следващите редове, защото те са по-малко известни, а имат своето място и значение в развитието на балканската политика.

Една от инициативите бе *превръщането на Балканите в зона, свободна от ядрено оръжие.* Това бе самостоятелна и изпреварваща хелзинкските договорености стъпка, а след 1975 г. – и надхвърляща тези договорености. Малко известен е фактът, че тази идея в конкретната ѝ форма – на Балканите да не се настанява ядрено оръжие, е формулирана за първи път в български политически документ. В Декларацията и в други документи на Народното събрание от 14 януари 1958 г. се предупреждава балканската общественост за опасността от плановете за настаняване на американско атомно оръжие в Турция и се настоява Балканският полуостров като цяло да се превърне в зона на мира и сигурността, в която да няма нито атомно, нито ракетно оръжие. По-късно идеята бе изложена от българската делегация на XV сесия на Общото събрание на ООН през 1960 година.

Друга българска инициатива с общобалканско значение и като регионална проекция на раздела „Околна среда" в Заключителния акт бе предложението на българското правителство от 1986 г. за *подписване на договор от балканските държави за екологична защита на полуострова, към който договор да се присъединят всички европейски държави*. През същата година българската делегация на Виенската среща на СССЕ предложи да се проведе общоевропейска среща за опазване на околната среда. Предложението бе прието и срещата се проведе в София през 1989 г. Това бе първото по рода си мероприятие в рамките на Хелзинкския процес, провеждано за първи път в социалистическа страна, и с основание може да се разглежда като български принос.

Ще маркирам само предложението на България за *освобождаване на Балканите от химическо оръжие.* То също надхвърляше рамките на предвиденото в Заключителния акт в областта на сигурността. Една подробност: на поредната среща с Николае Чаушеску Тодор Живков информира за тази наша инициатива. Чаушеску изразява желание Румъния да стане съавтор, което се приема и инициативата бе обявена като съвместно предложение на двете балкански държави.

Специално внимание и висока оценка заслужава българската идея *за включване в двустранните споразумения с всички балкански страни на Кодекс на добросъседски отношения,* замислен като материализация на принципите от Заключителния акт. Идеята намери практическо въплъщение в подписаната на 11 септември 1986 г. *Декларация за приятелство, добросъседство и сътрудничество между България и Гърция.* В нея е заявен взаимен отказ от териториални претенции. В чл. 5 е формулирана договореност, че при ситуация, „която по обща оценка би могла да създаде опасност за мира и сигурността на една от

тях, двете страни незабавно ще влязат в контакт за размяна на мнения с оглед отстраняване на тази опасност". Тази клауза е по-съдържателна и ангажираща, отколкото съответните положения в инициативата на НАТО „Партньорство за мир". Много показателна е също изразената политическа воля на двете страни да работят заедно с другите балкански държави за подобряване на климата на доверие и разбирателство между народите, за превръщане на Балканите „в зона, свободна от ядрено оръжие". Постановките в декларацията за икономическото, научно-техническото и културното сътрудничество и за информацията също са напълно в духа на изискванията на Заключителния акт.

Декларацията бе оценена като безпрецедентен документ между две страни с различен обществен строй, между две държави, принадлежащи към противостоящи военно-политически съюзи, като „модел на нов тип междубалкански отношения". Именно поради това тя предизвика остра реакция от страна на пронатовските и проамерикански кръгове на Балканите, както и на съюзниците на Гърция в НАТО. По време на посещението си у нас през януари 1988 г. тогавашният министър на външните работи на Гърция Королиос Папуляс на среща с Т. Живков бе заявил: „Върху нас се нахвърлиха американци, НАТО, всички. А Маргарет Тачър дойде да ни иска специално обяснение какво сме направили ние с България, как сме могли да отидем на такова нещо."

Особен интерес представлява новото в отношението на балканските страни към *общобалканското сътрудничество като проблем и политическа практика.* В България то беше табу до средата на 80-те години, а в другите балкански страни се използваше по-скоро с пропагандна цел, тъй като, когато се налагаше да се предприемат практически действия, те първи се отказваха от него под различни предлози. В Турция например доминираше схващането, че не може да се пристъпи към общобалканско сътрудничество, преди да се уредят позитивно двустранните отношения между всички страни в региона. България бе заинтересована от такова взаимодействие, но усилията ѝ неизменно се натъкваха на съпротивата на бившия СССР.

Съветското ръководство виждаше в този вид сътрудничество, по-специално в многостранното политическо партньорство, опасност за единството на социалистическата общност и на Варшавския договор, насърчаване на националистическата политика на Румъния и не на последно място – опасност за своето влияние в региона. Според разбиранията на тогавашните съветски ръководители многостранното балканско сътрудничество измествало центровете на целите, т.е. вместо да съсредоточат вниманието си към най-важния си съюзник и основния си съюз – Варшавския договор, тези, които участват в него, щели да започнат да гледат към други центрове и да преследват други цели. Българското ръководство беше наясно с несъстоятелността на тези постановки, но не можеше да не се съобразява с тях. Обясненията, че България никога не е смятала добрите си отношения с балканските държави като алтернатива на съюзните задължения, че не ги противопоставя на поетите ангажименти към Варшавския договор, не срещаха разбиране.

В интерес на истината трябва да кажа, че САЩ и Западна Европа също се опасяваха от загубване на позиции и тъкмо поради това се съпротивляваха системно на многостранните инициативи за превръщане на Балканите в зона, свободна от ядрено и химическо оръжие, за приемане на Кодекса за добросъседски отношения и други.

За пръв път многостранно балканско сътрудничество на държавно равнище се осъществи на *Белградската среща на външните министри на балканските държави (24–26 февруари 1988* г.). На историческия фон тази среща представляваше нещо ново в политическия живот на Балканите. Това беше най-високата точка в общобалканския процес, разбиран като регионална проекция на споразуменията от Хелзинки.

За краткото време на своето съществуване балканският процес в някои области придоби черти на повече или по-малко устойчиво развитие със самостоятелна динамика. Създадоха се предпоставки за *институционализиране на общобалканския диалог и сътрудничество.* На втората министерска среща в Тирана (24–25 октомври 1990 г.) бе обсъдено предложението за свикване на конференция на държавните и правителствените ръководители. Прието бе решение за провеждане на ежегодни срещи на министрите на външните работи, по две срещи на различно равнище на други министерства. България направи предложение за създаване на постоянен секретариат със седалище София.

В светлината на казаното, а и от влиянието на други факти, България се утвърди като страна с активна роля на балканската политическа сцена. Тя имаше цялостно изградена балканска политика – добре обмислена и балансирана, инициативна и прозорлива, реалистична и прагматична, с ясно очертани приоритети: изграждане на доверие между балканските страни, засилване на сигурността, развитие на сътрудничеството във всички области.

Балканският процес бе прекъснат от разпада на Югофедерацията и започналите войни между отделни републики. Практическите резултати от неговото развитие са скромни. Постигнатото като опит и намерения обаче не бива да се подценява. Самото изброяване на новите инициативи говори за обогатяване и разнообразяване на формите и механизмите на сътрудничество, за разширяване на неговия обхват и проблематика, за начало на преход от враждебност към разумно и взаимноизгодно добросъседство, за наличие на политическа воля за съвместно търсене на решения на проблемите в региона. Над такива конструктивни елементи можеше да се надгражда.

Към всичко това следва да се добави и още нещо много съществено. Тези резултати бяха постигнати в условията на остър сблъсък на глобалните сили в различни райони на света – войната във Виетнам, ракетната криза в Куба, войните в Афганистан и Ирак, американските санкции срещу Съветския съюз и другите социалистически страни от 1949 до 1995 г., равнозначни на необявена икономическа война, последвалото разпадане на СССР. И на този фон – едно разведряване на приливи и отливи според интересите и възможностите на западноевропейските страни.

В условията на острата криза в Югославия и на вътрешните промени в България след 1989 г. българската дипломация предприе конструктивни стъпки в две ключови страни на Балканите – Македония и Босна и Херцеговина.

Македония бе единствената бивша югорепублика, получила самостоятелност без съпротива от югославските власти и армия, по мирен и демократичен път, чрез референдум на 8 септември 1991 г. с подкрепата на 95,26% от македонското население. Последваха и поредица други характерни особености.

На 15 януари 1992 г. българското правителство приема решение да признае независимостта на 4 бивши югорепублики – Словения, Македония, Хърватия и Босна и Херцеговина с общонационален консенсус – рядко и почти невиждано явление в условията на тогавашното двуполюсно противоборство у нас. Същата вечер президентът Желев – в свое телевизионно изявление, подкрепя правителственото решение. Въпреки отрицателното становище на Гърция по въпроса, с която ни свързваше тогава трайно и много важно за нас приятелство, въпреки непримиримото отрицание на Югославо-Сърбия и въпреки предупреждението на германския външен министър Ханс Дитрих Геншер България да не избързва с признаването. Това беше единствено възможното българско решение. То беше израз на надежда, на национален разум и на национално помъдряване. Друго българско решение не можеше да има.

На 26 декември 1991 г. Германия признава суверенитета на Хърватия и на Словения. Останалите държави от Европейския съюз, поставени пред свършен факт, въпреки принципните си възражения и в името на единството последваха Германия. Така започна разпадането на СФРЮ.

Друг малко известен факт – на 3 август 1992 г. Борис Елцин е на официално посещение в София. След разговорите с българския президент, на пресконференция Борис Елцин прави следното изявление:

„Ние призоваваме Европейската общност да поддържа и да признае Македония. Ние ще се опираме на българската позиция по Македония и ще я поддържаме. Ще бъде пролята много по-малко кръв, ако Македония бъде призната. Македония сама трябва да реши как ще се назовава."[1]

Само четири изречения! Но това изявление има своя история. В деня на преврата в Москва на 19 август 1991 г. президентът Желю Желев по телефона поздравява Елцин за неговото решение да се противопостави на преврата. Желю Желев е единственият президент, който си позволява такъв жест. Елцин е запомнил и оценил подкрепата. С това следва да се обясни позоваването на българската позиция по Македония в неговото изявление на пресконференцията в София. Върнат жест!

Оставям на читателите да оценят поведението на македонските ръководители към българската позиция по признаването на Македония. То е известно.

Накрая, но не по значение, още една характерна особеност от този период – *първите стъпки на Америка на Балканите са в Македония*. Впечатлява начинът, по който тя го направи – от пренебрегвана периферия в югославската фе-

дерална структура самостоятелна Македония се превръща изведнъж в ключово звено в цялостната американска балканска стратегия. По онова време ми попадна една статия на историка Милчо Лалков – „САЩ предпочитат Македония пред България". Заинтригува ме заглавието: защо Македония е пред България, нали ние сме в центъра на полуострова? Това не е само мое мнение. И според друг един изследовател, когото уважавам, Балканите имат една геополитическа ключалка и това е България. Защото България е центърът на голямата геополитическа зона, която пряко и косвено контролира целия Евразийски процес. Затова е толкова важно кой държи властта в София и т.н. След прочита на статията разбрах, че не става дума за огорчение на проф. Лалков, че сме пренебрегнати, а за прозорлив анализ и оценка на ключовото геостратегическо положение на бившата югорепублика на Балканите. И понеже съм пропуснал да отбележа вестника и датата на публикацията, ще скицирам съдържанието ѝ.

Какви предимства видяха в началото на 90-те години американските политически и военни стратези в самостоятелната вече Република Македония:

– ключ за стабилност на Балканите, държава, граничеща с четири съседки от взривоопасния регион;

– възел, в който се сплитат традиционни и актуално изострени геостратегически интереси;

– геополитически етнически възел в Югоизточна Европа, огромен контингент етнически албанци, който ще доминира над останалите национални групи десетилетия напред;

– наемане на военен полигон край Криволак; няколкогодишното присъствие на американските сини каски под флага на ООН беше само добре премерено тактическо начало, при това горещо акламирано от отговорни фактори в Скопие;

– последвали финансови помощи, активна дипломатическа дейност, засилващо се политическо влияние. (Курсивът е на автора, Л. П.)

И сега – внимание! След 30 години, в края на април 2019 г., в наши дни, президентът Доналд Тръмп изпраща в Сената Протокола за присъединяването на Северна Македония в НАТО с мотив, че „тя е твърд партньор на САЩ, а сигурността и членството ѝ в НАТО ще бъде от значение за стратегическите интереси на САЩ и Алианса".[2] Интересно и важно съвпадение на оценки!

Босна и Херцеговина беше най-тежко засегнатата страна в югоконфликта. В продължение на три години се водеха кръвопролитни сражения, тя се превърна в потенциална заплаха за европейската сигурност, в център на напрежение и безпокойство за целия свят. Ангажира усилията на много страни за прекратяване на конфликта. Така се стигна до Дейтънското споразумение с решаващото американско участие, подписано на 14 декември 1995 г. в Париж. Българската дипломация намери в него ниша за една своя инициатива – да се възроди процесът на многостранното балканско сътрудничество, нарушен от събитията в Югославия.[3]

Държа да отбележа, че това бе оригинална българска инициатива, не е подсказана отвън – от Европейския съюз или от друга външна сила, хрумка е на български дипломати.

Така през 1996 г. в София се роди *Процесът за сътрудничество в Югоизточна Европа (ПСЮИЕ)*. Разшифровано това означава: *многостранен форум (*не организация!*) на високо политическо равнище за консултации и инициативи по балканските проблеми в новите реалности с цел да подпомага формирането на нова балканска политика, на европейски Балкани.* Тогава не съществуваше географското понятие „Западни Балкани".

Процесът беше ново явление в региона. В приетата Софийска декларация и в изказвания на редица участници срещата се оценява като *„ново начало на многостранното регионално сътрудничество*". Новото се откроява в сравнение. При внимателен аналитичен прочит ще се убедим, че тя се родее с познатата ни политика между България и Гърция от 1964 г., след това между България и Турция от 1966 г. Инициативата е на български политически дейци/дипломати, целта пак е утвърждаване на стабилност, сигурност, сътрудничество и добросъседство на Балканите. В началото се развива на двустранна основа, по-късно, от 1988 г., приема формата на балканско многостранно сътрудничество.

ПСЮИЕ се създава и развива на основата на многостранното сътрудничество, но в рамките на Балканския регион. Тази противоречива на пръв поглед формулировка изразява принципната връзка и взаимодействие между Европейския съюз и ПСЮИЕ. Тя се съдържа в Декларация на Федерална република Германия на срещата в София и гласи: „Необходимо е да се подчертае, че регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа и сближаването на държавите от региона с Европейския съюз са два процеса, които не се изключват помежду си. Напротив, сътрудничеството на регионално равнище може да бъде прелюдия, много полезна подготовка за държавите, които се стремят към членство в Европейския съюз."[4]

Това предложение беше подкрепено от всички участници, залегна и в Софийската декларация. Така се поставя началото на взаимодействието между двата процеса. И до днес отношенията между тях се развиват в тясна взаимовръзка, с променлива интензивност, със сътрудничество, но и с проблеми и противоречия. За неговата значимост говори фактът, че то се потвърждава и препотвърждава в документи на няколко поредни периодични срещи на ПСЮИЕ. Водеща роля във взаимодействието играе Европейският съюз. ПСЮИЕ възприе неговите принципи, инструментариум и процедури. През април 2004 г. Осмата среща на министрите на външните работи на ПСЮИЕ в Сараево прие декларация, в която за първи път се заявява, че „непосредствена цел на Западните Балкани е пълно членство в Европейския съюз". България е приела такова решение още през март 1998 г. без никакви колебания с убедеността, че интегрирането в ЕС е неин основен външнополитически приоритет и „тази цел няма алтернатива". За страните от Западните Балкани членството в ЕС е „исторически шанс за преодоляване на

изостаналостта и изолацията и за приобщаване към развитите демокрации и ареала на европейските ценности".

ПСЮИЕ запазва и след това решение регионалния си характер и подход в три направления: по *участници, по своята философия и по проблематиката*. При създаването му в него *участват 7 балкански държави*: Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Румъния, Сърбия и Черна гора, Турция. (Македония се включва на следващата среща, 1997 г., с новото си име Бивша югославска република Македония). През 2010 г., след разпадането на СФРЮ, в ПСЮИЕ участват 12 страни. Към изброените 8 се включват още 4 – *Хърватия, Молдова*, която е единствената страна извън балканския регион, *Черна гора и Словения.* Косово не е прието, защото Сърбия, Босна и Херцеговина, Гърция и Румъния не признават неговата независимост. На 1 юни 2016 г. в София се провежда Юбилейна сесия по случай 20-годишнината от създаването на ПСЮИЕ в същия състав участници (12 страни, но и Косово, без да е страна участник), на която се приема *Юбилейна декларация на участниците „ПСЮИЕ – 20 години ключ към регионално развитие"*.

Философията на ПСЮИЕ може да се синтезира така: развитие на сътрудничеството в онези области, в които съществува общ интерес, като се оставят настрана откритите въпроси и всичко, което пречи на разбирателството и сътрудничеството; доминиращи да бъдат прагматизмът и здравият разум; сътрудничеството да се развива на базата на европейските критерии и стандарти и да подпомага създаването на предпоставки за включването на балканските страни в европейските структури. Към тази философия се придържа България и по време на своето Европейско председателство – 2018 година.

Положението в *проблематиката е сложно.* Основните направления остават: търговия, инвестиции, инфраструктура, енергетика; евроинтеграция; сигурност, борба с тероризма, с наркотрафика, бежанци и др., но всички те са подвластни на интересите на различни фактори – национални и балкански, европейски и извъневропейски, етнически и религиозни, което се отразява на сътрудничеството, затруднява го, забавя резултатите, проваля някои от тях. Типични са примерите в областта на енергетиката, инфраструктурата, интеграцията, сигурността, бежанците, борбата с корупцията и други.

Най-новото в последно време е активното включване в тази проблематика на САЩ и Китай. Тяхната поява в региона предизвиква не само конкуренция, но и безпокойство сред традиционните западноевропейски играчи. Главната цел на Америка е да изгони окончателно Русия от Балканите, да се установи като едноличен владетел в тях – енергиен и военен, да излезе на Черно море, оттам – към морските брегове на Русия. Целта на Китай е друга – да навлезе във вътрешността на Европа чрез своята стратегия „Един пояс, един път", да установи опорни точки в отделни балкански страни – пристанища, атомни електроцентрали, земеделски райони, магистрали и жп линии. Русия засега губи позиции на Балканите, но разчита на своите газо- и петролопроводи, на

православието и на традиционното историческо влияние върху населението в района. Европа/Европейският съюз, доскорошен неоспорван властелин на региона, изглежда объркан и разединен, неспособен сам да защити интересите си от своя американски съюзник, но и не поема протегнатата ръка на Русия.

Тази усложнена балканска ситуация не е единствената в историята на нашите многострадални Балкани и няма да е последната. През 60-те години на миналото столетие се беше създала аналогична сложна и тревожна ситуация. Тогава един български дипломат разработи модел за балканска политика на мир, сигурност, сътрудничество и добросъседство с Гърция, който се оказа работещ. От този опит той направи изводи, които ни завеща:

– „Преди всичко от нас, от нашата политика, от нашите конкретни ходове зависи да не се създават условия за сближаване или обединяване на нашите съседи против нас, за изолиране на България на Балканите."

– „Нашата политика на Балканите не бива да се подхранва от преувеличен исторически патос и от емоции, да не се стреми към конфронтация, а да почива на хладнокръвна преценка на реалностите на развитието."

– „Необходимо е да се проявява по-голяма инициативност и активност, повече задълбоченост, прозорливост и въображение при осъществяване на мероприятията, които спомагат за постигане на нашите политически цели на Балканите."

Тези опорни точки на българската балканска дипломация бяха изпитани от него и доказаха своята ефективност.

Този български дипломат се казваше Иван Башев.

ИЗТОЧНИЦИ

1 „Борис Ельцин о признании Македонии". 3 августа 1992 г. Выступление на прессконференции в Софии. Цит. по „Македония. Путь к самостоятельности. Документы". М., ОАО, изд. „Радуга", 1997, с. 417.

2 Цит. по Поглединфо, 1 май 2019 г.

3 Вж. „Text of Dayton Peace Ageement Documents Initiated in Dayton". Ohio on November 21, 1995.

4 Сп. „Международни отношения". С., 1996, бр. 4, с. 47.

УКРАЙНА – НОВ ПРЕЗИДЕНТ, А ЩЕ ИМА ЛИ НОВА ПОЛИТИКА?

Владимир Трифонов

Владимир Трифонов *– политолог, докторант в СУ „Св. Климент Охридски", журналист, икономист. Изследва проблеми в областта на геополитиката, икономиката, историята и футурологията. Автор е на публикации по актуални политически и икономически въпроси и е съавтор в научни сборници.*

Убедителната победа на Владимир Зеленски на президентските избори в Украйна създава възможности за сериозна вътрешна и външнополитическа промяна. Комедийният актьор получи 72% от гласовете на втория тур от надпреварата срещу едва 25% на опонента си Петро Порошенко.[1] В предизборната кампания Зеленски обеща да сложи край на войната в Донбас и да преодолее тежките социално-икономически проблеми в обществото. Засега това са само пожелания, които трудно ще бъдат реализирани. Очевидно той няма как да направи промяна, без да получи и достатъчна подкрепа от Върховната рада. Изборите за нов парламент ще се проведат на 21 юли и тогава ще стане ясно колко от бъдещите депутати ще бъдат склонни да подкрепят инициативите и политическия курс, зададен от президента, и как той възнамерява да изпълни обещанията си.

САЩ и ЕС видимо разчитат, че и при новия президент ще запазят решаващата си роля при определянето на украинската външна политика. Те със сигурност не биха имали против да се проведат вътрешни реформи, които да стабилизират страната и да я консолидират на базата на изграждащата се украинска идентичност, чиято ключова характеристика е русофобията. Зеленски не дава индикации, че смята да нормализира отношенията с Русия, но поредицата от негови антируски изказвания не означават, че това ще бъде последната му дума в това отношение.

Русия е сдържана в реакциите си към политическата промяна в Украйна. Кремъл не бърза да признае за законно избирането на Зеленски, подчерта-

вайки че много украински граждани са били лишени от правото си на глас. Опитът с Порошенко през 2014 г. е достатъчно горчив. Тогава Москва го легитимира, а за „благодарност" той разпали гражданската война в Донбас.

Вероятно Владимир Путин и съветниците му обсъждат варианти за промяна, но тя зависи от стъпките, които ще предприеме Зеленски, ако партията му „Слуга на народа" спечели парламентарните избори.

Случващото се в Украйна е от глобално политическо значение. Ако САЩ запази влиянието си върху страната, за Русия не само ще бъде трудно да изгради многополюсен свят, но и постоянно ще бъде държана в напрежение за своята сигурност.

1. Новият президент не предлага оригинални идеи за развитие на Украйна

Зеленски проведе иновационна предизборна кампания. Той ефективно използва общественото недоволство от Порошенко и деструктивните процеси през изминалите пет години, в които социалните проблеми на Украйна се увеличиха, а конфликтът в Донбас не бе разрешен. Порошенко и подкрепящите го радикални националистически сили заложиха на антируската риторика, на обещания за „светло бъдеще" в Европейския съюз и НАТО, но трудно можеха да убедят някого, че ще подобрят социалните условия, след като през изминалите 5 години не го направиха. А Зеленски има зад гърба си впечатляваща актьорска кариера и чудесни сатирични предавания, изобличаващи политическата действителност в страната. Той спечели много гласове с миролюбивите си послания.

Веднага след встъпването си в длъжност на 20 май Зеленски разпусна Върховната рада и насрочи нови парламентарни избори. Това бе посрещнато на нож от силите, подкрепящи бившия президент Порошенко, и бе оспорено в Конституционния съд. Но ако не бе постъпил така, новият президент можеше да загуби значителна част от авторитета си в обществото. Ходът му изглежда логичен. Конституционният съд прие изборите да се проведат на 21 юли, а отхвърли предложението на Зеленски да се премахнат мажоритарните мандати. Така неговата партия „Слуга на народа" по трудно ще сформира самостоятелно правителство.

Една от особеностите във встъпителната реч на Зеленски бе, че използва и руски език, нещо, което по-рано не се бе случвало. Той критикува политическата класа в Украйна и подобно на ръководителите на европейските несистемни партии се обявява за представител на народа и обещава да защитава интересите му пред политическия и икономическия елит. Той доказа, че умее да печели избори, но тепърва трябва да убеди гражданите, че може да управлява и да неутрализира влиянието на олигархичните групировки. Новият президент не разполага с много време – опитът от политическия живот в Украйна през изминалите 28 години показва колко бързо се променят обществените нагласи.

От речта на Зеленски при встъпването му в длъжност може да се направи изводът, че той има намерение да обедини гражданите на Украйна, продължавайки процеса на формиране на украинска нация, най-вече на базата на антируската риторика и на създаването на украинска митология. Специално място в посланието му зае обръщението към украинците във всички точки на света, в което ги призовава да се завърнат в родината си.[2] Но каквито и намерения да има, трябва да се отчете, че реална смяна на властта все още не е настъпила. Украинският президент притежава значителни правомощия, особено в сферата на сигурността, на отбраната и на външната политика, но той и екипът му не са представени в правителството, Парламента и съдебната система. Държавният глава няма достатъчно лостове, чрез които да определя политиката, която ще провежда. Върховната рада избира министър-председател, който контролира ключовите назначения в изпълнителната власт. Ако няма мнозинство в Парламента, влиянието на президента върху стратегическите направления на вътрешната политика е ограничено, а именно те определят успеха или провала на управлението. Смелият ход на Зеленски – разпускането на Парламента, е свидетелство, че той ще опита да направи сериозни промени. Но трябва да се отчитат и неговите уязвими страни. Със сигурност опонентите му внимателно ще наблюдават действията му и по-конкретно – дали ще бъде зависим от олигарха Игор Коломойски, който изигра ключова роля за неговото издигане, давайки му трибуна в свой телевизионен канал. Знаково е, че адвокатът на Коломойски Андрей Богдан оглави президентската администрация.

Процесът за преформатиране на украинския политически ландшафт стартира. Доказателство за това е тежката загуба на Порошенко. Няма яснота дали това ще промени драстично ситуацията в страната, или просто властта ще бъде овладяна от други олигархични групировки, които ще изместят доминиращите досега.

Дори всичко да се развива по най-добрия възможен начин за новия лидер, той ще се изправи пред изключително тежки проблеми. Прекъсването на взаимодействието на икономиката на Югоизточна Украйна с Русия доведе до фалита на редица индустриални предприятия. Загубата на територии от Донбас също е сериозен проблем. Може да се обобщи, че Украйна изнася нископлатена работна ръка за Европа, както и красиви жени, обслужващи платежоспособни чуждестранни клиенти.[3] Няколко милиона души пък емигрираха в Русия. Загубата на квалифицирани работници и специалисти на възраст между 30 и 50 години е тежък удар по държавата. Гражданите продължават да се надяват, че икономиката на страната ще се възстанови с помощта на ЕС, но е твърде съмнително, че подобни очаквания са реалистични. Украйна е необходима на САЩ и на ЕС най-вече като източник на евтина работна сила и на пушечно месо в евентуален бъдещ конфликт с Русия. На тях не им трябва украинската промишленост, тъй като тя би могла да се превърне в конкурент на западната продукция. Част от високотехнологичните отрасли се усвояват от китайските партньори, много

от украинските инженери са започнали работа в Русия. Въздушно-космическата промишленост, производството на висококачествено оборудване и други сфери, които бяха повод за гордост на бившата съветска република, са вече в историята. За пет години Порошенко разгроми цялата високотехнологична украинска промишленост, която през съветския период не бе по-лоша от западноевропейската. Някои експерти смятат, че щетите от политиката на бившия украински президент са в размер на около 200 милиарда долара.[4]

Президентът Зеленски обеща предишната власт да понесе отговорност за несгодите на народа, но се сблъсква със сериозен проблем в лицето на радикалния национализъм, който е много силен в Западна Украйна и през изминалите пет години става все по-влиятелен дори в населените с руснаци и рускоезични граждани региони. По време на предизборната кампания Зеленски твърдеше, че в Донбас трябва да се води борба за благоденствието на хората, а не само за териториите. На фона на войнстващата риторика на Порошенко това се възприемаше като сигнал за готовност да се търси мирно разрешение на конфликта. Очакванията за нормализиране на обстановката засега не се сбъдват. Вандалските актове продължават. В началото на юни бе разрушен паметникът на маршал Жуков в Харков. Това бе дело на десни радикали.[5] Липсата на реакция на Зеленски и на екипа му за случая може да се оправдае единствено с това, че той все още не е овладял напълно властта, че Радата го саботира и т.н. Най-малкото той би могъл да направи по този повод поне изявление. Безучастното му поведение намалява неговия рейтинг.

Сега за Зеленски е от огромно значение партията му да спечели убедително парламентарните избори. Шансовете да постигне това изглеждат напълно реални. На 10 юни Киевският международен институт по социология (КМИС) публикува данни за рейтинга на политическите партии в Украйна. За партията „Слуга на народа" са готови да гласуват 48,5% от участвалите в допитването, за „Опозиционна платформа – за живот" (ОП) – 11,8%, а за партията „Европейска солидарност" (ЕС) (преди това „Блок на Петро Порошенко) – 8,1%. Четвърта в списъка е партията „Баткившчина" на Юлия Тимошенко с резултат 7,8%. Останалите партии са на ръба на петпроцентовата бариера и рискуват да останат извън Върховната рада.[6]

По време на президентската избирателната кампания Зеленски ловко избягваше да изразява ясна позиция по редица въпроси от украинската политика, за да не отблъсне някоя от групите на своите потенциални избиратели. Най-вероятно той ще продължи да дава разнопосочни сигнали пред различните аудитории, без да се опасява от очевидни противоречия.

„Слуга на народа" изглежда като центристка и проевропейска партия, която тепърва започва да придобива по-ясни характеристики. Ясно се вижда, че най-важното при изготвянето на списъците с кандидат–депутати е стремежът партията да се разграничи от стария политически елит. „Първият в партийната листа Дмитрий Разумков е ръководител на изследователски център, който редовно провежда допитвания за общественото мнение и има репутацията на добър

политически експерт. Той очевидно не е националист, но е проевропейски настроен, чувства опасността от десните и крайнодесните и се опитва да не ги дразни"[7], смята киевският политолог Михаил Погребински. Предложените кандидат за депутати от „Слуга на народа" са хора, които нямат политически опит. Съставяйки листата в партията са се ръководили от принципа да не допускат представители на стария политически елит[8]. „Освен Разумков там няма нито един човек, който заслужава да му се обърне внимание", пояснява Погребински. Той характеризира втория човек в листата – Руслан Стефанчук, като конформист и приспособленец".[9] Стефанчук вметна, че партията ще бъде либертарианска, но с подобни идеи тя рискува бързо да загуби популярността си, поради силните егалитаристки настроения в Украйна. Но вероятността да се провежда либерална икономическа политика започва да става все по-реална след интервюто на Зеленски пред немския „Билд" на 18 юни. „Икономическите ни приоритети са установяване на диктатура на закона, валутна либерализация и приватизация, поземлена реформа, промяна на данъчнъта система, намаляване на административния натиск върху бизнеса, стимулиране на дребния и на средния бизнес[10], заяви президентът. Той изрази пълно доверие в своите съпартийци. „Екипът ми се състои от професионалисти, които нямат корупционно минало и връзки със стария елит. Това са хора, на които се доверявам, защото съм работил с тях в сферата на бизнеса и по време на предизборната кампания. Те са доказали, че може да им се вярва. Те не са под влиянието на олигарсите и на представителите на предишния елит."[11] Успехът на партията на Зеленски на парламентарните избори изглежда сигурен. След тях президентът трябва да се пребори с алчността на олигарсите и корупцията сред чиновниците, тоест с проблемите, с които Украйна се сблъсква вече много години.

Ако се съди по направените изявления на нейния лидер и на други дейци, „Слуга на народа" не предлага нищо оригинално. По всичко личи, че ще се придържа към неолиберални рецепти, които могат да бъдат съчетани с опит за държавна подкрепа на дребния и средния бизнес. Не се изяснява обаче как те ще бъдат защитени от олигархичните групировки, които напълно доминират в икономиката на страната. Засега липсват ясни послания как ще бъде преодоляна чудовищната бедност. Със сигурност след парламентарните избори Зеленски ще трябва да оповести курса, който ще провежда във вътрешнополитически план. Успехът на бъдещата управляваща коалиция (или на самостоятелно управление на „Слуга на народа") зависи от това, доколко ще може да възстанови икономиката и да намали социалното напрежение. Трудно е да си представим положителен сценарий без нормализирането на търговските и икономическите връзки с Русия.

Засега на второ място по рейтинг е *„Опозиционна платформа – за живот"*. Партията може да бъде определена като социалдемократическа и социаллиберална. Тя отстоява позицията, че отношенията с Русия трябва да се нормализират. Лидерът Юрий Бойко има богат политически и административен опит.

Той бе вицепремиер в правителството на Николай Азаров (март 2010 – януари 2014 г.). Бил е шеф на „Нафтогаз". На проведено допитване в началото на юни Бойко зае първо място в рейтинга на кандидатите за премиерския пост с 13%, на второ място е Юлия Тимошенко – с 11,3%, на трето – Игор Смешко с 8,1%, а на четвърто – сегашният премиер Владимир Гройсман със 7,7%, след това има други политици, а Петро Порошенко е с 2,6%. Бойко е известен с проруските си позиции и с това, че преди президентските избори се срещна с руския премиер Дмитрий Медведев и с Владимир Путин. Резултатът е изненадващ дотолкова, доколкото по-рано Бойко нямаше такива добри постижения. Той е втори в листата на партията след Вадим Рабинович, но изглежда по-предпочитан вариант за премиер от нейния водач. Рабинович е популярен като ярък популист с ясно очертан егалитарен уклон. Третият в листата – Медведчук, е гарант за това, че „Опозиционна платформа" ще провежда курс за възстановяване на отношенията с Русия. Той е председател на Политическия съвет на партията и вероятно ще координира и контролира поведението на Парламентарната ѝ група във Върховната рада.

Политическата тежест на „Опозиционна платформа" би се увеличила, ако тя се обедини с „Опозиционен блок", с който се раздели през миналата година. „Опозиционният блок" е съставен от бивши членове на Партията на регионите, свързвани предимно с олигарха Ахметов, но и с други влиятелни бизнесмени. Той предлага отмяна на закона за изключителност на украинския език, прекратяване на декомунизацията, културна автономия. Сред политиците има опитни фигури като кмета на Харков Генадий Кернес и кмета на Одеса Олга Турханова. Няма яснота дали „Опозиционен блок" ще попадне в Радата, но ако няма ново обединение, със сигурност ще отклони известен брой гласове от „Опозиционна платформа".

Друга влиятелна сила е *„Европейска солидарност"*, в която е бившият президент Петро Порошенко. Лозунгът му „Армия, език, вяра" не му помогна на президентските избори, на които той претърпя катастрофално поражение. Въпреки това Порошенко има ядро от твърди симпатизанти. Те смятат, че той успешно се е противопоставил на „руската агресия" (според тяхното мнение) и е консолидирал международното обществено мнение срещу Русия. За привържениците на партията това е достатъчно, за да му дадат подкрепата си. Втори в листата след Порошенко е Андрей Парубий. Той изразява позициите на най-радикалната антируска линия в украинския истаблишмънт.

Друг значим политически фактор е *„Баткившчина"* – партията на Юлия Тимошенко. Тимошенко е водач на листата. Нейната идентичност не буди съмнения – тя е проевропейска, проатлантическа, консервативна, а донякъде и популистка партия. Втори в партийните листи е олигархът Сергей Тарута. Бивш губернатор, свързан с Донецката област, част от която е под контрола на Украйна. Той е настроен враждебно към Русия, както и към огромното болшинство от съпартийците на Тимошенко. В „Баткившчина" е и бившият шеф на Служ-

бата за сигурност на Украйна (СБУ) – Валентин Наливайченко. Той е получил образованието си в Русия, свързван е с някои олигархични кръгове, известно е, че е националист.[12]

Набира сила и партията „*Голос*" на попизпълнителя Вакарчук. Тя е с идеи, близки до идеите на „Европейска солидарност", с която се конкурира за един и същ – проамерикански и антируски електорат. Ако „Голос" увеличи избирателите си, ще ги вземе от Порошенко, а това ще постави под въпрос влизането на „Европейска солидарност" в Парламента. На теория тази националистическа вариация на темата „нови лица" трябва да вземе гласове от партията на Зеленски и в Радата да се обедини с „Евросолидарност" на Порошенко. Но на практика може да се получи така, че тя да отнеме гласове именно от хората на Порошенко, а в Парламента да заживее свой живот. Все още е трудно да се правят прогнози поради мажоритарните кандидати, които също ще се превърнат във фактор. Изглежда малко вероятно партията на Зеленски да състави самостоятелно правителство. Тимошенко вече предложи на Зеленски коалиция. Трети възможен партньор е партията „Голос", която набира скорост и вече има шанс да премине петпроцентовата бариера.

2. Зеленски засега се придържа към външнополитическия курс на Порошенко

а) Отношенията с Русия

Политическият мироглед на Зеленски продължава да бъде скрит зад телевизионните роли, които той сякаш продължава да играе. Тепърва ще се разбере какво възнамерява да прави, ако неговата партия успее да сформира правителство. Затова част от руската експертна общност е сдържана към него и се съмнява във възможностите му да направи реални промени. „Ясно е, че той идва на власт на територия, която не контролира. Въоръжените сили на Украйна се контролират от Пентагона, СБУ – на практика е филиал на ЦРУ още от времето на Юшченко... В икономиката американците заедно с немците, грубо казано, напълно са „взели под контрол" всички най-доходните държавни обекти. Тоест Украйна не е суверенна държава"[13], смята Сергей Глазев – съветник на руския президент Владимир Путин.

Първите стъпки на новия президент и поредицата от негови националистически изказвания сякаш потвърждават прогнозите, че във външнополитически план Зеленски няма да предприеме съществени промени.[14] Особено смущаващо е твърдението му, че „Между Русия и Украйна няма нищо общо освен границата им." [15] Това прилича по-скоро на премерен политически ход, адресиран към електората в Западна Украйна. Колкото и да е начинаещ в политиката, украинският президент със сигурност си дава сметка, че Украйна има жизненоважни интереси в „руското направление". Частична корекция на курса, поне към повече гъвкавост и прагматизъм, не бива да се изключва. Индикации за това има.

Зеленски информира, че контактите между двете страни по фундаментални икономически въпроси не са прекратени. „Сега водим преговори. Мисля, че в най-близко бъдеще нашите групи ще седнат на масата и ще се договорят. И никой няма да извива ръцете на Украйна", заяви той пред РИА Новости. Действащият договор за доставка и транзит на руски газ през Украйна изтича в края на 2019 година. По-рано заместник-министърът на външните работи на Украйна Елена Зеркал заяви, че Киев е предупредил държавите от ЕС, че е необходимо да се подготвят за газова криза, защото не е ясно – дали ще бъде сключен нов договор за транзит с Русия до изтичането на текущата сделка.[16]

Отношенията с Руската федерация са фундаментален въпрос, който ще предопредели бъдещето на украинската държава. Огромното геополитическо значение на нейната територия я превръща в ключова зона на геополитическата борба на отделни западни държави с Русия през последните два века. Известно е, че още немските геополитически стратези от XIX век се опитват да откъснат тези територии от контрола на Москва. Тази цел бе постигната от Съединените щати през 1991 г. Те са непоклатимо убедени в правилността на мнението на Збигнев Бжежински, че без „Украйна Русия престава да бъде евразийска империя".[17]

Борбата срещу руския език е крайъгълен камък на стратегията на Запада в Украйна. Именно в този контекст трябва да се разглежда фактът, че на 25 април Върховната рада на Украйна прие закон за „Осигуряване на функционирането на украинския език като държавен". За документа гласуваха 278 депутати. Според него „украинският е единственият официален език в страната. Законът задължава всички граждани да го владеят и регулира прилагането му във всички обществени сфери на живота". Освен това той предвижда глоба и наказателна отговорност в случай на унижаване на държавния език. Специални „инспектори по езика" могат да присъстват на заседанията, на който и да е държавен орган, да изискват документи на обществените организации и на политическите партии. Вицепремиерът Вячеслав Кириленко заяви, че „украинският език се превърна в основен маркер на украинската национална идентичност". Той съобщи, че правителството скоро ще внесе нов закон за защита на езиците на коренните народи на Украйна.[18] На 15 май отиващият си президент Порошенко го подписа, а ден по-рано това направи и говорителят на Върховната рада Андрей Парубий.[19] Русия е силно недоволна от езиковата политика на Киев, но засега не намира начин да ѝ противодейства успешно и да защити културната идентичност на руското и на рускоезичното население в Украйна.

На президентските избори Москва заложи на кандидата на „Опозиционна платформа – за живот" Юрий Бойко, който е желан премиер от 13% от избирателите. Възможно е сега да разчита, че обстоятелствата ще принудят Зеленски да се коалира с тази формация, за да състави правителство. Подобен вариант е възможен, но е малко вероятен. Ако той се осъществи, това ще предизвика скандал, а националистите могат да стигнат и до улични изстъпления. Самият факт, че Бойко е популярен и че е на първо място сред потенциалните кан-

дидати за премиерския пост, е удивителен, предвид недобрата репутация на политика от времето, в което заемаше ключови постове като директор на „Нафтогаз" и вицепремиер в правителството на Николай Азаров. Очевидно подкрепата за него не е толкова за личността му, колкото е израз на желанието на част от населението за нормализиране на отношенията с Русия, което да доведе до съживяване на сериозно буксуващата икономика на Украйна.

Показателно за неблагоприятните тенденции за Русия в украинското политическо пространство е, че дори в „Опозиционна платформа", която минава за най-проруската възможна сила, има националисти. В листите на партията е бившият ръководител на забранения в Руската федерация „Десен сектор" Иля Кива, който е човек на министъра на вътрешните работи Арсен Аваков. Той е на 31-во място, а това означава, че ОП трябва да вземе поне 13%, за да влезе и той в парламента.[20] Включването на Кива в избирателната листа може да предизвика негативни реакции сред електората на ОП. Но той не е единственият проблем. В ОП има достатъчно функционери от времето на Янукович, които не се ползват с популярност, а понякога са и ненавиждани в Югоизточна Украйна заради миналите си „постижения" и „поражения".

Бойко и другият от лидерите на партията – Виктор Медведчук, посетиха Москва преди президентските избори. Там те се срещнаха с премиера Дмитрий Медведев, за да обсъдят цената на газа и въпроса за двустранната търговия. Това бе много смела стъпка, предизвикала ненавистта на Порошенко. В Украйна бе заведено дело срещу граничарите, които са дали на Бойко и Медведчук разрешително за влизане в „страната агресор". Но на всички стана ясно, че двамата са способни да възстановят разрушените през изминалите пет години отношения и че имат достъп до ръководството на Русия. Отношенията на Медведчук с Путин не са тайна – украинецът е кум на руския президент. Със сигурност без този „ключ" към Русия на украинската икономика и на Зеленски ще им бъде много трудно. За Киев нещата чувствително ще се подобрят при промишлена кооперация със северния съсед. Разбира се, Зеленски може да си изгради собствени канали за връзка, но за това ще му бъде необходимо време, а населението е в бедствено положение и се нуждае от промени. Съюзът на „Слуга на народа" и ОП, които са враждебни към политическия елит от времето на Порошенко, изглежда логичен. Но засега „новите хора" на Зеленски не могат да възприемат съставената от добре познати от миналото функционери на ОП по друг начин освен като съперници. Подобна коалиция би била определена като „национално предателство" от националистите. Но тя дава реален шанс за формиране на правителство, което да даде перспективи за икономическо възстановяване, както и за мирно регулиране на конфликта в Донбас.

Въпросът е дали Зеленски ще търси прагматичен подход, или ще се движи в националистическите и антируски рамки, поставени през изминалите пет години и превърнали се в почти неразделна част от украинската външна политика. Първите стъпки на новия украински политик сякаш накланят везните към вто-

рия сценарий. При посещението си в Германия през юни той заяви, че първото нещо, което би казал при среща с Владимир Путин, е „Донбас и Крим са част от Украйна."[21] Подобно изявление драстично намалява шансовете за нормализиране на отношенията между двете държави, тъй като за Русия да се съгласи с него би означавало геополитическа капитулация. Зависимостта на Украйна от САЩ и ЕС е твърде голяма, а всеки опит дори да се започне разговор за възстановяване на отношенията с Русия предизвиква бурни реакции както сред американските ментори на властите в Киев, така и сред радикалните националистически формации, които на практика контролират улицата и са почти непреодолим проблем за всеки политик, който се опита да излезе от антируския дискурс. Показателна е заплахата на Дмитрий Ярош, лидера на „Украинската доброволческа армия" (УДА), изградена върху основите на неонацистката организация „Десен сектор". „Президентът на Украйна Зеленски може да се прости с живота си, ако предаде страната си и хората, които загинаха в Донбас", закани се Ярош по повод на встъпителната реч на Зеленски. В нея президентът заяви, че е готов да загуби рейтинга си, популярността си и длъжността си.[22] Всичко това прави всеки опит за пробив в руско-украинските отношения изключително труден и с много малки шансове да се осъществи в обозримо бъдеще. За съществуващите проблеми роля играят не само милиардите, изсипани от Запада в неправителствени организации, но и стратегическите грешки на Москва.

Въпреки безспорните постижения на президента Владимир Путин, който спаси Русия от разпад и успя да възстанови държавността в страната, той носи отговорност и за някои сериозни неуспехи. Най-тежкият от тях е загубата на Украйна, а както отбеляза Андрей Фурсов: „Крим и Донбас са само точки в една загубена игра".[23] Вероятно Путин не е успял да устои на натиска на прозападните групи в руския политически и икономически елит и това е било причина за сдържаното му поведение през пролетта на 2014 г., когато украинският проблем можеше да бъде решен по-благоприятно за Москва. Тогава бе напълно реално да бъде изградена голяма „Новорусия" от Харков до Приднестровието, а границата между нея и Украйна да минава по река Днепър.

В изминалите близо три десетилетия Русия упорито се опитва да реши украинския проблем чрез задкулистни договорки с местни олигарси, без да полага достатъчно усилия да влияе на цялото общество, без да инвестира в обществени организации, чиито цели са да откликнат на въжделенията на обикновените хора, на които им е омръзнал олигархичният капитализъм и жадуват за социална справедливост. Очевидно за тази принципна стратегическа грешка роля има и интеректуарното тесногръдие на прозападните либерали в руската политическа класа. Те изпитват ужас от егалитаристките идеи и строго се придържат към неолибералните догми в икономиката. Показателно за това е притеснението, което предизвикаха в Кремъл лидерите на опълчението в Донбас. В Руската федерация текат тревожни процеси. Забелязват се тенденции към усилване на влиянието на либералите и на финансово-икономическия блок

за сметка на силовите структури, които са обект на сериозна медийна атака и добре премислени провокации. Правят се опити да бъде компрометиран президентът Путин, произнесъл революционна по съдържанието си реч на Икономическия форум в Санкт Петербург, в която отбеляза, че глобалната икономика е навлязла в епоха на пряк или скрит протекционизъм, а времето на долара като световна резервна валута изтича.[25]

В Русия има десетки случаи на депортирани или заплашени от депортация бежанци от Украйна или бивши опълченци от Донбас. Факт е, че движенията в тяхна защита събират значително по-малка подкрепа от каузите, свързани със подкрепа на либерални дейци с крайно русофобски възгледи. Русия трудно ще си върне влиянието в Украйна и трудно ще осъществи интеграционните си проекти в постсъветското пространство, ако не се справи с петата и шестата колона[24] на Запада на собствената си територия.

Ако неблагоприятната тенденция се запази, вариантът за връщане към модела на 90-те години на миналия век изглежда напълно реален, но Путин и патриотичната група от руския елит със сигурност не са казали последната си дума и не бива да се изключва възможността те да имат идеи за регулиране на отношенията с Украйна.

б) НАТО, ЕС и партньорството с Вашингтон и Берлин остават геополитически приоритети на Киев

Украйна е от ключово геополитическо значение за Съединените щати, които се стремят да контролират политическите елити, стратегическите отрасли в икономиката и военнопромишления комплекс. Те отпускат военна помощ, снабдяват с оръжие и повишават боеспособността на украинската армия. Остава загадка дали са готови да се включат в украинския конфликт, но със сигурност ще се стараят постоянно да държат Русия в шах и при възможност да разположат ракетите си до руската граница. Индикация за това е, че САЩ ще увеличат обема на военната си помощ за Украйна. Законопроектът, който значително ще опрости процедурата за предаване на различни видове оръжие на Киев, вече е депозиран в Деловодството на Американския конгрес, съобщи *The Defense News*.[26] Автори на документа са шефът на Отдела за външна политика в Палатата на представителите на Конгреса, демократът Елиът Ейнджъл и републиканецът Майкъл Маккол, който преди време бе свързван с поста министър на Националната сигурност в Администрацията на Тръмп. И двамата са известни с радикалната си русофобия и с пламенната си защита на Украйна в конфликта ѝ с Русия. Ако законопроектът бъде одобрен, той ще задължи американския президент да реши дали Украйна да се превърне в главен съюзник на Вашингтон извън НАТО. Това е поредният опит да се шантажира Русия.

Москва е много чувствителна към подобни ходове. „Военната помощ на САЩ за Украйна е заплаха за Европа", смята политологът Андрей Манойло, професор в Московския държавен университет и бивш член на Съвета за сигур-

ност на Русия. Той напомни в интервю за РТ, че през май Американският сенат е предложил военната помощ за Украйна да се увеличи на 300 млн. долара до 2020 година. „Това са опасни планове. Преди всичко със своята систематичност и последователност. Засилването на военното сътрудничество между САЩ и Украйна води до това, че от буфер между Русия и западния свят тя се превръща в държава провокатор", убеден е той и отбелязва, че Вашингтон винаги може да организира провокации, подобни на проведените в Керченския пролив.[27]

След президентските и предстоящите парламентарни избори САЩ вероятно ще продължат да финансират и да държат под око фигурите, заемащи ключови политически и икономически позиции в Украйна. Със сигурност сред тях ще са хората, които управляват радикалните групировки и разпалват националистическите настроения. В същото време американците ще продължат да поощряват украинизацията и дерусификацията на населението, укрепването на формиралата се антируска идентичност и ще държат в запас възможността за възобновяване на войната в Донбас в най-неудобния за Русия момент.

Украинските елити си дават сметка, че Западът има геополитически интерес да субсидира и поддържа Киев и да го използва като таран в борбата с Москва. Логичен израз на това е изявлението, направено от близкия до Зеленски крупен предприемач Игор Коломойски, който призова Украйна да обяви банкрут и да откаже да изплаща дълговете си. „Смятам, че ние трябва да се отнесем с кредиторите си така, както направи Гърция. Колко пъти имаше дефолт в Аржентина? И какво? Те реструктурираха дълга си и всичко е наред", заяви той пред „Файненшъл таймс". Според милиардера Западът трябва да отпише дълговете на Украйна заради загубите, които тя търпи от конфронтацията с Русия. „Това е ваша игра, ваша геополитика. Вас не ви вълнува Украйна. Вие искате да навредите на Русия, а Украйна е само предлог"[28], заяви Коломойски.

Вероятно подобни идеи са близки до сърцето на личности като Джордж Сорос, който също призовава Запада да окаже значима финансова подкрепа на Украйна, подчертавайки колко е важна тя в борбата с Русия.[29] Но в ЕС, САЩ и МВФ има и сили, които едва ли ще се съгласят да забравят за дълга, тъй като те са дали на Украйна кредити за около 3.9 милиарда долара. Кредитните траншове се съпътстват с постоянни предупреждения, че Украйна не се бори достатъчно ефективно с повсеместната корупция, не осъществява обещаните реформи, а могъщите олигарси в страната продължават да контролират политическата и съдебната власт. Те видимо поставят икономическите си интереси над геополитиката и също имат свое лоби в Киев. Бившият министър на финансите А. Данилюк смята, че „Банкрутът не е в интерес на държавата. Отговорното правителство трябва да го избегне".[30] Сдържан към Украйна е и президентът Доналд Тръмп, който не посети инаугурацията на Зеленски. Нещата могат да се променят драстично, ако Джо Байдън спечели президентските избори в САЩ през 2020 г., неговият син има бизнес интереси в Украйна, доскоро той работеше в енергийна компания в страната.

Засега външнополитически ходове на Зеленски са в коловоза, зададен от предшественика му. Още в началото на юни той направи първата си чуждестранна визита, а дестинацията – Брюксел – е същата, както и за Порошенко след неговото избиране. Широка публичност получиха прегръдките на Зеленски с председателя на Еврокомисията Жан-Клод Юнкер и с генералния секретар на НАТО Йенс Столтенберг. Дори изказването на Зеленски бе подобно на направеното от Порошенко през 2014 г. Впоследствие вината за случилото се бе хвърлена върху чиновниците от украинското Министерство на външните работи. Но това не променя факта, че позициите, изразявани от Зеленски, са идентични с позициите на отишлия си президент. „Разширяването на НАТО се оказа силен инструмент за гарантиране на сигурността в региона. На практика всичките ни съседи са членове на този Алианс, в него са Франция и Германия. Украйна официално заяви за стремежа си да влезе в Алианса. Първото, което искам да направя сега, е да внедря стандартите на НАТО във въоръжените ни сили и в нашия сектор по сигурността. Украйна вече е надежден партньор на НАТО", подчерта новият президент.[31] Все пак Зеленски внася нов нюанс – на 5 юни той обеща, че решението за присъединяване на Украйна в оглавявания от САЩ военен съюз ще се вземе след референдум.[32]

Новият президент продължава да се изявява като актьор, но все още няма действия, с които да демонстрира, че се е превърнал в политик, който носи промяна. Потвърждение за това е и посещението му в Германия на 18 юни и изявленията му пред немските медии. „Нашата приоритетна цел е да изградим добри отношения между новото ни правителство и МВФ, както и с ЕС и НАТО"[33], отбеляза Зеленски пред „Билд" . Той изрази и очакванията си от Федералната република. „Украинците се надяват, че бидейки изключително влиятелен политик в Европа и в света, Ангела Меркел ще помогне на страната ми да се справи с проблемите, с които се сблъсква. Убедени сме, че санкциите трябва да се запазят, докато не бъдат възстановени териториалната цялост и суверенитетът на Украйна. На нас ще ни бъде необходима и помощ за провеждане на дълбоки структурни реформи, които ще задействаме." Освен това в енергийния сектор ние виждаме заплаха от страна на „Северен поток 2", който ще нанесе щети на сигурността на Украйна и Европа като цяло".[34]

Тези думи едва ли са случайни. В Германия съществуват сили, опитващи се да отменят антируските санкции и обявяващи се за развитие на стратегическо партньорство между Берлин и Москва. Сред тях е премиерът на провинция Саксония Михаил Кречмер. На Международния икономически форум в Санкт Петербург в началото на юни, той се срещна с руския президент Владимир Путин, а в туитъра си написа недвусмислено послание: „Нуждаем се от край на санкциите, за да имаме по-добри отношения с Русия". Малко след това лидерът на ХДС Анегрет Крамп-Каренбауер отхвърли този принцип и заяви пред „Билд", че „санкциите са отговор на действията на Русия в Крим и Източна Украйна". Според нея няма да има „поле за маневри и промени в икономическото сътрудничество", дока-

то политиката на Русия към Украйна не се промени.[35] Ангела Меркел също е категорична. На съвместна пресконференция със Зеленски, германският канцлер заяви, че антируските санкции няма да бъдат отменени, докато Крим не бъде върнат на Украйна.[36]

Очертаващото се завръщане на Русия в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа в края на юни се възприема негативно от Киев, който настоява за запазване и за усилване на антируските санкции. В Украйна се опасяват, че така може да бъде поставено начало на глобално преразглеждане на санкционната политика. Част от държавите, членки на Организацията, планират да гласуват за частична отмяна на санкциите срещу Москва, наложени заради „анексията на Крим и разпалването на война в Донбас". Това се дължи и на факта, че след като ѝ бе отнето правото на глас, Русия две години не плаща вноските си в ПАСЕ, а това прави общо 60 милиона евро – сума, която е значителна за организацията. ПАСЕ на практика е само площадка, на която се провежда диалогът между европейските държави, а решенията на Организацията имат препоръчителен характер. Сега в Киев се тревожат, защото на 4 юни бе публикуван проект за резолюция, според която на Русия ще бъде предоставено място в юнската сесия.[37]

Въпреки че често се чуват гласове за разведряване на отношенията между ЕС и Русия, в обозримо бъдеще едва ли ще настъпи съществена промяна. Брюксел удължи антируските санкции през юни. Изборите за евродепутати не доведоха до съществено увеличаване на влиянието на симпатизиращите на Москва консервативни и националистически партии. Отстъплението на ЕНП и ПЕС няма да промени съществено политическия ландшафт на Стария континент. Групата на зелените регистрира забележителен прогрес, а в русофобията си тя надминава дори традиционните европейски партии. Подобно е положението и с Групата на либералите, която също увеличи представителите си. Затова е логично враждебният курс на Брюксел към Москва, заради противопоставянето ѝ с Киев, не само да се запази, а и да се ожесточи. Каква ще бъде политиката на САЩ и дали ще ескалира конфликтът в Донбас, зависи и от президентските избори през 2020 година. Тръмп очевидно има други приоритети – борбата с Китай и Иран, но Байдън би могъл да провежда по-активна политика на украинското направление.

3. Мирът в Донбас изглежда далеч

Зеленски спечели много гласове с обещанието си да спре войната с Донбас. Значителна част от избирателите му са руснаци и рускоезични граждани от югоизточната част на Украйна. Всички те очакват от него да направи стъпки към мира и видимо са обнадеждени от факта, че през избирателната кампания Зеленски се дистанцира от радикалната русофобия, характерна за по-голямата част от украинските политици. Но и той, както и екипът му продължават да наричат Русия

„страна агресор", а териториите на ДНР и ЛНР да определят като окупирани. Това всъщност е посочено и в украинските законодателни актове. Върховната рада едва ли ще даде автономен статут на непризнатите републики, както се изисква от Минските споразумения. Украинската улица се контролира от радикалните националисти, а всеки опит да се реализират политическите аспекти на договореностите ще се сблъскат с твърдо противодействие, включително и с готовност за употреба на насилие. В тази ситуация, ако Зеленски иска да разреши конфликта в Донбас по мирен път, на него едва ли ще му бъде достатъчна подкрепата на мнозинството в Парламента, дори и да успее да го постигне. Възможно е президентът да опита да легитимира подобни стъпки чрез провеждане на референдум. Данните от социологическите проучвания сочат, че повечето от украинските граждани са за мирно разрешаване на кризата и не са против Донбас да се върне в състава на Украйна, получавайки особен статут.[38] Ако референдумът се проведе и гражданите се обявят „за" преговори с ДНР и ЛНР и за регулиране на конфликта според постигнатите договорености, депутатите ще имат свободата да гласуват и другите предвидени в Минските споразумения закони за Донбас – промяна на Конституцията, гарантираща му особен статут, амнистия за опълченците и така нататък.[39]

Шансът да се проведе всенародно допитване не бива да се надценява. САЩ едва ли ще са очаровани от подобен сценарий. Те вероятно се опасяват, че Зеленски може да се споразумее с Русия, независимо, че много от възможностите, които имаше в руско-украинските отношения до 2014 г., вече не съществуват. Но колкото и големи да се противоречията, със сигурност и в Киев, и в Москва има сили, които мислят как да се възстанови взаимодействието между тях, като се отчитат интересите и на двете страни.

Вече пета година в Русия и в ЕС постоянно се повтаря, че Минските споразумения нямат алтернатива, но бяха правени няколко опита те да бъдат предоговорени при нови и видимо неизгодни за Русия, ДНР и ЛНР условия. От друга страна, САЩ смятат, че Киев не е длъжен да изпълнява договореното в столицата на Беларус.[40]

След встъпването си в длъжност Зеленски назначи 81-годишиният Леонид Кучма, бивш президент на Украйна (1994–2004 г.) в Тристранната контактна група за уреждане на конфликта в Донбас. Тя започва работата си още през септември 2014 г. В нея действат четири подгрупи – по сигурност, по политически, по икономически и по хуманитарни въпроси. Срещите на Групата са или в Минск, или под формата на видеоконференции. В резултат на работата на Кучма досега близо 3 хиляди украински военни са освободени от плен и се връщат по домовете си.

Изглежда Зеленски разчита опитът на Кучма да повлияе положително на преговорния процес, в който участват ОССЕ, Русия и Украйна. През дългата си кариера доайенът е поддържал контакти както с Русия, така и със Запада, но не се е отличавал с постоянство във възгледите и позициите си. Многократно е обещавал дружески отношения с Русия, но е и автор на излязлата през 2003 г.

книга „Украйна не е Русия", чието наименование става своеобразен лозунг за противопоставяне на Киев на Москва. Кучма критикува бившия президент Порошенко за Закона за реинтеграция в Донбас. В него не се споменават Минските споразумения. Русия е наречена „страна агресор", а териториите на ДНР и ЛНР – „окупирани". Кучма познава лично президента Путин, както и значителна част от руския икономически елит. Той е подчертавал, че Минските споразумения са единственият документ, на чиято база могат да се водят някакви преговори, но Украйна се отказва от тях, сочейки Закона за реинтеграция. Това бе причина Порошенко да го изтегли от поста, на който сега го връща Зеленски.

За украинските реалности Кучма е сред миролюбиво настроените към Русия политици. Неговите пълномощия са големи, а това не само е знак за доверие към специалния пратеник, но и гаранция на държавно ниво, че Киев ще се отнася отговорно към преговорния процес. Така например, ако Кучма постигне споразумение за примирие, Зеленски като главнокомандващ ще трябва да принуди армията да прекрати бойните действия. Или ако има споразумения за възобновяване на социалните плащания на хората от ЛНР и ДНР, ще трябва те реално да се осъществят. Това е шанс за излизане на преговорите от мъртвата точка, в която се намират, смята бившият украински депутат и кандидат за президент Олег Царьов. [41] Предложенията на Киев едва ли ще съвпаднат с очакванията на Москва, но възможността диалогът да бъде възстановен е налице.

Засега всички надежди за прекратяване на бойните действия остават в сферата на пожеланията, а в Кремъл едва ли си правят илюзии по този повод. С това може да се обясни и решението на президента Путин да се въведе облекчен режим за даване на руски паспорти на жителите на Донбас, той подписа указ по този повод на 24 април.[42]

„Със смяната на политическия режим в Украйна редица граждани на ДНР се надяваха, че ситуацията в Донбас ще се стабилизира. Най-малкото самият Зеленски направи редица предизборни изявления, които бяха повод за такива очаквания. Но както показа първият опит след встъпването му в длъжност, не може да се очаква деескалация на конфликта"[43], отбелязва донецкият публицист и военен кореспондент Георгий Медведев. И потвърждение на тези песимистични прогнози е фактът, че в края на май и през юни териториите на ЛНР и ДНР са подложени на масивен обстрел, от който са пострадали много цивилни жители.

Случващото се в Украйна очевидно тревожи Владимир Путин, който демонстрира разочарованието си от първите стъпки на украинския си колега след телевизионния репортаж за проблемите на бежанците от Донбас. „Видяното не е смешно. Това не е комедия, а трагедия. Щом Зеленски се е озовал там, където се намира, той трябва да решава тези проблеми. Още повече че това бе ключово послание в предизборната му кампания"[44], коментира руският лидер по време на разговора си с граждани на живо в ефира на 20 юни. Той е критичен и към изказването на Зеленски на срещата с Макрон в Париж на 17 юни, че „няма да води пряк диалог със

сепаратистите" (така украинската власт нарича ръководителите на ДНР и ЛНР), но че е готов да продължи преговорите в нормандския формат (Русия, Украйна, Франция, Германия). А за да се случи това, Москва трябва да освободи задържаните след Керченския инцидент украински моряци.[44] „А какво да се прави? В историята няма нито един пример, при който такива въпроси да са решени без преговори. Обстрелите на Донбас зачестиха... Икономическата блокада се усилва, нищо не се предприема... Най-простото нещо е да се направят насрещни стъпки, но е необходима политическа воля от украинското ръководство"[45], подчерта Путин.

Заключение

Изборът на Зелански за президент като „кандидат на мира" засега не оправдава възлаганите големи надежди. Той се движи в коловоза, зададен от неговия предшественик Порошенко, и започна с „клетви за вярност" към НАТО и ЕС. Напрежението в Донбас се запазва, преговорите между новия украински президент и Владимир Путин изглеждат невъзможни поне в близките няколко месеца, но не бива да се изключва шансът за промяна, особено ако партията „Слуга на народа" спечели парламентарните избори. Съществен пробив в отношенията между Москва и Киев едва ли ще настъпи, но е възможно рационалността и прагматизмът да имат по-голям дял в тях, тъй като благосъстоянието на Украйна е силно зависимо от икономическото взаимодействие с Русия. Политическата конфронтация със сигурност ще се запази, най-малкото докато двете държави не разрешат териториалните си спорове, а за това може да бъдат необходими десетилетия.

Напрежението в Донбас не намалява. Бойните действия в граничната зона и обстрелът на цивилното население от украинските сили продължават. Не е ясно дали това се дължи на указания на Зелански или пък на нежеланието на армейското ръководство да изпълнява заповедите му. Връщането на Кучма в Минския преговорен процес обнадежди някои експерти, че е възможно съживяването му, но сдържаността на Вашингтон към договореностите от столицата на Беларус не дават особени основания за оптимизъм. Дори в случай на много сериозна отстъпка от страна на Москва в друга точка на земното кълбо – например в Близкия изток или Латинска Америка, САЩ много трудно ще се откажат от стратегическия си контрол върху Украйна, който е една от гаранциите за глобалната им хегемония и им дава възможност постоянно да шантажират Русия и да застрашават нейната сигурност.

Москва няма възможност да направи компромис по този въпрос, колкото и да нарастват апетитите на Киев и на неговите американски ментори. Кремъл ще бъде принуден да им даде отпор. Руското ръководство има нелеката задача да се пребори и с прозападните групи в политическия елит на страната, които са готови да капитулират пред Вашингтон. Не трябва да се забравя, че те имат изключително силно влияние в медите, сред интелигенцията, сред младите хора в големите градове и дори в изпълнителната власт.

В Русия вероятно си дават сметка, колко големи са рисковете от опита да сложи край на еднополюсния световен ред и на статута на долара като световна резервна валута. Тези намерения едва ли могат да бъдат осъществени, ако не бъде укрепено собственото ѝ цивилизационно пространство в Евразия. Затова украинското направление ще продължи да бъде приоритетно за руската политика, колкото и тя да е ангажирана с други стратегически приоритети като изграждането на партньорство с Китай и възстановяването на добрите отношения с държавите от ЕС. От това дали Русия ще реши украинския въпрос, зависи и собственото ѝ оцеляване, и бъдещата глобална геополитическа архитектура.

21.06.2019

ЛИТЕРАТУРА

1 Украйна избра промяната. https://p.dw.com/p/3HClR

2 Полный текст речи Зеленского на инагурации: „Чтобы украинцы не плакали" https://www.mk.ru/politics/2019/05/20/polnyy-tekst-rechi-zelenskogo-na-inauguracii-chtoby-ukraincy-ne-plakali.html

3 Зелески предизвика скандал, определяйки украинките като „туристически бранд". Думите му може и да не са политически коректни, но са констатация за една печална реалност, колкото и да се възмущават някои феминистки деятелки. Вж. Э. Лобанова, „Я не бренд": украинки запустили в сети флешмоб против Зеленского. https://today.ua/ru/ya-ne-brend-ukraynky-zapustyly-v-sety-fleshmob-protyv-zelenskogo/

4 *Глазьев, С.* Одна марионетка сменяет другую. http://zavtra.ru/blogs/ruina_vibori

5 *Родионов, Д.* Маршал Жуков провалил новую повестку Зеленского. https://svpressa.ru/politic/article/234431/

6 Рейтинг підтримки партій: Травень–Червень 2019 РОКУ. https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=864&page=1

7 Вж. Иван Абакумов, Погребински: У Порошенко отнимут проамериканский и антироссийский електорат. https://vz.ru/news/2019/6/10/981846.html

8 Пак там.

9 Пак там.

10 Пак там.

11 Пак там.

12 Вж. Иван Абакумов, Погребински: У Порошенко отнимут проамериканский и антироссийский електорат. https://vz.ru/news/2019/6/10/981846.html

13 *Глазьев, С.* Одна марионетка сменяет другую. http://zavtra.ru/blogs/ruina_vibori

14 *Погребински*: Зеленский идет по пути Порошенко, и быстрой смены курса ждать не стоит. https://112.ua/politika/pogrebinskiy-zelenskiy-idet-po-puti-poroshenko-i-bystroy-smeny-kursa-zhdat-ne-stoit-496302.html

15 Зеленский назвал единственным общим у России и Украины госграницу. https://ria.ru/20190502/1553230723.html

16 Зеленский считает, что „Нафтогаз" и „Газпром" договорятся о транзите. https://ru.rt.com/dri5

17 *Бжежински, З.* Голямата шахматна дъска, Обсидиан, С. 1997, с. 57

18 Верховная Рада приняла закон о тотальной украинизации. „За" 278 голосов. https://strana.ua/news/198293-rada-prinjala-skandalnyj-zakon-o-jazyke.html

19 Порошенко подписал закон о тотальной украинизации. https://vz.ru/news/2019/5/15/977757.html

20 *Полежаев, Игорь*. Ключ к спасению Украины находится в руках у Бойко. https://vz.ru/world/2019/6/11/981889.html

21 I will tell Putin: Crimea is Ukraine. https://www.bild.de/politik/international/bild-international/interview-with-ukraine-president-zelensky-i-will-tell-putin-crimea-is-ukraine-62694806.bild.html

22 Ярош пригрозил Зеленскому казнью. https://lenta.ru/news/2019/05/27/viselitsa/

23 *Фурсов, Андрей*. „Крым – это лишь выигранное очко в проигрываемой партии. Сценарии украинского кризиса, или Чего ждать России уже нынешней зимой. https://www.business-gazeta.ru/article/112456

24 „Шеста колона" е неологизъм, въведен в употреба от Александър Дугин. Той смята, че „шеста колона" са прозападни либерали, които са лоялни към властта в Русия, но споделят същите ценности като петата колона.

25 Пленарное заседание Петербургского международного экономического форума. http://www.kremlin.ru/events/president/news/60707

26 Gould Joe, Key US lawmakers want to give Ukraine anti-ship and anti-aircraft missiles to counter Russia May 31. https://www.defensenews.com/global/europe/2019/05/31/key-us-lawmakers-want-to-give-ukraine-anti-ship-and-anti-aircraft-missiles-to-counter-russia/

27 *Шестак, Евгения*. Российский профессор рассказал об „опасных планах" американцев (12.06.2019). https://vz.ru/news/2019/6/12/982148.html

28 The Independent (Великобритания): избрание Зеленского — это удар по антисемитизму. https://inosmi.ru/politic/20190611/245258272.html

29 *Thompson, Mark*. Soros: Ukraine needs EU Marshall Plan. https://money.cnn.com/2014/03/12/news/economy/ukraine-europe-soros/

30 The Independent (Великобритания): избрание Зеленского – это удар по антисемитизму. https://inosmi.ru/politic/20190611/245258272.html

31 Пак там.

32 Зеленский пообещал провести референдум о членстве в НАТО, „когда украинцы будут готовы". https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6509441

33 I will tell Putin: Crimea is Ukraine. https://www.bild.de/politik/international/bild-international/interview-with-ukraine-president-zelensky-i-will-tell-putin-crimea-is-ukraine-62694806.bild.html

34 Пак там.

35 Наследничката на Меркел не дава да се говори за отмяна на санкциите срещу Русия. https://news.bg/int-politics/naslednichkata-na-merkel-ne-dava-da-se-govori-za-otmyana-na-sanktsiite-sreshtu-rusiya.html. (09.06.2019)

36 Меркель на встрече с Зеленским: „Санкции не отменят, пока Крым не вернется в Украину". https://ru.krymr.com/a/news-merkel-na-vstreche-s-zelenskim-sankcii-ne-otmenyautsa-poka-krym-ne-vernetsa-v-ukrainu/30005893.html

37 *Тысячный, Виталий*. Украина проиграла: Россия готовится к снятию санкций Совета Европы. (Обозреватель, Украина). https://inosmi.ru/politic/20190610/245243015.html

38 75% украинцев хотят прямых переговоров Зеленского с Россией по Донбассу. https://www.unian.net/politics/10551654-75-ukraincev-hotyat-pryamyh-peregovorov-zelenskogo-s-rossiey-

po-donbassu-opros.html

39 За първи път Минските споразумения бяха подписани през септември 2014 година. През януари следващата година Украйна възобнови бойните действия, но претърпя катастрофално поражение при Дебалцево и на 11.II.2015 г. бе подписан вторият им вариант. За времето от тогава властите в Киев не правят нищо, за да изпълнят своите задължения по договора – да дадат специален статут на Донбас, да амнистират бойците от ДНР и ЛНР, да разрешат местни милиции, самоуправление и т.н.

40 САЩ разрешили Киеву не исполнят Минские соглашения. https://m.vz.ru/news/2019/5/29/980018.htm

41 *Сокирко, Виктор*. Кучма воткнет штыки в землю: Сможет ли Зеленский вернуть Донбасс миром. https://svpressa.ru/politic/article/234491/

42 Путин упростил выдачу российских паспортов жителям ДНР и ЛНР. https://ria.ru/20190424/1553007637.html

43 Если на Донбассе не будет войны, Зеленскому не дадут денег. https://eadaily.com/ru/news/2019/06/03/esli-na-donbasse-ne-budet-voyny-zelenskomu-ne-dadut-deneg

44 Путин резко высказался о Зеленском. https://www.mk.ru/politics/2019/06/20/putin-rezko-vyskazalsya-o-zelenskom.html

45 Зеленский отказался вести переговоры с Донбассом (17.06.2019). https://regnum.ru/news/polit/2649349.html

46 Путин резко высказался о Зеленском. https://www.mk.ru/politics/2019/06/20/putin-rezko-vyskazalsya-o-zelenskom.html

Леонардо да Винчи

ДЖЕРЕМИ КОРБИН, ЛЕЙБЪРИСТКАТА ПАРТИЯ И БРЕКЗИТ

Боян Балев

***Боян Балев** – магистър по макроикономика и национална сигурност и отбрана. Доктор по политология в СУ „Свети Климент Охридски". Има публикации в областта на икономическата политика и управленските програми на левите партии.*

Сагата с „Брекзит", или излизането на Великобритания от Европейския съюз, поне формално започва някъде около 2015 г. и продължава до днес без ясен изход. Всъщност диалектиката в отношението на островната държава към Обединена Европа датира още от времето, когато „се наливат основите" на европейската интеграция. Минава през сложните преговори за по-късното влизане на Обединеното кралство в Обединена Европа и през винаги сложните отношения, особено през десетилетието на Маргарет Тачър. Вероятно много дебели томове могат да се напишат за това какво Великобритания и нейният политически елит мислят по тези въпроси през всичките години от времето на Жан Моне и Робер Шуман до днес. Сериозни анализи вече има защо темата стана толкова актуална в последното десетилетие и как се стигна до референдума, чрез който мнозинството от британските граждани отхвърли волята на мнозинството от британския политически елит.

Картината допълнително се усложнява от обстоятелството, че най-вече двете основни сили на британската политическа сцена – Лейбъристката партия и Консервативната партия, нямат вътрешнопартиен консенсус за мястото на Великобритания. Сред консерваторите разделението е много сериозно. Двамата последни министър-председатели консерватори Джеймс Камерън и Тереза Мей са противници на излизането на Великобритания от ЕС. В същото време сериозни групи избиратели, както и значителна част от депутатите в Камарата на общините са привърженици на Брекзит.

Ситуацията в Лейбъристката партия изглежда по-„монолитна". Огромното мнозинство лейбъристки политици подкрепя оставането на Великобритания в Общността, но и в нея се чуват гласове за излизане от Съюза. Както всичко друго в политиката на партията, темата за Брекзит също минава и през призмата на вътрешнопартийните отношения. Като лидер на партията, Корбин се ползва по-скоро с подкрепата на обикновените хора и на редовите лейбъристи, отколкото на партийния истаблишмънт, на своите колеги в парламента и на влиятелните функционери. Това го принуждава да премерва изключително внимателно всичките си политически ходове.

Кампанията за референдума през 2016 г. е първото, и то доста сериозно, предизвикателство за Корбин като лидер на Лейбъристката партия. Неговият предшественик Ед Милбанд подава оставка след загубата на изборите на 7 май 2015 година. Действащият по това време лидер на консерваторите и министър-председател Джеймс Камерън печели втори мандат начело на Великобритания и дори разширява влиянието на партията, както и присъствието ѝ в Камарата на общините.

Всъщност именно този изборен резултат е основната причина да се състои референдум за излизане на Великобритания от Европейския съюз. В предизборния манифест на консерваторите се съдържа обещанието на Камерън да се допита до британските граждани за тяхното мнение по въпроса дали Великобритания да остане член на Съюза. Победата на Камерън на тези избори и с това обещание залага на карта неговото политическо бъдеще и той се оттегля като министър-председател, както е обещавал, тъй като на референдума надделява мнението за излизане на Великобритания от Общността.

В тази обстановка „изгрява звездата" на Корбин. Без да има достатъчна подкрепа сред депутатите лейбъристи дори за възможността да бъде номиниран и да се бори за лидерския пост в партията, той успява благодарение на подкрепата на редовите членове да спечели безапелационно. Корбин става лидер на партията на 12 септември 2015 година и само пет дни по-късно оповестява позицията, която лейбъристите ще защитават на предстоящия през следващата година референдум.

В съвместното изявление на Корбин и на външния му министър в сянка Хилари Бен се казва, че лейбъристите ще водят кампания за оставане на Обединеното кралство в Европейския съюз, независимо от заявлението на Джеймс Камерън, че ще подаде оставка и ще се оттегли, ако референдумът наложи решение за излизане на Великобритания от Общността (*Patrick*, 2015). В същия текст се представят накратко и основните аргументи на Лейбъристката партия за оставането в Съюза. Според лейбъристите членството в Европейския съюз подпомага създаването на работни места във Великобритания, осигурява растеж, насърчава инвестициите и съдейства в борбата с проблеми, които пресичат границите – като изменението на климата, тероризма, данъчните убежища и кризата с бежанците. На следващо място лейбъристите заявяват, че ще защита-

ват правата на британските работници, в случай че правителството на Камерън и консерваторите в хода на преговорите с европейската администрация в Брюксел постигне договорености за сметка на техните права.

Заявявайки официалната позиция на партийното ръководство в кампанията за референдума, Корбин и неговият кабинет в сянка приемат и факта, че в парламентарната група на лейбъристите има разделение и че някои депутати лейбъристи ще агитират активно да се гласува за излизане на Великобритания от Европейския съюз. Разделение има не само в Консервативната партия, но и сред лейбъристите. Този факт е особено поучителен за българската политическа действителност. В най-старата европейска демокрация – британската, има и вътрешнопартийна демокрация, както и право за отстояване на различна позиция по толкова важни въпроси. Тази демократичност и наличието на вътрешнопартийни опозиционни мнения се възприема като нещо напълно нормално. В същото време в България нормата, особено при партии като ГЕРБ и ДПС, е безпрекословно подчинение на волята на лидера и липса на всякакви възможности за изразяване на различно мнение и за защита на различна позиция. Нещо повече, българските избиратели толерират по-скоро този тип авторитарни партии, отколкото структури с далеч по-сериозна вътрешна демокрация като БСП.

В същата публикация във вестник „Гардиън" (*Patrick*, 2015) се цитират и идеите на лейбъристите за предоговаряне на отношенията между Великобритания и Европейския съюз, което и Камерън счита за важна предпоставка за оставането на Обединеното кралство в Общността. Първото и най-важно условие на Лейбъристката партия при преговорите с Брюксел е защитата на британската система на изцяло държавно здравеопазване от конкурентните правила на Общността. Британската система на изключване на пазара и частния сектор от здравеопазването е голямо постижение не само на Лейбъристката партия, която създава модела веднага след Втората световна война, но и на всички британски, включително и консервативни правителства, които го запазват в продължение на седем десетилетия. Резултатът от функционирането на системата е, че Великобритания има здравеопазване на световно ниво при най-ниски разходи за сектора в сравнение с всички останали развити държави.

Другите важни за лейбъристите въпроси, които трябва да се отстояват при преговорите с Европейския съюз, са свързани с правилата за държавни помощи, с възможностите националните парламенти да стопират инициативи на Европейската комисия, ако значителна част от националните парламенти на държавите членки са против съответните предложения, с реформирането на бюджета на Европейския съюз и отново със защитата на правата на работниците.

Много интересен и важен нюанс по темата е, че още като кандидат за лидер на партията през лятото на 2015 г. Корбин заема далеч по-двусмислени позиции (*Helm & Doward*, 2015). Той е категоричен, че Европейският съюз трябва да се реформира, и не изключва вариант Лейбъристката партия да води кампания за излизане на Великобритания от Европейския съюз. В хода на кампанията си

като кандидат за лидер той не заема категорична позиция по темата и „излиза от ситуация" с постановката, че ще даде възможност на Дейвид Камерън да предоговори отношенията между Обединеното кралство и Обединена Европа. Самите активисти на партията са разделени по тази тема и Корбин отказва да се изкаже категорично, за да не загуби част от своите привърженици.

В никакъв случай не бива да се подценява и фактът, че другите трима кандидати за лидер на Лейбъристката партия са категорично за оставане на Великобритания в Европейския съюз. Позицията на Корбин със сигурност му носи допълнително гласове от хората, които са за излизане на Великобритания от Общността, въпреки че не е твърда. Той я аргументира, като заявява, че премиерът Дейвид Камерън в хода на преговорите с Европейския съюз не защитава правата на работниците, околната среда и социалната политика като цяло. Той директно атакува политиката на Европейския съюз, който според него толерира „данъчни убежища" като Люксембург, Монако и Швейцария. Корбин всъщност атакува политиката на Европейския съюз от ляво и директно го обвинява в неолиберализъм и защита на големите компании.

Все пак по-късно Корбин прецизира позицията си (*Helm & Doward*, 2015), като заявява, че Великобритания не може да бъде част от Европейския съюз в това му състояние, но правилното решение за Обединеното кралство не е да напусне Съюза, а да вложи всички усилия отвътре за неговата промяна. Но дори и това изказване на Корбин предизвиква негативни реакции сред партийния елит. Той е критикуван за липсата на категорична позиция по темата за Брекзит.

В навечерието на избора за лидер на Лейбъристката партия се засилват и опасенията, че Корбин ще тласне лейбъристите към подкрепа за напускането на ЕС на референдума (*MacLellan*, 2015). Припомня се, че на референдума през 1975 г. Корбин гласува против членството на Великобритания в Съюза. Припомня се и фактът, че Корбин е избран за първи път в парламента през 1983 г., когато с лидер Майкъл Фут лейбъристите търпят тежка изборна загуба с крайно ляв предизборен манифест, който предвижда и излизане на Обединеното кралство от Общността. Припомнят се и редица гласувания на Корбин през годините, включително в подкрепа на референдум за излизане на Великобритания от Европейския съюз и против Лисабонския договор. Той категорично заявява, че иска да види повече солидарност в Европа. Очевидно за него Европейският съюз е много либерален, много пазарен и твърде малко социален.

На базата на тези изказвания на Корбин той ще бъде атакуван по-късно след гласуването на британците за излизане от Европейския съюз. Ще бъде поставено под въпрос и лидерството му на Лейбъристката партия, и то при положение, че през 2016 г. в кампанията за референдума той има стаж като лидер по-малко от година. През май 2016 неговият дългогодишен съмишленик в лявото крило на партията Тария Али заявява, че Корбин не би подкрепял оставането на Обединеното кралство в Съюза, ако не е лидер на партията и ако не трябва да се съобразява с проевропейски настроения елит на партията и особено с Парламентарна-

та група на лейбъристите (*Wright*, 2016). Тази „диалектика" в неговите възгледи прави лейбъристката позиция в подкрепа на оставането на Великобритания в Европейския съюз твърде двусмислена и дава основания на неговите опоненти в партията да го обвиняват, че не влага достатъчно усилия в кампанията за оставане на Обединеното кралство в Общността.

През тези месеци Корбин последователно отстоява позицията, че критичността към състоянието на Съюза, дори да звучи „евроскептично", означава по-скоро изява на желание за промяна в Европа, а не е задължително призив за излизане на Великобритания от Общността (*Moseley*, 2016). Извън страничните коментари по темата критиците на Корбин нямат основания да го обвиняват, че не поддържа проевропейския курс, поне от момента на избирането му за лидер на партията. Но Корбин нееднократно критикува политиката на Дейвид Камерън в хода на преговорите за промяна на британските условия за членство, като категорично заявява, че лейбъристите ще ги предоговорят, когато влязат в управлението на страната.

Резултатът от преговорите между консервативното правителство и европейските партньори Корбин нарича „пропусната възможност" (*Moseley*, 2016). Той заявява, че бъдещото лейбъристко правителство след 2020 г. ще се опитва да осигури по-добра защита на работниците в цяла Европа, силна финансова защита, а Европа ще се основава на социалната справедливост, а не само на свободния пазар. Без да обръща особено внимание на критиките, че кампанията му за оставане на Великобритания в Съюза е половинчата, Корбин продължава да поддържа позицията си, че Европейският съюз трябва да се реформира.

Съдържанието на британския дебат за Брекзит показва, че критиците на Европейския съюз във Великобритания имат същия проблем, както и в България – всяка критика към начина, по който функционира Обединена Европа, се възприема като критика срещу самата интеграция и срещу европейската идея. Тази реакция на критичните гласове много напомня разказите на по-възрастното поколение в България за отношението към критиката преди 1989 година. Един от съществените признаци за кризата на демокрацията и на свободата на словото в Европа е именно липсата на толерантност към различното мнение, което критикува с идеята да търси позитивна промяна, а не да руши Съюза. Ако Европейският съюз, европейските институции и европейските политици са глухи за подобни критики, то евроскептицизмът е заслуга на самите тях, а не на хората, които отказват да видят фалшивото идеализирано лице на Европа, обявено за безалтернативно.

Парадоксалното е, че този тип атаки срещу Джереми Корбин работи в негова подкрепа. Твърденията както на опонентите му, така и на близките му хора, че не е „еврооптимист", му носят допълнителна подкрепа сред традиционните избиратели на Лейбъристката партия. Когато говорим за разделението в британското общество по въпроса дали страната трябва да остане в Съюза, са много интересни гледните точки на обикновените хора. Според един млад британец, с

когото имах възможност да разговарям лично в България, разделението по темата „Брекзит" е между „богатите", които искат Обединеното кралство да остане в Общността, и работническата класа, която иска излизане от Съюза, защото конкуренцията на работниците от другите държави подкопава жизнения ѝ стандарт.

Дори да не приемем една такава оценка за напълно вярна и обективна, със сигурност тя е показателна за различните измерения на противоречията в съвременните европейски общества. На „макониво" интеграцията може и да се разглежда като процес с нетен положителен резултат. Но във всяка национална икономика има сектори, производства и предприятия, които са печелещи, и други, които са губещи. Всеки от засегнатите хора вижда Обединена Европа от „своята камбанария". Влиянието на конкуренцията върху отделния човек, отделното предприятие или целия сектор се отразява и върху населените места и регионите, където съответните стопански единици оперират. Конкуренцията води до развитие или западане не само на производства, но и на населени места, общини и региони. Интеграцията на европейско ниво по някакъв начин стимулира и вкарва в определени параметри процесите на глобализация, на формиране на глобална икономика и глобален пазар. Дори и да коригира съществено глобализацията, Обединена Европа много трудно може да стигне до резултати, противоположни на резултатите, до които глобализационните процеси водят по целия свят.

Докато през XIX и в началото на XX век именно националните икономически елити, националните капитали търсят протекционизъм и експанзия като средство за разширяване на вътрешния, националния пазар, в който са защитени, то в условията на глобализация разширяването на пазара за големите корпорации вече минава през падането на търговските бариери. Те оперират на развиващите се глобални пазари и търсят по целия свят възможности за намаляване на своите производствени разходи, които минават през занижени екологични и социални стандарти и най-вече през намаляване на разходите за труд. По този начин печалбите на капитала се увеличават за сметка на работните заплати.

Европейският съюз като регионално обединение на национални пазари в известна степен регулира този процес на формиране на общия пазар, но по-скоро стимулира конкуренцията на евтиния труд и облагодетелства европейските капитали, отколкото да разширява зоната на по-висок жизнен стандарт и на по-високи социални стандарти в новоприетите страни членки. Това е основната причина Обединена Европа да е все по-малко приемлива и все по-непопулярна за гражданите на държавите членки, докато в същото време икономическите елити подкрепят интеграцията, виждайки в нея инструмент за стимулиране и контролиране на тенденциите към формиране на глобални пазари в интерес на „бизнеса".

Политици като Джереми Корбин критикуват тази посока в развитието на интеграционните процеси с ясното съзнание, че през XXI век дезинтеграцията не е алтернатива и не може да реши проблемите на същите хора на наемния труд, независимо дали те са от все повече намаляващата група на индустриал-

ните работници, или от разширяващата се група на хора, наети в секторите на новите услуги. Той е категоричен, че общият европейски пазар трябва да бъде поставен в определени социални рамки. Настоява за налагане на общи за целия Съюз права на работниците и изисквания за опазване на околната среда, както и за спиране на процесите за намаляване на данъците върху печалбите и за намаляване на защитата на работниците (*Moseley*, 2016).

Корбин може да бъде критикуван за позициите си в хода на кампанията за референдума, но призовавайки да се гласува за оставане на Великобритания в Съюза, той се старае да бъде безкрайно честен към избирателите си и не се притеснява да казва неща, които може би не биха им харесали. В самия разгар на кампанията в последните дни преди вота той се разграничава от мнението на свои съпартийци, че трябва да се ограничи движението на работници от другите държави членки към Великобритания (*Stewart*, 2016). Според него е справедливо, когато има свободно движение на капитали и стоки, да има и свободно движение на хора. В противен случай Европейският съюз би заприличал на организации като северноамериканската НАФТА, в която се допуска жестоката експлоатация на мексиканските работници. Той смело заема позиция, солидарна с позицията на европейските работници, която едва ли е особено популярна сред работещите британци, защото те гледат на тях като на конкуренти, сваляющи цената. Обявява се за създаване на общи европейски стандарти за труд и обща европейска минимална работна заплата, която според него трябва да даде възможност на работниците от Литва и Естония да взимат заплати като във Великобритания, а не обратно – доходите на британските работници да се приравняват към по-ниските в новите страни – членки на Съюза.

Важен момент в изказванията на Корбин в началото на кампанията е мнението му, че Великобритания трябва да се противопостави на търговското споразумение между Европейския съюз и САЩ – *TTIP (Griffin*, 2016). Той споделя опасенията на британските граждани, че споразумението ще навреди на британската здравна система и може да доведе до приватизация и на други публични услуги. Другите сериозни аргументи, които Корбин споделя, са свързани със защитата на околната среда, както и на правата на потребителите, които споразумението поставя под въпрос.

Но интересното в случая е, че с позицията си по *TTIP* Корбин отново се разминава с основната група привърженици за оставането на Великобритания в Съюза. Един от аргументите Обединеното кралство да остане в Общността е, че след влизането в сила на споразумението, ако страната е извън ЕС, ще се окаже в изолация от позитивното икономическо развитие, което се предлага. Негативите от *TTIP* се подчертават основно от привърженици на Брекзит, които виждат в споразумението между Европа и САЩ още една причина за излизане на страната от Европейския съюз. Корбин и по този въпрос заема своя автентична позиция, но това е още един повод участието му в кампанията за оставане на Великобритания в Съюза да буди подозрение: мнението му по ред въпроси

съществено се различава от мнението на основната група „еврооптимисти" в британската политика и в същото време съвпада с мнението на другата основна група, която се бори за излизане на Обединеното кралство от Общността.

Веднага след обявяването на резултатите от референдума Корбин е сред първите обвинени поради това, че кампанията му в подкрепа на оставането в Съюза не е била достатъчно убедителна (*Matthews*, 2016). Само два дни по-късно 75% от депутатите лейбъристи му гласуват вот на недоверие. Може да се каже, че темата за излизане на Великобритания от Европейския съюз запълва почти изцяло правенето на политика на Корбин като лейбъристки лидер: избирането му е повлияно от дебатите по темата, веднага след избора си трябва да заеме позиция и да започне кампания, а загубата на тази кампания го връща отново на изходната точка като кандидат за лидер на лейбъристите.

Резултатът от гласуването, с което колегите му членове на парламента заявяват, че му нямат доверие, в никакъв случай не бива да се разглежда като изненадващ и резултатът от референдума е само повод за този вот. Фактически Корбин в нито един момент не е имал доверието на партийния елит и всъщност единствено прекият избор на партиен лидер прави възможно неговото избиране. Самият факт, че се ползва с доверието на огромното мнозинство от хората, които подкрепят и гласуват за Лейбъристката партия, но не и за „лейбъристката номенклатура", показва до каква голяма степен обикновените хора и депутатите лейбъристи гледат в различни посоки и имат различни възгледи за политиката и състоянието на страната.

Формално Корбин е подозиран поради това, че в миналото е заемал позиции, които не са проевропейски или най-малкото са критични към Съюза. Като някакъв по-различен аргумент по темата в рамките на кампанията се изтъква отказът на Корбин да прави кампанията за оставане в Общността в по-голяма координация с премиера и лидер на Консервативната партия Джеймс Камерън (*Matthews*, 2016). Факт е, че в своите изказвания по темата, защитавайки ЕС, Корбин директно обвинява консервативното правителство за всички проблеми, за които обикновените британци винят Обединена Европа (*Corbyn*, 2016). За Корбин дебатът по Брекзит не е повод да оставя на заден план противопоставянето с управляващата Консервативна партия и усилията за стопиране на неговите критици сред лейбъристите.

Дали съмненията в неговата искрена подкрепа за оставане на Великобритания в Съюза са основателни и дали са искрени лейбъристките депутати, когато казват, че кампанията за референдума е причината, а не изначално негативното им отношение към лидерството на Корбин – това са теми, които могат да бъдат дълго дискутирани. Остава фактът, че веднага след референдума и решението за излизане на Великобритания от Европейския съюз, вместо да се възползват от противоречията в Консервативната партия, лейбъристите влизат едновременно с консерваторите във вътрешнопартийни битки за лидерството.

Според по-левите твърди привърженици на Корбин неговите вътрешнопартийни опоненти работят против лидерството му в партията от първия

ден на неговото избиране (*Marcetic*, 2016). Със сигурност на него не му липсва вътрешнопартийна опозиция, а огромният брой лейбъристи депутати, които му гласуват недоверие, показва, че срещу него стои сериозно мнозинство от партийния истаблишмънт. Но за тази по-малко от една година, в която оспорват неговия курс, опонентите му не успяват да направят много за предотвратяване на неговото преизбиране. Въпреки че с правилата за избор успяват да ограничат над 100 хиляди нови партийни членове, от които вероятно Корбин би получил огромна подкрепа, и дори успяват да се консолидират около една кандидатура за лидер, критиците му получават още по-слаб резултат. Отново през септември Корбин е преизбран вече с над 60% от гласовете.

Самият той е твърд в отказа си да се оттегли още в първите дни след вота на недоверие (*Corbyn*, 2016). Нещо повече, Корбин се опитва още в този момент да развие своята визия за излизане на Великобритания от Европейския съюз. Заявявайки категорично, че трябва да се уважи демократичното решение от референдума, той маркира основните според него направления на работа в процеса на договаряне на нови отношения с Европейския съюз. Дори не обръща особено внимание на претенциите на своите вътрешнопартийни опоненти и се въздържа от дебати с тях. Напомня, че членовете на партията са нараснали с над 100 хиляди и достигат половин милион. Това е единственият му коментар по вътрешнопартийни въпроси. Корбин дефинира основните предизвикателства пред Обединеното кралство – режимът на строги ограничения, провеждан от консерваторите, носи несигурност на работните места, не достигат жилища, достъпни за по-бедните британци, и нараства неравенството на доходите (*Corbyn*, 2016).

Той обвинява консерваторите, че нямат ясен план за преговорите за Брекзит и никаква идея как да продължават напред след оставката на Камерън. Влиза директно в дебата за преговорите с европейските институции за споразумението за Брекзит и обвинява опонентите си, че нямат стратегия за преговорния процес. По този начин започва дебат, който ще води с новия консервативен лидер и премиер Тереза Мей през следващите три години. Според него трябва да бъдат договорени нови отношения с Европейския съюз, които да запазят работните места, жизнения стандарт на работещите британци и правата на работниците (*Corbyn*, 2016). Нещо повече, Корбин заявява претенцията, че е способен да обедини разделеното британско общество по темата за бъдещето на страната, разбира се, около правата на британските работници и социалната защита на по-бедната част от населението. Той заявява подкрепа за свободата на движение на стоки, услуги, капитали и хора, но настоява, че трябва да се стопират злоупотребите с правата на работниците и експлоатацията на мигрантите.

Корбин определя гласуването на референдума като наказателно срещу целия британски политически елит. По този начин той косвено атакува и своите депутати съпартийци, които по темата за Брекзит имат по-близки възгледи с консерваторите, отколкото със собствените си избиратели. Той заявява, че уважава правото им на мнение, но че и те трябва да уважават демократичния избор и мнението на

партийните членове, които той като лидер е увеличил. От позицията му личи самочувствие на човек, който е уверен в подкрепата за себе си сред обикновените хора и възнамерява да води партията независимо от своите критици. Те са свободни да се състезават с него за лидерство в партията – съгласно правилата, но лейбъристите трябва да осъзнават и своята отговорност пред страната и да бъдат обединени като опозиция на управлението на торите (*Corbyn*, 2016).

Вместо да влиза във вътрешнопартийни дебати, Корбин се концентрира върху активната опозиционна позиция на лейбъристите срещу способността на Тереза Мей и нейното консервативно правителство да реализират успешно преговорите за Брекзит. В един от дебатите в парламента по темата той изтъква, че Великобритания няма необходимия административен капацитет, за да проведе успешно толкова сложни преговори. Цитира дори експертно становище на консултантска фирма, според което за преговорите по Брекзит са необходими 30 хиляди допълнителни чиновници. Според Корбин тази липса на административен капацитет е резултат от политиката на ограничения, която консерваторите водят и която е намалила британската администрация до най-ниското ѝ число от времето на Втората световна война насам (*BBC*, 2016).

В първите дни на ноември 2016 г. Корбин заявява, че лейбъристите ще се опитат да блокират още началото на преговорите, ако консервативното правителство се окаже неспособно да гарантира достъпа до общия европейски пазар. Той дефинира минималните изисквания, които според него са задължително условие, за да може лейбъристите да подкрепят сделката с Европейския съюз – гарантиране на правата на работниците, както и на правата на потребителите, и защита на околната среда. Важно условие според него е британското правителство да поеме ангажимента, че ще компенсира с държавни усилия всеки спад на инвестициите след излизането на Великобритания от Общността (*Moshinsky*, 2016). Корбин е категоричен поне на онзи етап, че лейбъристите не оспорват решението от референдума, но това не означава, че няма да се борят за възможно най-добрата сделка. От своя страна Тереза Мей се опитва да отстоява възможността на британското правителство да поддържа определена конфиденциалност в преговорния процес, защото смята, че това ще е полезно за по-добрия краен резултат. Споровете между двамата лидери по тази тема няма да доведат до промяна в позициите и Корбин ще остане категорично против липсата на прозрачност в преговорите.

Дали заради сериозните противоречия по темата за излизането на Великобритания от Европейския съюз, или за да се възползва от голямата преднина, която социологическите проучвания дават на консерваторите, през пролетта на 2017 г. Тереза Мей решава да предизвика предсрочни избори. Брекзит е основен аргумент за решението. Тя иска по-голяма подкрепа и доверие за преговорния процес и за всички стъпки към излизането на Обединеното кралство от Общността. Логично е да се запитаме какви са причините за различията в електоралния потенциал на двете партии. Коментарите и оценките на обществе-

ното мнение винаги са субективни, независимо дали един наблюдател е вътре в страната и в проблемите и познава обстановката в детайли, но е пристрастен, или пък гледа Великобритания отвън, проявява по-малко пристрастия, но е далеч не толкова от вътрешнополитическия дебат в страната, колкото от комуникацията с обикновените хора, чиито разсъждения винаги са по-различни.

На първо място, не бива да се пропуска фактът, че Тереза Мей в началото на 2017 г. е нов лидер на партията и нов министър-председател след шестте години на Джеймс Камерън. Такава промяна винаги има положителен ефект върху всяка партия. Една от причините консерваторите да се задържат на власт от 1979 до 1997 г. е смяната на Маргарет Тачър с Джон Мейджър през 1990 година. Консерваторите са и тези, които изпълняват волята на гражданите да се проведе референдум за Брекзит, а Камерън подава оставка, след като губи референдума. От особено значение е и вътрешното състояние на двете водещи партии. Консерваторите имат по-сериозни вътрешни противоречия, свързани с отношенията с Европейския съюз, но те остават на заден план след решението за референдума и партията се консолидира около осигуряването на възможно най-добрата сделка при излизане от Общността. Тереза Мей се ползва с доста по-голямо доверие сред своите колеги в Парламентарната група и поради различния начин, по който е избрана в партията. В същото време не толкова резултатите от референдума, колкото фактът, че 75% от депутатите лейбъристи гласуват недоверие на Корбин, показва много тежки вътрешни противоречия при лейбъристите. Нещо повече, на преден план излизат не толкова различията около европейското бъдеще на страната, колкото тежкият сблъсък между по-левите и по-десните възгледи. Този дебат в партията датира отпреди времето, когато през 1983 г. Корбин и Блеър влизат в британския парламент при най-тежката изборна загуба на лейбъристите. Едно от обясненията за успехите на Блеър, най-вече за убедителните му изборни победи, е не толкова консолидацията на партията, колкото концентрацията на властта в тясното партийно ръководство и маргинализирането на вътрешнопартийната опозиция. Корбин не може до такава степен да засили властта си, защото е в конфликт с огромната част от Парламентарната си група.

Но причините за съотношението на силите могат да се търсят и извън политическата конюнктура – дали са в резултат на критиките от ляво, или поради осъзнаване на факта, че неолиберални рецепти, изведени в крайност, не работят. При Тереза Мей консерваторите загатнаха, че са на път да се откажат от политиката на „остеритет" и безкрайни ограничения. Те са повече склонни да увеличават социални разходи и особено разходите за здравеопазване и да търсят решение на проблемите извън идеологизираните рецепти за икономическо саморегулиране и действие на „невидимата ръка на пазара". Ако се върнем към политиката на Тони Блеър и към неговите изборни успехи, трябва да отбележим колко много той дължи на обстоятелството, че Третият път „влиза на политическия терен на неолиберализма" и прави критиката от десни позиции изключително трудна. Всъщност като политическо поведение заемането на територията на опонента и провеждане-

то на политика, предлагана от другата страна, е много повече патент на консерваторите, и то още от времето на Дизраели, който от консервативни позиции предлага и реализира първите стъпки в създаването на британската социална политика. В същия период през втората половина на XIX век консерваторите застават на либерални позиции, като възприемат напълно политиката на вигите към икономиката и пазара и стават изразители на интересите на новия индустриален икономически елит в страната, на който половин век по-рано са били основни опоненти.

От тази гледна точка промяната в политиката, която Тереза Мей плавно възприема, не е даже особено изненадваща, нелогична или много различна и извън традициите на Консервативната партия. Но тези действия на Мей през цялото време, в което тя е лидер на консерваторите и министър-председател, остават в сянката на темата „Брекзит". Мей не се и опитва да бяга от този въпрос, а и няма как, тъй като това е поводът да тръгне към избори и да иска вот на доверие за политиката си. В традиционните встъпителни думи на лидера в Манифеста на Консервативната партия Мей говори най-вече, ако не и единствено, за Брекзит. Нейните послания са образец за дясна предизборна реторика – говори се за сила и стабилност и се загатва колко е важно това в турбуленциите на излизане от Европейския съюз (*CUP*, 2017:1). Консервативният манифест дефинира целта на политиката по Брекзит като осигуряване на плавно излизане от Общността и създаване на възможно най-специалните отношения между Великобритания и Европейския съюз. Консерваторите признават, че по теми като сигурност, миграция и икономика това партньорство е задължително и неизбежно (*CUP*, 2017:1).

Далеч по-интересни моменти има в самия текст на Манифеста, който се отнася за преговорите. Консерваторите признават, че преговорният процес ще е труден, но заявяват, че ще се борят за британските интереси, а в краен случай според тях в навечерието на изборите през 2017 г. излизането без сделка е по-добро от излизането с лошо споразумение (*CUP*, 2017:36). Този текст трябва да се помни, тъй като година по-късно позицията най-малкото на мнозинството от консерваторите ще е съвсем различна. Те по някакъв начин ще осъзнаят, че и лошата сделка е по-добра от излизане без сделка. Като цяло от текста по-скоро личи желанието за сделка, при която Обединеното кралство да запази всичките си права, но без да има задължения към Съюза. Още тук личи, че се поемат доста нереалистични ангажименти. Това се казва и директно малко по-надолу в текста – за британските консерватори времето, в което Великобритания внася щедър според тях принос в бюджета на Европейския съюз, отминава (*CUP*, 2017:36). По-нататък все пак консерваторите се сещат да напишат, че споразумението трябва да е в интерес и на двете страни, но целият текст на Манифеста по темата по-скоро показва претенцията, че някаква консервативна виртуозност в преговорите ще надиграе наивните брюкселски чиновници.

Факт е, че извън тези общи постановки консерваторите не влизат в никаква конкретика за преговорите, верни на собствената си идея, че тези преговори не трябва да бъдат публични, а да запазят значителна конфиденциалност. Тази тях-

на постановка много вероятно е една от техните груби стратегически грешки, която точно две години след изборната победа през 2017 им отрежда позицията на четвърта политическа сила на европейските избори и прави неизбежна оставката на Тереза Мей. Идеалната за британците сделка за излизане от Европейския съюз очевидно не може да бъде постигната, както обещават консерваторите, или поне ние сме свидетели на провала на това предизборно обещание две години по-късно. Непрозрачният процес, който на финала не води до обещаните резултати, вкарва партията в тежки вътрешни противоречия.

Джереми Корбин като лидер на лейбъристите атакува още в увода на лейбъристкия Манифест позициите на консерваторите, определяйки ги като празни лозунги (*LP*, 2017:4). Той е категоричен, че трябва да се водят преговори, които поставят на първо място като ценност работните места и жизнения стандарт на хората. В своя манифест лейбъристите отделят много повече внимание на Брекзит, включително като място в текста. В случая очевидно количествените натрупвания на писан текст водят до качествени изменения и качествено превъзходство над консервативната визия. Лейбъристите са крайни в своята оценка за политиката на консервативното правителство, но с две години давност можем да кажем, че оценките и прогнозите им са изключително прецизни.

Те директно определят подхода на Мей към преговорите като безразсъден (*LP*, 2017:24). И веднага заявяват, че ще гарантират правата на всички европейски граждани на територията на Великобритания и ще изискват реципрочно отношение към британците в Европа. Това послание едва ли максимизира гласовете за лейбъристите в Обединеното кралство, но за разлика от консервативните идеи е доста по-честно с избирателите. Корбин и съпартийците му директно казват на британците, че преговорният процес е двустранен и изисква взаимни отстъпки.

Нещо повече, в лейбъристкия Манифест почти пророчески се твърди, че излизането без сделка е по-лошо и от лошата сделка (*LP*, 2017:24). Тук се прокарва категоричната разлика между лейбъристи и консерватори по Брекзит. По този въпрос двете партии са на противоположни позиции и с времето ще стане ясно, че позициите на лейбъристите са били правилни, а идеята на Мей за твърд подход в преговорите с Брюксел ще се окаже неосъществима и ще ѝ струва премиерския пост.

По-нататък лейбъристите са изключително конкретни и по отношение на общоевропейските политики, от които Великобритания трябва да остане част – Евратом, Еразъм и Европейската агенция по медицина. Потвърждавайки също, че ще има приемственост в законодателството, лейбъристите подчертават, че няма да отменят наложените от Европейския съюз правила за защита на потребителите, работниците и околната среда. Лейбъристите директно обвиняват Консервативната партия, че иска излизане от Европейския съюз, за да ограничи правата на работниците в интерес на корпорациите, и заявяват, че решително ще се противопоставят на това (*LP*, 2017:25). Те са категорични и в подкрепата на

общите европейски усилия за сигурност, за сътрудничество в областта на правосъдието и вътрешния ред и дори за запазване на европейската заповед за арест.

По темата „Миграция" като част от преговорите за излизане от Съюза Лейбъристката партия също показва прямота и честност към избирателите. Тя няма намерение да депортира мигрантите и бежанците. Напротив, лейбъристите подчертават, че ще гарантират правата не само на гражданите на държавите – членки на Съюза, а и на всички вече пристигнали във Великобритания работници отвън. Те търсят решение на проблема със социалния дъмпинг през защитата на тези хора от експлоатация. Лейбъристите приветстват чуждестранните студенти и не на последно място заявяват, че Великобритания трябва да поеме своята отговорност и своя дял от бежанците, отхвърляйки популистките обещания на консерваторите (*LP*, 2017:28–29).

С тези послания и с така дефинирана и конкретно представена политика по темата за излизането от Съюза лейбъристите демонстрират своята абсолютна нетолерантност дори към най-малката доза популизъм. Те не са изкушени да заемат по-популярни позиции дори от ниския си старт в кампанията като електорална подкрепа и очаквани резултати. Може много да се спекулира по въпроса доколко терористичната атака в Манчестър по време на кампанията е повлияла на резултата, но в крайна сметка доста изненадващо на финала на кампанията лейбъристите се оказват с повече членове на Камарата на общините, отколкото в предишния си мандат, а Тереза Мей не само не получава убедителната победа и огромното мнозинство, което очаква, а дори губи мнозинството в Парламента, което Камерън е спечелил на предишните избори. След изборите тя се оказва в ситуация парадоксално противоположна на тази на Корбин – има подкрепа сред членовете на Парламентарната група, но мнозинството от членовете на Консервативната партия смятат, че трябва да се оттегли.

Всъщност след тези предсрочни избори, които Мей предизвиква по повод Брекзит, започват същинската част от подготовката и от преговорите за излизане на Великобритания от Общността, както и далеч по-сериозните проблеми на Тереза Мей, които ще я доведат до решението да подаде оставка през май 2019 г. – след много тежка загуба на избори за членове на Европейския парламент. В същото време лейбъристите и лично Корбин продължават да се придържат стриктно към своята визия за излизането на Великобритания от Общността и да критикуват консерваторите за тяхната политика. Още през юли 2017 г. а лидерът на лейбъристите се среща с главния преговарящ от европейска страна Мишел Барние и му прави знаков подарък – именно предизборния манифест на партията (*BBC*, 2017). В разговора между двамата Корбин подчертава, че лейбъристите биха били далеч по-диалогични преговарящи. Обявява се твърдо против трансатлантическото търговско споразумение *TTIP* и заявява, че лейбъристите няма да допуснат Великобритания да се превърне в офшорна зона и излизането ѝ от Съюза да бъде за сметка на правата на британските работници.

През септември същата година лейбъристите изразяват своята подкрепа за оставането на Великобритания в общия пазар и Митническия съюз (*Watts*, 2017). През есента на 2017 г. Корбин вече избягва да се изказва така категорично против възможността за втори референдум, доколкото такъв дебат започва да се развива в британското общество и самите активисти на Лейбъристката партия са силно разделени по въпроса. Това още по-ясно личи от негово изказване през октомври същата година, цитирано от „Гардиън". Корбин заявява, че отново би гласувал за оставане на Великобритания в Европейския съюз при втори референдум, като, разбира се, отново прави уточнението, че не поставя под въпрос решението от първия референдум и уважава волята на британския народ (*Mason*, 2017). Но следейки внимателно преговорите и поведението на своите опоненти и на Тереза Мей, той още тогава прогнозира, че правителството на консерваторите няма да успее да договори успешна сделка към месец март 2019 г., когато трябва да се осъществи излизането от Общността.

Корбин става все по-критичен към политиката и неуспехите на консерваторите в преговорния процес. Самият той отново е обект на критика за това, че не е бил достатъчно активен в кампанията за референдума, но големият виновник няма как да не останат Тереза Мей и нейните съпартийци, защото не успяват да постигнат идеалната сделка, която предизборно са обещали, а продължават да затъват в преговорите (*Toynbee*, 2017). Атакувайки консерваторите, Корбин успява да остави на по-заден план някои отговори на въпроси за лейбъристката позиция по конкретни проблеми в преговорния процес. Лейбъристите все така не са единодушни както по темата като цяло, така и по различни аспекти от процеса на излизане. През януари 2019 г. Корбин отказва да се включи в инициативата на другите опозиционни партии за обща позиция срещу излизането на Великобритания от Съюза. Той запазва декларативната си проевропейска позиция, но продължава да твърди, че вотът на референдума трябва да бъде уважен. Не бърза да заеме категорична позиция за втори референдум и фактически дава възможност на Мей и на нейното правителство да затънат още повече.

В програмна реч за бъдещето на Великобритания след Брекзит в Ковънтри през февруари 2018 г. Корбин отново потвърждава ангажиментите на Лейбъристката партия от предизборния манифест (*Corbyn*, 2018). На свой ред той призовава другите британски партии да подкрепят лейбъристите и тяхното предложение за запазване на възможно най-привилегировано положение за Великобритания в общия пазар, както и за запазване на свободното движение на хора. Той отново остро критикува консерваторите за хаоса в преговорния процес и за неспособността им да заемат единна позиция, както и да постигнат сделката, която обещават. Постоянното позоваване на лейбъристкия предизборен манифест не е случайно. По всичко личи, че Корбин е убеден в правотата на лейбъристката позиция и в нереалистичността на консервативните предизборни обещания. Не пропуска нито един момент да подчертае, че в кампанията през 2017 г. той и

лейбъристите са били честни с избирателите, а консерваторите са ги подвели с празни, нереалистични обещания.

Но Корбин продължава почти през цялата 2018 г. да бъде резервиран по темата за втори референдум. През ноември той дава интервю за германското издание „Шпигел", в което заявява, че Брекзит не може да бъде спрян (*Schindler*, 2018). До последните месеци преди важния месец март 2019 година, извън непрестанните си заявки, че е против Брекзит и пак би гласувал така на референдума, Корбин не изтъква нито един сериозен аргумент, за да обори обвиненията, че реално не е работил за победа в референдума и всъщност продължава да бъде евроскептик. В същото интервю той отново критикува ЕС за това, че представлява „либерална Европа", а Европа трябва да бъде социална.

В началото на 2019 г., последователен евроскептик или не, Корбин е в позицията на човек, който е предвидил проблемите на консерваторите в хода на преговорите, критикувал ги е постоянно, че не могат да постигнат това, което обещават, и то до март 2019 г., и нещо повече – дочакал е своя миг, защото премиерът Тереза Мей има нужда от неговата подкрепа, за да завърши преговорите. Той самият обаче отказва да поеме отговорността за консервативната сделка като лидер и от името на своята партия започва да поставя условия. Факт е, че и двете партии в началото на 2019 година губят позиции сред електората, но консерваторите губят повече. Още в споменатото интервю за „Шпигел" Корбин заявява, че напълно разбира тежкото положение на Тереза Мей, която не може да угоди едновременно на Брюксел и на своите опоненти вътре в страната и в партията, и че той е готов веднага да ѝ посочи изхода – оставка.

Той категорично отказва да води каквито и да било преговори с консерваторите, ако те не извадят от вариантите за решение опцията за излизане от Съюза без сделка (*Sparrow & Weaver & Lyons & Rawlinson*, 2019). Той може и да е, а може и да не е последователен евроскептик, но последователно се придържа към това, което правилно е предвидил в предизборния лейбъристки Манифест. Бил е честен с избирателите, а консерваторите са ги заблудили, за да спечелят изборите. В дългосрочен план обаче именно неговата позиция се е оказала правилна и той няма да даде на опонентите си индулгенция за техните грешки. Напротив, категоричното му отхвърляне на варианта за Брекзит без сделка прави позицията на Мей в преговорния процес още по-слаба и трудна.

Но Корбин не е човекът, който ще я подкрепи. Напротив, той продължава с унищожителните критики към политиката на консерваторите и Тереза Мей (*Corbyn*, 2019). Директно отхвърля сделката, която консервативното правителство предлага, и определя провала в преговорите като провал на цялата Консервативна партия. Без отново да влиза в темата за втори референдум, той вижда британските граждани обединени в несъгласието си със сделката на Тереза Мей, независимо дали са гласували за оставане, или за напускане на ЕС. За него единственият изход са предсрочни избори и лейбъристко правителство, което на свой ред да води преговорите – вече в интерес на мнозинството от британ-

ците. Корбин прокарва много ясна разделителна линия между политиката, която предлагат консерваторите, и лейбъристката алтернатива. Според него Тереза Мей и нейните съпартийци търсят замяна на европейското членство с близки търговски отношения със САЩ от типа на *TTIP*, докато лейбъристите държат на запазването на отношенията между Великобритания и Европейския съюз като основен търговски партньор и на социалните и екологичните стандарти, които търговско споразумение със САЩ би отхвърлило. По този начин той се опитва да отклони обвиненията в евроскептицизъм и – без да може да бъде обвиняван, че иска силово да наложи на британците оставане в Съюза – да представи като проевропейска партия себе си и лейбъристите.

В хода на дебатите и преговорите между двете партии се оказва, че Корбин има основания да поддържа подобна теза, доколкото лейбъристите държат на запазване на специалните отношения между Обединеното кралство и Общността и главно на достъпа до Общия пазар и Митническия съюз, докато консерваторите държат Великобритания да има повече възможности за търговски преговори с трети страни. Какви са реалните идеи и планове, едва ли можем да кажем сега, но е факт, че Доналд Трътмп демонстрира най-голямо и най-искрено съжаление, че Тереза Мей се оттегля като премиер.

През февруари Корбин и съпартийците му правят важни стъпки едновременно към още по-голям натиск срещу консерваторите да отстъпят и към разглеждане на втория референдум като реална възможност (*Sparrow & Rawlinson*, 2019). Те заявяват, че не одобряват консервативния ултиматум – или приемане на споразумението на Мей, или излизане от Съюза без сделка. Лейбъристката партия заявява, че при тези алтернативи за Великобритания е най-добре да остане в Общността. За първи път това е позиция и на самия Джереми Корбин, който по този начин най-малкото поставя под въпрос всички обвинения, че е евроскептик и че позицията му за оставане на страната в Съюза не е искрена.

Само няколко седмици преди критичната дата 29 март Корбин заявява, че сделката на Тереза Мей не е сделка и тя трябва да приеме това (*Corbyn*, 2019). Той призовава за нови общи избори, тъй като консерваторите са се провалили с Брекзит. В рамките на няколко месеца от декември до март Британският парламент, с гласовете и на депутати консерватори, блокира всички предложения на Тереза Мей и вариантите за споразумение, които тя е договорила. На 14 март Корбин заявява, че след отхвърлянето и на двете сделки на министър-председателя е повече от очевидно, че датата за излизане 29 март трябва да бъде променена. В края на март, когато отлагането на Брекзит става безалтернативно, Корбин отново развива лейбъристкия план за излизане от Общността и в този план отново се повтарят всички позиции от предизборния лейбъристки Манифест.

В началото на кампанията за изборите за членове на Европейския парламент на 9 май 2019 г. Корбин говори за разделението в британското общество (*Corbyn*, 2019). В навечерието на изборите той отново отказва да сложи на масата темата за втори референдум и много ясно и директно обяснява защо го

прави. Според него лейбъристите никога няма да бъдат нито партията на тези 52%, които са гласували за напускане на Съюза, нито партията на останалите 48%. Лейбъристите трябва да бъдат партията, която обединява британското общество. Корбин заявява, че проблемът на страната не е дали да бъде вътре, или извън Общността, а какво трябва да представлява британското общество и в каква страна искат да живеят британските граждани. Той отхвърля идеята, че Европейският съюз е проблем или решение на проблема. Остро критикува политиката както на Тереза Мей, така и на Найджъл Фараж и директно ги обвинява, че тяхната идея за скъсване на отношенията с Европейския съюз оставя Великобритания на милостта на американската администрация. Корбин отново чертае разделението, което според него е по-важно от формалното членство, а именно – с Европа или със САЩ. В тази дилема той заема открита проевропейска позиция и се обявява против всякакви варианти за замяна на Обединена Европа с индивидуално *TTIP* между Великобритания и САЩ.

Тази политическа линия на Корбин не е идеална, но търси подкрепа от всички британски граждани, независимо каква е тяхната позиция по темата за Брекзит. Той се опитва едновременно да бъде проевропейски политик и ясно да дефинира избора си между алтернативите за икономическо обвързване на Великобритания – с Европейския съюз или със САЩ. В същото време като лидер на многото членове и симпатизанти на Лейбъристката партия, които са гласували за излизане от Съюза, Корбин отказва да предпочете едната или другата позиция в това разделение, което е вътрешно не само за Великобритания, но и за двете основни партии. Той последователно отстоява позицията, че след решението за Брекзит лейбъристите са представили правилния и реалистичен план за успешно излизане, а консерваторите са подвели хората. Позициите му със сигурност търпят критики вътре и извън партията, но лейбъристите все по-трайно се утвърждават като първа политическа сила с шанс след следващите общи парламентарни избори да излъчат правителство и следващият министър-председател на Великобритания да се казва Джереми Корбин.

ИЗТОЧНИЦИ

BBC.2016. Theresa May and Jeremy Corbyn clash over Brexit plans
https://www.bbc.com/news/uk-politics-38004165
21 май 2019
BBC.2017. Brexit: Jeremy Corbyn meets EU negotiator Michel Barnier
https://www.bbc.com/news/uk-politics-40590295
21 май 2019
Corbyn, Jeremy. 2016. Europe needs to change… but I am voting to stay: Corbyn's full speech on the EU
https://labourlist.org/2016/04/europe-needs-to-change-but-i-am-voting-to-stay-corbyns-full-speech-on-the-eu/
20 май 2019
Corbyn, Jeremy. 2018. Jeremy Corbyn FULL speech on Britain after Brexit

https://labour.org.uk/press/jeremy-corbyn-full-speech-britain-brexit/
20 май 2019
Corbyn, Jeremy. 2019. Jeremy Corbyn Brexit Speech in Wakefield
https://labour.org.uk/press/jeremy-corbyn-brexit-speech-wakefield/
20 май 2019
Corbyn, Jeremy. 2019. The Prime Minister must accept that her deal is now dead – Corbyn
https://labour.org.uk/press/prime-minister-must-accept-deal-now-dead-corbyn/
20 май 2019
Corbyn, Jeremy. 2019. Jeremy Corbyn launches Labour's EU election campaign
https://labour.org.uk/press/jeremy-corbyn-launches-labours-eu-election-campaign/
20 май 2019
CUP, 2017. Conservative and Unionist Party Manifesto
https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/2017-manifestos/Conservative+Manifesto+2017.pdf
20 март 2018
Corbyn, Jeremy. 2016. We can't leave the negotiations with Europe to the Tories
https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jul/08/jeremy-corbyn-labour-negotiations-europe-tories-exploit-cheap-labour
20 май 2019
Griffin, Andrew. 2016. Jeremy Corbyn promises to kill TTIP, will work in parliament to stop trade deal
https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/jeremy-corbyn-promises-to-kill-ttip-will-work-in-parliament-to-stop-trade-deal-a7060896.html
19 май 2019
LP, 2017. Labour Party Election Manifesto
https://labour.org.uk/wp-content/uploads/2017/10/labour-manifesto-2017.pdf
19 март 2018
MacLellan, Kylie. 2015. Labour's Corbyn, who voted ‚No' in 1975, raises Brexit fears
https://uk.reuters.com/article/uk-britain-politics-labour-corbyn/labours-corbyn-who-voted-no-in-1975-raises-brexit-fears-idUKKCN0RB1IK20150911
12 май 2019
Marcetic, Branco. 2017. A History of Sabotaging Geremy Corbyn
https://www.jacobinmag.com/2017/06/jeremy-corbyn-attacks-media-labour-election-prime-minister
20 май 2019
Mason, Rowena. 2017. Jeremy Corbyn says he would vote remain in a second EU referendum
https://www.theguardian.com/politics/2017/oct/12/jeremy-corbyn-says-would-vote-remain-second-eu-referendum
20 май 2019
Matthews, Dylan. 2016. Brexit has caused the Labour Party to descend into total omnishambles
https://www.vox.com/2016/6/27/12040056/brexit-corbyn-labour-coup-benn
20 май 2019
Moseley, Tom. 2016. In quotes: Jeremy Corbyn and the EU referendum
https://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35743994
13 май 2019
Moshinsky, Ben. 2016. Corbyn: No Brexit without access to the single market
https://www.businessinsider.com/r-uks-labour-has-bottom-line-for-supporting-brexit-vote-corbyn-2016-11
21 май 2019
Helm, Toby & Jamie Doward. 2015. Jeremy Corbyn draws fire for position on Britain's EU future
https://www.theguardian.com/politics/2015/jul/25/jeremy-corbyn-draws-fire-position-future-britain-eu-membership

9 май 2019
Schindler, Jörg. 2018. We Can't Stop Brexit
https://www.spiegel.de/international/europe/interview-with-labour-leader-corbyn-we-can-t-stop-brexit-a-1237594.html
19 май 2019
Sparrow, Andrew. Weaver, Matthew. Lyons, Kate and Rawlinson, Kevin. 2019. May claims it is impossible for government to rule out no-deal Brexit in reply to Corbyn - as it happened
https://www.theguardian.com/politics/live/2019/jan/17/brexit-deadlock-as-theresa-may-and-jeremy-corbyn
19 май 2019
Sparrow, Andrew. Rawlinson Kevin. 2019. Brexit: Labour will back amendment for second referendum, says Corbyn – as it happened
https://www.theguardian.com/politics/blog/live/2019/feb/25/brexit-latest-news-developments-theresa-may-increasingly-likely-to-accept-article-50-extension-minister-suggests-politics-live
19 май 2019
Stewart, Heather. 2016. Jeremy Corbyn makes final referendum pitch to Labour voters
https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/22/corbyn-final-pitch-referendum-voters
19 май 2019
Toynbee, Polly. Corbyn has seen the light on Brexit. Now he's taking the fight to the Tories
https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/nov/23/jeremy-corbyn-brexit-tories-labour-eu
19 май 2019
Watts, Joe. 2017. Brexit: Jeremy Corbyn suggests Labour may back ‚Norway-style' access to EU single market
https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-jeremy-corbyn-labour-norway-style-eu-single-market-access-sir-keir-starmer-britain-europe-a7940881.html
19 май 2019
Wintour, Patrick. 2015. Jeremy Corbyn: Labour will campaign for UK to stay in the EU
https://www.theguardian.com/politics/2015/sep/17/jeremy-corbyn-labour-campaign-for-uk-stay-in-eu?fbclid=IwAR2kYZW9yYss4JDfNU9ZIwVrol7cpwIlQNtjorjoHLHgEGcbH9jVzmhhkpY
7 май 2019
Wright, Oliver. 2016. Jeremy Corbyn ‚would be campaigning for Brexit if he was not Labour leader', says long-time ally Tariq Ali
https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/jeremy-corbyn-would-be-campaigning-for-brexit-if-he-was-not-labour-leader-says-long-time-ally-tariq-a7032736.html
13 май 2019

ТЪРГОВСКАТА ВОЙНА САЩ – КНР: НАЧАЛО, РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

Нако Стефанов

Нако Стефанов *– професор, д-р на философските науки, д-р по история, японист, изследовател на страните от Източна, Южна и Югоизточна Азия. Специализирал е управление и икономика. Ръководител е на катедра „Езици и култури на Източна Азия", СУ „Св. Кл. Охридски". Автор е на над 80 монографии, учебници и книги: „Иновационно развитие на страните от Източна Азия – Япония, Корея и Китай" (2011), „Държавно-политическо устройство на Япония" (2014), Енциклопедия „Нипоника" (2015), както и в съавторство с Е. Кандиларов на „Япония – икономика, технология, иновация и управление" (2012) и с А. Колева на „Социално-икономическо развитие на Китай – от древността до наши дни" (2015) и други.*

Въведение

През 2018 г. светът стана свидетел на ожесточаващ се конфликт, инициран от САЩ, засягащ търговско-икономическите им отношения с КНР. Развитието на този конфликт днес, както и в перспективата на едно по-близко или по-далечно бъдеще, несъмнено има и ще има глобални измерения и последствия, защото става дума за двете най-големи икономики в света. Именно затова темата за „Търговската война", както бе наречен този конфликт в международните средства за масова информация, е актуална и важна за всяка икономика и страна в света.

Безспорно тази т.нар. Търговска война има своята логика на развитие. Тази логика съвсем не започва с политиката на сегашния президент на САЩ – Доналд Тръмп, въпреки че в рамките на провеждания от него курс има качествено нови нотки в сравнение с курса на Съединените щати до неговото президентство. Този нов, „тръмповски" курс засяга както взаимодействията с Китай, така и цялата система на международни отношения, установена в света след разпада на СССР и края на Студената война. Система, която – не бива да се пропуска да се отбележи – е създадена преди всичко под влияние на САЩ и е подчинена най-вече на техните доскорошни разбирания за национални интереси.

Търговската война между САЩ и КНР има много аспекти – вътрешно- и външнополитически, вътрешно- и външноикономически, геоикономи-

чески и геополитически и т.н. В материала, който предлагаме, не може да се засегнат всички тези аспекти. Но все пак ще се постараем да проследим и да анализираме основните факти и тенденции и да очертаем вероятните фактори, които ще осигуряват перспективата в обозримото бъдеще така, както ги виждаме.

Относно ключови моменти и тенденции във взаимоотношенията САЩ – КНР в епохата на враждебност и противопоставяне

Обявяването на създаването на Китайската народна република от Мао Дзъдун на 1 октомври 1949 г. дава началото на изключително напрегнати взаимоотношения между новородената република и САЩ. Появата на КНР е сериозен удар по позициите на САЩ в рамките на откритото противопоставяне между „*Pax Americana*" и „*Pax Sovietica*" след Втората световна война. Създаденият от Гунчандан (共产党), т.е. от Китайската комунистическа партия, нов формат на развитие на Китай, ползващ помощта и подкрепата на СССР, означава качествена промяна на геополитическия баланс в Източна и Югоизточна Азия. Поражението в Гражданската война на Гуоминдана (国民党), т.е. Националистическата партия на Китай, която до това поражение доминира в Поднебесната страна, за САЩ е загуба на ключов съюзник. Изтеглянето на силите на Гуоминдана на о. Тайван с подкрепата на американския флот, както и формирането на т.нар. Република Китай (中華民國 – Джунхуа Мингуо) със столица Тайпе, основен град на този остров, създава постоянен дразнител в отношенията между САЩ и КНР.

В условията на Студената война, провъзгласена с т.нар. Фултънова реч на Уинстън Чърчил през 1946 г., между двата блока – единият воден от САЩ, а другият от Съветския съюз – се стига и до горещи битки. Такава най-гореща точка в рамките на гореспоменатата Студена война става Корейската война през 1950–1953 г. След включването на китайските народни доброволци в нея тя се води основно между войскови части на САЩ и на КНР.

Влошаването на отношенията между СССР и КНР от края на 50-те и особено през 60-те години на XX век създава нова обстановка не само в зоната на Азия – Северна, Източна и Югоизточна, но и в глобален план. През тези години на силно охладените взаимоотношения Москва – Пекин официалната позиция на КНР е, че САЩ като империалистическа сила и СССР като „социалимпериализъм" представляват основна опасност за света. При това Китай не само се обявява срещу тогавашния двуполярен свят, а ръководството на КНР разглежда страната си като център, около който може да кристализира ядро от държави, отхвърлящи тази двуполярност.

Смяната на курса във взаимодействията САЩ – КНР: от „пингпонговата дипломация" към „Химерика"

През 1971–1972 година между САЩ и КНР започва т.нар. пингпонгова дипломация. Тя завършва с посещението на американския президент Ричард Никсън през 1972 г. в Китай. Започва процес на нормализация на отношенията между двете страни. За поврата в тези отношения огромна роля играе тогавашният съветник по националната сигурност, а малко по-късно и държавен секретар на САЩ Хенри Кисинджър. В резултат на тази промяна между двете страни се установяват дипломатически отношения. При което Поднебесната получава полагаемото ѝ се място в Съвета за сигурност на ООН, което дотогава се заема от Република Китай (Тайван).

Едновременно с това стартира процесът на „стратегическо сътрудничество" между КНР и Щатите, което прави възможно дошлият начело на страната след смъртта на Мао Дзъдун през 1976 г. Хуа Гофън да обяви т.нар. Нов Голям западен скок[1]. Този лозунг изразява разбирането за осъществяване на ускорено развитие на икономиката с помощта на кредити, технологии и оборудване, идващи от Запад. Самата идея за ускорен растеж на база западно оборудване и технологии отразява новото състояние на взаимоотношенията между КНР и Запада, особено между КНР и САЩ.

Междувременно промените в Китай в края на 1978 г. извеждат на първи план в страната Дън Сяопин, под чието ръководство започва всеобхватен реформаторски процес. Важен фактор в този процес става споменатото „стратегическо сътрудничество" с Щатите.

Решаващ момент за успешната интеграция на КНР в световната капиталистическа система за разделение на труда на относително благоприятни условия, като важна предпоставка за успеха на инициираните от Дън Сяопин реформи, става тясното сближаване между Вашингтон и Пекин. Основният механизъм за него, по свидетелството на Х. Кисинджър, е „неформалното глобално споразумение за сдържане на Съветския съюз в Азия чрез политическо/военно сътрудничество с паралелните цели на НАТО в Европа..."[2].

В процеса на осъществяването на реформите в Китай се формира модел на изключително висока стопанска динамика, в рамките на който търговско-икономическите взаимодействия със САЩ играят ключова роля. Той получава наименованието „Химерика" (*Chimerica*). Един от създателите на неологизма „Химерика" Н. Фъргюсън (*Niall Ferguson*) описва този модел като „финансов брак", като „симбиоза" между тласкан от износа модел на развитие на Китай и модела на свръхпотребление на САЩ.[3]

Крайъгълни камъни на китайската стратегия на догонващо развитие са привличането на преки чужди инвестиции (ПЧИ), развитието на производството на основата на тези инвестиции и съответно износът и продажбата на произведените стоки на западните пазари. За тази цел освен ниската цена на

работната ръка, осигуряваща свръхпечалби на инвеститорите, е нужно поддържане на политика на нисък курс на юана, чрез което се понижава себестойността на произвежданите стоки. Така се постига значителен профицит в търговията със САЩ. Китай влага значителна част от този профицит в закупуването на американски ценни книжа, като по този начин стимулира печатането на долари, от една страна, а, от друга, поддържа нисък курса на юана. В крайна сметка обаче освен всичко друго КНР получава технологии и развива производство, което се оказва решаващ момент в реализацията на курса на догонваща динамика, провеждан от ръководството на страната.

Краят на „Кимерика" и началото на „Облачната война"

С т.нар. Глобална криза от 2007–2008 г. се слага край на феномена „Кимерика". В периода на кризата Пекин тръгва към създаване на нов модел на стопанска динамика. В него има два важни момента:

- Вътрешното потребление постепенно да започне да замества външната търговия като локомотив на икономическото развитие;
- Преход към производство и услуги на най-високо технологично равнище, за което е нужно формиране на авангардна научноизследователска база.

Междувременно САЩ обявяват нова концепция за отношенията си с КНР. Още през 2005 г. икономистът Бъргстен (*C. Fred Bergsten*) предлага идеята за Г-2. По-късно активен поддръжник на тази идея става Збигнев Бжежински (*Zbigniew Brzezinski*). През 2009 г. на среща в Пекин, където се отбелязват 30 години от създаването на официални дипломатически връзки между САЩ и КНР, той я обявява публично. Под формулата Г-2 се разбира създаване на неофициални специални отношения между САЩ и КНР. Същността на идеята представлява опит на американския истаблишмънт да форматира „двуполюсна схема" на глобален баланс, подобен на този със СССР по време на Студената война. При което обаче Щатите да са старшият, а Поднебесната – младшият съдружник. Но официалната реакция на Пекин е, че Китай не е съгласен Г-2, т.е. САЩ и КНР, да взема решения за всички останали и че КНР предпочита многополюсния свят.

В обстановка на засилено влияние на Китай и продължаващ относителен упадък на САЩ отказът на Пекин предизвиква обявяването от страна на Вашингтон на т.нар. Връщане в Азия (*Pivot to Asia*). На практика САЩ стартират курс на „сдържане" на КНР, където сред мерките за това връщане е формирането на военно присъствие. Отношенията между САЩ и КНР започват да се описват от западната журналистика с термина „Облачна война" (*Cloudy war*). Самият термин е изкован по модела от Студената война. Но ако сравним отношенията между СССР и САЩ по време на Студената война с отношенията между Пекин и Вашингтон в дадения момент, ще открием значителна разлика. Тя е във формиралата се във времето икономическа взаимозависимост между Пекин и Вашингтон, каквато никога не е имало между Съветския съюз – Щатите.

За „новите ветрове", задухали от Вашингтон с идването на президента Тръмп

В условията на задълбочаваща се криза на неолиберална система, ерозираща особено САЩ, победата на Доналд Тръмп на изборите за 45-и президент на САЩ не би трябвало да ни учудва. Лозунгите, които издига Тръмп в рамките на предизборната кампания, се характеризират с изключително предизвикателство, доколкото косвено критикуват неолиберално статукво, което почти открито е обвинено за относителния упадък, в който се намират САЩ. Тези лозунги се простират от „Да направим Америка отново велика" през „Да направим Америка отново горда" до „Да накараме Америка пак да работи".

Още в предизборната си кампания Доналд Тръмп се обявява срещу инициираното от администрацията на Обама Транстихоокеанско партньорство (ТТП) – *Trans-Pacific Partnership – TPP*. Това подписано, но останало нератифицирано споразумение, включва 12 държави от двете страни на Тихия океан. Но президентът е също така и срещу подготвяното Трансатлантическо търговско и инвестиционно партньорство – ТТИП (*Transatlantic Trade and Investment Partnership – TTIP*) с ЕС. Тръмп поставя и въпроса за необходимостта от преразглеждане на условията на НАФТА – Северноамериканското споразумение за свободна търговия (*North American Free Trade Agreement – NAFTA*).

Въпреки това обаче продължава растежът на вноса, което се превръща в проблеми пред администрацията на Тръмп. През 2017 г. САЩ внасят лекарства, телевизори, дрехи и други битови стоки за 602 милиарда, като в същото време изнасят потребителски стоки само за 198 милиарда долара. Дисбалансът е 404 млрд. долара, добавени към търговския дефицит. САЩ внасят автомобили и резервни части за 359 милиарда и изнасят само за 158 милиарда долара. Това добавя още 201 млрд. долара към дефицита.[4]

Основният виновник в тази област е „глобалната фабрика" – Китай, който е обвинен в „кражба на американска технология и използване на нечестни „техники в търговията". Картината за най-проблематичните търговски партньори на САЩ след резултатите от 2017 г. изглежда така: с Китай дефицитът е 375 милиарда, като обемът на търговията е 636 милиарда долара; с Мексико – съответно 71 млрд. и 557 млрд. долара; с Япония – 69 милиарда и 204 милиарда; с Германия – 65 милиарда и 171 милиарда долара.

Начало на Търговската война САЩ – КНР

Първоначалните искри на Търговската война, обявена от САЩ, са безадресни. И макар че в най-голяма степен засягат КНР, те удрят и по редица други страни. Например на 22 януари 2018 г. се поставя 30% мито за внос на слънчеви панели с условието митото да се намали на 15% след четири години, както и 20% мито по отношение на перални машини. Тук само следва да се добави, че

Китай е световен лидер в производството на слънчеви панели, както и най-голям вносител на перални машини в Щатите.

Също така безадресна е и следващата стъпка, когато на 1 март 2018 г. се налага 25% мито за внос на стомана и 10% за алуминий. В този случай, макар че Китай е засегнат, митата имат по-голям ефект върху някои други страни, включително съюзници като Канада и Южна Корея, отколкото за Китай.

Следващите удари обаче не скриват основната цел – КНР. На 22 март 2018 г. президентът Тръмп иска от търговския представител на САЩ да разследва прилагането на мито за китайски стоки на стойност 50–60 милиарда щатски долара. Той се позовава на раздел 301 от Търговския закон от 1974 г. (*Section 301 of the Trade Act of 1974*), като посочва, че предложените мита са „отговор на нелоялните търговски практики на Китай през годините", включително кражба на интелектуална собственост на САЩ.[5] Приложен е и списък с над 1300 категории китайски внос – части за въздухоплавателни средства, батерии, телевизори с плосък екран, медицински изделия и други.

Отговорът на Китай се дава на 2 април 2018 г., когато Пекин налага 25% мита за 128 продукта, които внася от Америка, включително самолети, коли, свинско месо и соя, както и 15% мито за плодове, ядки и стоманени тръби. На 5 април 2018 г. Тръмп отговаря, че обмисля друг кръг мита за сума от 100 милиарда долара. На следващия ден Световната търговска организация получава искане от Китай за консултации по новите американски мита.

В международните средства за масова комуникация се коментира, че на практика между САЩ и КНР започва търговска война. В отговор Тръмп отрича наличието ѝ, заявявайки, че „войната е била загубена преди много години от глупавите или некомпетентни хора, които представляваха САЩ", като добавя: „Сега имаме търговски дефицит от 500 млрд. долара годишно, с кражба на интелектуална собственост (*IP*) на още 300 млрд. Не можем да оставим това да продължи."[6]

През април 2018 г. се наблюдава колебание във вече разгорелия се търговски конфликт. Китайска делегация начело с вицепремиера на Държавния съвет Лиу Хъ, който е главен икономически съветник на ръководителя на страната Си Дзинпин, посещава Вашингтон. След водените преговори Лиу Хъ заявява пред журналисти, че двете страни „са стигнали до съгласие да избегнат търговска война и да се въздържат от налагане една на друга на защитни мита. В резултат на търговските преговори двете делегации излизат със заявление, че Китай „значително" ще намали търговския дефицит, като ще увеличи вноса на селскостопански продукти и на енергийни ресурси от САЩ".[7]

Но по-късно Тръмп заявява, че не е доволен от дефицита в търговията с Китай. На 15 юни 2018 г. той обявява, че във връзка с кражбата на американска интелектуална собственост от страна на Китай, както и поради факта, че Пекин прибягва до нелоялни търговски практики САЩ ще наложат мита от 25% върху вноса на стоки със стойност 50 млрд. долара. На 6 юли 2018 г. вли-

зат в сила американски мита на стойност 34 млрд. долара за китайски стоки. Китай съответно налага митнически тарифи за американски стоки с подобна стойност.

На 10 юли 2018 г. САЩ пускат първоначален списък на допълнителни китайски стоки на стойност 200 млрд. долара, които са обект на 10% мито. Китай два дни по-късно съответно обещава да отвърне с допълнителни мита за американски стоки на стойност 60 млрд. долара. Фактически обемът на износа от КНР, засегнат от драконовските мита, възлиза на 250 млрд. долара – това е половината от целия износ от Китай в САЩ.

В отговор Пекин въвежда различни рестрикции за доставките в САЩ, преди всичко за соя и други селскостопански култури. Но обемът на тези рестрикции е значително по-малък – става дума за стоки с обем едва 110 милиарда долара.

На 22 август 2018 г. заместник-министърът на финансите на САЩ Дейвид Малпас (*US Treasury Undersecretary David Malpass*) и заместник-министърът на търговията на КНР Уан Шоуън се срещат във Вашингтон, за да направят опит да възобновят преговорите. На 27 август 2018 г. Китай подава нова жалба в Световната търговска организация (СТО) срещу САЩ във връзка с допълнителните мита. Това обаче не пречи на 17 септември 2018 г. САЩ да заявят 10% мито за китайски стоки на стойност 200 млрд. долара. Това облагане следва да започне на 24 септември 2018 г. и да се увеличи до 25% до края на 2018 година. Те също така заплашват с мито на стойност 267 млрд. долара за допълнителен внос на китайски стоки. По този начин още веднъж се проявява това, което вече може да наречем „Тръмп-стил" – повишаване на напрежението до „червено", а след това търгуване с разреждането на напрежението, за да се постигне поставената първоначална цел.

Междувременно Джан Цинли, заместник-председател на Комитета на Народната политическа консултативна конференция на КНР, изразява официалната позиция по повод на търговския конфликт САЩ – КНР. Той заявява: „Китай никога не е искал търговска война с никого, да не говорим за САЩ, които са дългосрочен стратегически партньор. Но ние също така не се страхуваме от такава война... Американската страна пренебрегва консенсуса с Китай след многократни консултации, настоявайки за водене на търговска война срещу Китай и продължаване на ескалацията."[8]

На срещата на Г-20 в Буенос Айрес в края на 2018 г. се провежда разговор между лидерите на двете страни – Доналд Тръмп и Си Дзинпин. Разговорът обяд протича на 1.XII.2018 г. след завършването на срещата на Г-20 и продължава повече от 2 часа. Двете страни се договарят в течение на 90 дни да се въздържат от въвеждане на нови мита, както и че към 1 март 2019 г. трябва да бъде подписан документ за регулиране на търговския конфликт. Си Дзинин обещава да се уреди ситуацията с търговския дисбаланс и като начало да се закупят значителни обеми селскостопанска продукция и други американски

стоки. В отговор Тръмп се съгласява от 1 януари 2019 г. да не вдига митата от 10% до 25% на стоки от Китай с обща стойност 200 милиарда долара за година, ако успеят да се договорят по горните въпроси. Според официалната агенция на КНР „Синхуа" по време на работния обяд председателят на КНР е подчертал, че сътрудничеството е най-добрият избор и за САЩ, и за Китай.

Сложната многоходова игра САЩ – Китай

Малко по-късно, в края на декември 2018 г., в КНР под ръководството на Си Дзинпин се провежда съвещание по въпросите на икономиката, с което да се отчетат резултатите за годината и да се набележат неотложните задачи за следващата. В частност във връзка с Търговската война със САЩ и предвид договореностите с американския президент се набелязват конкретни мерки, които предвиждат китайските законодатели на заседание на Постоянния комитет на Общокитайското събрание на народните представители да обмислят законопроект за чуждестранните инвестиции. Той трябва да забрани на местните власти да принуждават чуждестранните бизнесмени да прехвърлят технология на китайските си партньори в съвместни предприятия. Също така да се прекрати незаконното ограничаване на достъпа на чуждестранни компании до китайския пазар.

Пекин винаги е твърдял, че трансферът на технологии по принуда не съществува и такава практика би противоречала на официалната политика. Но чуждестранни бизнесмени казват, че подобни практики се основават на неписаните правила, които чуждестранните инвеститори са принудени да следват в Поднебесната. Едно от основните обвинения на Вашингтон срещу Пекин е именно за принудата чуждите компании да предават своите технологии на китайската страна.

Чуждестранните коментатори, както съобщава *CNBC*, тълкуват законопроекта като ход на Пекин да отговори на оплакванията на САЩ как Китай се отнася към чуждите фирми, които работят в страната. Тези оплаквания, както и огромният дисбаланс в търговията между двете свръхсили доведоха до война, която тревожи световните пазари.[9]

Според някои експерти „Би било погрешно да се предполага, че законопроектът улеснява живота само на чужденците. В Китай стават все повече собствените научно-технически разработки. Сега самите китайски фирми изискват защита на своите патенти от страна на китайските им конкуренти. Това е голям плюс за самия Китай".[10]

Така или иначе събитията започват да се развиват ускорено и динамично. Едновременно с това е заявено, че започва доставката на втечнен газ от САЩ за Китай. И всичко това се осъществява на фона на съобщението, че на 29 декември 2018 г. са започнали преговори за уреждане на търговския конфликт САЩ – КНР и за постигане на договореност.[11]

По-нататък конфликтният процес между двете геоикономически сили мина към отправяне на различни заплахи и обвинения от страна на Щатите към Поднебесната. Някои от тях стигнаха дотам да се заяви, че цялата икономическа система на КНР е в противоречие с правилата на свободния пазар.

Последните засега ходове в тази многоходова игра бяха направени, когато президентът Тръмп обяви, че от 10.V.2019 г. ще вдигне с 10 до 25 процента митата на внасяната от Китай продукция на обща сума 200 млрд. долара. В *Twitter* на 5 май 2019 г. американският президент Доналд Тръмп пише, че в течение на 10 месеца Китай е заплатил на САЩ 25-процентно мито за високотехнологична продукция на сума 50 млрд. долара и 10-процентно мито за други стоки на сума 200 млрд. долара.

Във връзка с това той напомня, че в резултат на тези суми могат да бъдат частично обяснени успехите на Щатите в икономиката през последната година и половина. Ключовият момент в тази записка на Тръмп е, че митата ще бъдат повишени към 10 май 2019 г.[12] В отговор КНР заяви, че може да отмени търговските преговори със САЩ. Същевременно китайската страна изрази учудване от заплахите на Тръмп.

От 10 май 2019 г. Щатите повишават митата от 10 до 25% на китайски стоки на стойност 200 млрд. долара. В отговор Министерството на финансите на Китай обявява, че от 1 юни 2019 г. повишава митата на американски внос на стойност 60 млрд. долара. КНР не планира да повишава митата на вноса на суров нефт, но ще въведе такива мита за вноса на втечнен природен газ. Едновременно с това Централната банка на Китай понижава курса на юана спрямо долара.

Вместо заключение

Трудно е да се предвиди как конкретно ще върви по-нататък процесът на Търговската война между САЩ и КНР. Но въз основа на казаното дотук може да се направят няколко важни извода, а именно:

- Най-важното, което може да се направи като извод, е, че в никакъв случай не става дума просто за търговски търкания. Свидетели сме на най-значителен геоикономически сблъсък. Такъв, какъвто светът не помни от момента на смяната на британската финансово-икономическа доминация с американската. Тази британско-американска смяна отне близо половин век, в рамките на който се мина през две световни войни. За това, че не става дума само за митнически конфликт, ни напомня изказването на вицепрезидента на САЩ Майкъл Пенс на 18 октомври 2018 г. в мозъчен тръст във Вашингтон. Пенс обвини Пекин в нарушаване на международните норми и в подривни действия срещу американските интереси – намеса в американските избори, военна експанзия в Южнокитайско море и стремеж да свали САЩ от позицията на световен лидер в областта на високите технологии чрез кражба на интелектуална собственост.

- Днешната Търговска война е епизод от геостратегическа „шахматна игра", чрез който се минава от „дебюта" към „мителшпила". В рамките на „дебюта" на Китай му се удаваше да избягва прякото противопоставяне, да се отклонява и да наблюдава отстрани потока на събитията, действайки съгласно древната конфуцианска мъдрост „Седни спокойно на брега на реката и чакай да видиш как течението носи трупа на твоя враг". Но Търговската война е ясно доказателство, че се минава към „мителшпил", т.е. към фаза на открито противоборство. В този смисъл конфуцианската позиция вече не е възможна, тъй като тя означава, че се предаваш. Ще се опитаме да прогнозираме: много е голяма вероятността натискът, който оказват САЩ, да надхвърли чисто търговско-икономическите параметри и да се разпространи в много други области. Казано по друг начин, геоикономическата битка, демонстрирана от Търговската война, да се трансформира в геополитически сблъсък.
- Разгарящата се Търговска война между САЩ и КНР определено ще окаже мащабно негативно въздействие върху глобалното развитие като цяло. Чуват се мнения, че този конфликт може не само да провокира глобална криза с непредвидими последствия за икономиките на множество страни, но и да предизвика серии от политически кризи с труднопрогнозируем изход.
- Четвърти момент, който може да се изведе от разиграващата се „геостратегическа шахматна игра", е за това кои са факторите, които биха позволили да се постигне надмощие. Тук от ключово значение е ако не наличието и поддръжката на единство, то поне еднопосочността на действията на политико-икономическия елит предвид формирането на устойчивост на развитието. Тази устойчивост е в една или друга степен в зависимост от такива фактори като изграждане на научно-технически потенциал за решителни пробиви във важни области – военностратегическа, технико-икономическа, социална и други. Много важно е и реализирането на минимално равнище на обществена солидарност, за да не се стигне до ситуация на необходимост от рязка мобилизация на сили и ресурси, до вътрешносоциални сблъсъци, независимо от източниците на тези сблъсъци – класово-имуществени, етно-конфесионални и т.н. Именно такова равнище на вътрешносоциална солидарност позволява в обществото и в държавата да се постига съгласие по дългосрочни национални цели и по начините, т.е. стратегиите за тяхното постигане. От това коя от двете противоборстващи си страни – САЩ или КНР, ще постигне в най-висока степен горепосоченото, ще зависи изходът от геостратегическата „шахматна игра".

БЕЛЕЖКИ

1 Лозунгът „Голям скок“ (大跃进) е припомняне за политическия курс и събитията през периода 1958–1961 г., когато е обявено, че Китай в най-кратки срокове е длъжен да достигне и надмине в икономическо отношение водещите индустриални страни. Като фактор във външен план, който допринася за създаване на атмосферата, довела до „Големия скок” е възникналото вече в този момент силно напрежение в отношенията между ККП и КПСС, а оттук между КНР и СССР. Началото се поставя с известния доклад на ръководителя на КПСС Н. С. Хрушчов на XX конгрес – 14–25 февруари 1956 г., в който той критикува Сталин и сталинизма. Подобна критика на първия дотогава ръководител на Съветския съюз и на съветските комунисти Мао Дзъдун възприема като косвени нападки срещу ситуацията, съществуваща в ККП и Китай. Започналото влошаване на отношенията със СССР и появилото се силно недоверие и даже съперничество между ръководителите на двете страни и партии – Хрушчов и Мао, също допринасят за атмосферата, родила желанието за бързи победи в социално-икономическото развитие на Китай чрез свръхмобилизация на обществото и опора на собствените сили. Едновременно с това в ККП върви процес на вътрешна борба, засягаща личността на Мао Дзъдун и неговата роля в партията и държавата. Като цяло „Големият скок“ е ориентиран към свръхмобилизация както в сферата на промишлеността, така и в сферата на селското стопанство. Основните средства, с които следва да се постигне тази задача не са икономически обосновани фактори, а ентусиазмът на масите. Но реалната действителност се оказва по-силна от субективните мнения и настроения. Разрухата, причинена от провеждания курс на „Големия скок“ е свидетелство за силна флуктуация при осъществяването на догонващата модернизация и индустриализация, провеждана от Китай. Погледнато в чисто „инструментален план“, „Големият скок“ е израз на сблъсък между два подхода – административно-волунтаристкия и системно-плановия. Първият взема връх поради това, че зад него застава такава влиятелна личност в държавен и партиен план като Мао Дзъдун.

2 *Кисинджър, Х.* За Китай. С., изд. къща „Труд“, 2012, с. 321.

3 Вж. N. Ferguson. The End of Chimerica: Amicable Divorce or Currency War? В http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/20029/end_of_chimerica.html, последно влизане, 12.V.2015.

4 Вж. https://www.thebalance.com/u-s-imports-and-exports-components-and-statistics-3306270, последно влизане 20. XII.2018.

5 Вж. Statement from President Donald J. Trump on Additional Proposed Section 301 Remedies, в https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-donald-j-trump-additional -proposed-section-301-remedies/, последно влизане 22.XII.2018.

6 Вж. David Smith. Trump plays down US-China trade war concerns: 'When you're $500bn down you can't lose". The Guardian, April 4, 2018, в https://www.theguardian.com/business/2018/apr/04/trump-china-trade-war-concerns-import-taxes-stock-market], последно влизане 24. XII.2018.

7 US. China Strike Trade Deal, Ending Threat of Protective Tariffs, в https://www.caixinglobal.com/2018-05-20/us-china-strike-trade-deal-ending-threat-of-protective-tariffs-101253055.html, последно влизане 24. XII.2018.

8 Вж. https://www.cnbc.com/2018/10/22/chinese-official-tells-us-investors-at-meeting-we-dont-fear-trade-war.htm, последно влизане 29. XII 2018.

9 Вж. http://www.ng.ru/world/2018-12-25/1_7473_china.html, последно влизане 30.XII.2018.

10 Пак там.

11 Вж. U.S. and China Fleshing Out Trade Deal, в https://www.wsj.com/articles/u-s-and-china-fleshing-out-trade-deal-11546126975, последно влизане 30.XII.2018.

12 Deutsche Welle, 6.V.19, 09:55.

ИЗТОЧНИЦИ

1. *Кисинджър, Х.* За Китай. С., изд. къща „Труд", 2012.
2. Deutsche Welle, 06.05.19, 09:55.
3. *Ferguson, N.* The End of Chimerica: Amicable Divorce or Currency War? В http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/20029/end_of_chimerica.html
4. Statement from President Donald J. Trump on Additional Proposed Section 301 Remedies, в https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-donald-j-trump-additional -proposed-section–301-remedies/
5. *Smith, David.* Trump plays down US-China trade war concerns: When you're $500bn down you can't lose. The Guardian, April 4, 2018, в https://www.theguardian.com/business/2018/apr/04/trump-china-trade-war-concerns-import-taxes-stock-market
6. U.S. and China Fleshing Out Trade Deal, в https://www.wsj.com/articles/u-s-and-china-fleshing-out-trade-deal–11546126975
7. U.S. China Strike Trade Deal, Ending Threat of Protective Tariffs, в https://www.caixinglobal.com/2018-05–20/us-china-strike-trade-deal-ending-threat-of-protective-tariffs–101253055.html
8. https://www.thebalance.com/u-s-imports-and-exports-components-and-statistics–3306270
9. https://www.cnbc.com/2018/10/22/chinese-official-tells-us-investors-at-meeting--we-dont-fear-trade-war.htm
10. http://www.ng.ru/world/2018–12–25/1_7473_china.html

ПОЛИТИЧЕСКО ОТЧУЖДЕНИЕ И ГРАЖДАНСКО НЕВЕЖЕСТВО

Ивка Цакова

Ивка Цакова *– доктор по политология, доцент в катедра „Политология" на факултет „Международна икономика и политика" в УНСС. Работи в областта на политологията и политическата икономия на гражданското общество и лобизма. Автор е на 4 книги: „Гражданската култура на средношколците в България" (1997), „Лобизъм и демокрация" (2005), „Лобизмът" – цикъл лекции (2012), „Как да лобираме в Брюксел" – кратък наръчник за лобиране в ЕС (2013), както и на множество научни студии и статии по проблемите на политическата социализация и гражданското образование, гражданското общество, демократизацията, лобизма и капитализма в България в условията на евроинтеграция и глобализация.*

Политическото отчуждение (алиенация) е израз на деформирана политическа социализация – на десоциализация, десолидаризация, дезинтересиране от политиката, отказ от участие в общите дела. Политическата социализация най-общо е процес на формиране на политически човек, т.е. процес на приобщаване на индивида към някаква общност.[1] Много и най-различни са общностите – като се започне от ученически клас от връстници, местна общност, групи, асоциации, партии и пр. и се стигне до голямата политическа общност – националната държава като ядро на политическата система. Политико-социализационният процес обхваща целия съзнателен човешки живот и има три стадия – детство, юношество и политическа зрялост на възрастния човек. Политическото отчуждение се разгръща в рамките на различни общности и през отделните стадии на процеса на политическа социализация.

Днес, в началото на XXI век (особено след 2008 г.) при несъстоялия се „край на историята" (Фукуяма) гражданите в западните общества се отчуждават все повече от либералнодемократичната политика под ударите на днешния капитализъм. Намирам пряка връзка между отчуждението от политиката в нейната либералнодемократична версия и една нова форма на гражданското невежество в условия на демократична криза при неолиберален глобален капитализъм.

Под „гражданско невежество" разбирам не просто и не само политическа неграмотност (некомпетентност) при сринати механизми на политическа со-

циализация за формиране на демократично гражданство, а целенасочено формирана политическа неграмотност. Тази съвременна форма на гражданско невежество е резултат от систематични пропагандни усилия (неолиберална индоктринация на населението и „промиване на мозъци", Н. Чомски), които превърнаха гражданите на формалните демокрации в консуматори, правещи възможни днешните олигархизирани управления в условия на неолиберален капитализъм. Либералнодемократичният принцип на политическо равенство („един човек – един глас") до голяма степен се обезсмисля при наличието на огромни социално-икономически неравенства и екстремна концентрация на богатство и власт в ръцете на малцина. Гражданското невежество се разраства, защото стремежът към потребителство е изместил, заместил стремежа за участие в общите дела и това не се е случило по естествен начин, спонтанно, а чрез полагане на специални и координирани усилия (влияния) от страна на богати и властни малцинства и техните помощници (медии, експерти…).

Идеята за гражданското невежество (*civic illiteracy*) е формулирана още през 50-те години на XX век от Чарлз Райт Милс в книгата му „Социологическото въображение". Милс забелязва нарастваща неспособност на обществото да превърне частните беди в публични (политически) въпроси.[2] През второто десетилетие на XXI век тази неспособност е повишена многократно в едно общество на спектакъла, в което главно чрез телевизията се насърчава култура на знаменитости (звезди), на фантазии и силни емоции, подхранващи страх, ненавист, масова истерия… В днешната публична сфера циркулират думи, изпразнени от съдържание (думата „демокрация" е такава). Много трудно, дори невъзможно е да се направи разлика между информиран аргумент и необосновано мнение. Това стимулира процеси на деинтелектуализация.

Гражданското невежество е свързано с липса на критично мислене, на критична интерпретация на политиките, наричани публични. Има само ширещ се негативизъм и отхвърляне на политици, партии и институции. Принципът на личния интерес е издигнат в парадигма за разбиране на политиката (общия интерес) – оттам идва неграмотността и некомпетентността за разбиране на сложни и противоречиви въпроси в заобикалящия ни свят.[3] Тази нова форма на неграмотност (гражданско невежество) се изразява в невъзможност да се погледне извън сферата на частното (личната сфера) и се формира, както казах, целенасочено – главно с помощта на политико-социализиращи агенти, каквито се образователните институции и медиите. Те действат като неолиберални „идеологически апарати" в смисъла на Антонио Грамши.

Ще обвържа политическото отчуждение с гражданско невежество, като ги разположа в рамките на процеса на политическа социализация в съвременните западни полиархии и т.нар. нови демокрации (каквато е България). Ще разгранича *три форми на политическо отчуждение* в днешните либералнодемократични политически режими в западните общества, които ще свържа с гражданско невежество, и ще дам някои примери по темата, засягащи съвре-

менното българско общество. Тези три форми се преплитат помежду си, но аз ги разграничавам с аналитична цел и те са следните: а) политическа апатия (безразличие); б) отказ от участие в общите дела и в) аномия, атомизация и симптоми на социален разпад.

Политическата апатия, присъща на днешните граждани, ще обясня, като се позова основно на Корнелиус Касториадис и книгата му „Проектът за автономия"[4]. Според този неомарксист днешните общества са изградени на базата на хетерономия – т.е. върху правила (закони), зададени от богати и властни малцинства. Това са капиталистически общества (по думите на Маркс), които се наричат „демократични". Ако бяха такива, според Касториадис при тях би следвало да са налице индивидуална и социална автономия, т.е. от хората да зависят правилата на техния съвместен живот. Оказва се обаче, че гражданите имат едно-единствено автономно право – правото на глас по време на избори. Формално режимът се нарича демократичен, а реално, на практика, е олигархичен. Касториадис го определя като „либерална олигархия", защото в управлението присъства определен либерален елемент (известна свобода на словото, известен плурализъм и др.). Свръхбогатото малцинство управлява в своя полза, защото хората са безразлични в едно хетерономно общество. Ще добавя, че гражданите са обхванати от политическа апатия, защото са политически неграмотни – не знаят как да окажат антиолигархична съпротива. Хората с много пари купуват медии и чрез тях казват на публиката какво и как да мисли. Те филтрират новините за вътрешна и външна политика в унисон с интересите на богати и властни малцинства. Гражданите не са в състояние да се изправят срещу олигархията – нещо повече, убедени са, че няма как да окажат съпротива на „големите пари", чувстват се обречени, отчаяни, обезверени, примирени.[5]

Примерът от съвременна България е следният. Всички знаят, че в България има олигарси – публична тайна са имената на мултимилионерите. Но от това не следва нищо – никой от тях не е попаднал в затвора. Българите са апатични, безразлични, примирени…

Втората форма на политическо отчуждение са политическата пасивност и *отказът от участие в общите дела*. Смятам, че отказът от политическо участие се дължи на целенасочено формирано гражданско невежество. За хората в западните общества демокрацията е понятие, което все повече се изпразва от съдържание. С това сякаш всички започват да свикват, но много по-тревожното в случая е, че и понятието за политика като дейност, свързана с общото благо, започва да се обезсмисля. Разликата между публично и частно е размита – при това в полза на частното. Хората не участват в политиката, защото се шири масово убеждение, че заниманията с политика и самите политически решения са в интерес на богати и властни малцинства.

Гражданите дори не са наясно, че техният отказ от участие ги прави съучастници в олигархичното управление. Според Касториадис това „съучас-

тие под формата на апатия, безразличие, цинизъм" се разгръща, защото хората са станали лениви, консуматори, индивидуалисти. Защото в обществото е инфилтриран „митът за експертите" – за хората, които знаят повече от останалите. А експертите обслужват олигархията и не са загрижени за гражданите. Този мит се внедрява дълбоко в съзнанието на хората – специалисти и неспециалисти. Става дума за целенасочено формиране на обществено мнение в подкрепа на олигархичното статукво. Това мнение (неолиберална докса, по П. Бурдийо) се култивира главно чрез образование и в медийното пространство, в публичната сфера.

Разбира се, хората не бива да бъдат обвинявани, че споделят мнения, а не разполагат с обективно знание за заобикалящия ни свят. Още Платон в Древна Гърция разграничава знание, с което разполагат философите в идеалната държава, от мнение, което оформят доксософите в реалните антични полиси с цел постигане на доброволно подчинение. От тогава до днес мнението на мнозинството се култивира – главно чрез образование, но и по други начини, механизми и агенти.

Времето, когато либералната демокрация функционира пълноценно, са десетилетията след Втората световна война в Европа и в САЩ, когато се прави разлика между социална демокрация и християндемокрация, когато държавите са заинтересовани от демократично гражданско образование, в рамките на което да се формират нагласи за подчинение (спазване на общи правила) и нагласи за участие (участие във вземането на общи за всички решения). Днес гражданското образование и възпитание са редуцирани до една неолиберална индоктринация. Тук само ще вметна, че по време на държавния социализъм у нас също имаше марскистко-ленинска индоктринация, чрез която се налагаше една идеология (марксизъм-ленинизъм) като общозадължителна. Днес неолиберализмът доминира, но много по-фино, незабележимо, изкусно чрез своите идеологически апарати, които вече не са само държавни, а и глобални…

Ще дам пример за неолиберална индоктринация в българското училище, която може да се види в държавните образователни стандарти по гражданско образование в българското училище – начално, прогимназия и гимназия.[6] По-специално ще засегна съдържанието на учебниците по задължителния учебен предмет за XII клас „Свят и личност", въведен през 2002 г. Този предмет дори не се нарича гражданско образование (*Civic Education*), каквото е неговото наименование в европейските страни и в САЩ. Там акцентът е поставен на образование и възпитание на демократични граждани, а у нас ударението е поставено върху един абстрактен свят и една абстрактна личност вместо върху гражданин на българската национална, демократична и правова държава. Неслучайно в края първият учебник „Свят и личност", създаден по инициатива на фондация „Отворено общество" в България през 2002 г., има три приложения с международни правни документи (Всеобща декларация за правата на човека, Европейска конвенция за защита правата на човека и Рамкова конвен-

ция за защита на националните малцинства) и нито един текст от Конституцията на Република България! Това не би се случило в нито една европейска държава, да не говорим за САЩ…

Ще приведа цитати от първия и преиздаван многократно най-разпространен учебник „Свят и личност"[7], които ще групирам около три ключови теми във връзка с политическата социализация и гражданското образование и възпитание на средношколците, засягащи ролята и значението на националната идентичност, семейството и демокрацията, като ги придружа с кратък коментар.

Ето какви „официални знания" се предлагат на българските ученици от XII клас в учебника за формирането на тяхната *национална идентичност*. Например: „Днес, във времето на глобализация, представата за универсалния характер на човешкото културно наследство се връща, освободена от тесните рамки на националния егоизъм" (с. 37). Не за национален егоизъм трябва да се говори в подобен учебник, а да се предлагат аргументи за национално достойнство! Ето още нещо във връзка с това: „Индивидът и/или групата съхранява чувството си на национална принадлежност, независимо от несполуките (настоящи или минали) на националната общност, които са станали обект на присмех, словесни атаки…" (с. 111). А по повод патриотизма като форма на национална гордост е написано следното: „Индивидът и/или групата отстоява и утвърждава ценността на националните постижения, без да отрича или отхвърля постиженията на други нации" (с. 111). И още: „Можеш да си гражданин на дадена страна, но да избереш, пазиш и практикуваш култура, различна от нейната – да си китаец във Франция, будист в България, българин в Америка, баск в Испания" (с. 38). Тази теза може да се изложи в научна статия, но не и в учебник, предназначен за завършващи български средношколци. Фокусът трябва да е по-скоро върху културната сплотеност, отколкото върху културно различие. Сред многото идентичности на младия човек националната трябва да бъде изведена на преден план.

Втората тема, за която ще приведа цитати от учебника, е за *ролята на семейството*. Ето какво пише там под рубриката „Нация и наследство": „Прогресът в социалната, научната и техническата област прави така, че синът знае повече от бащата, адаптира се по-добре и в последна сметка няма какво толкова да научи от предшестващите поколения" (с. 36). Има известна истина в това твърдение, но тя се отнася само за уменията за боравене с компютри и работа в „мрежата", а за социализацията на личността ролята на родителите е незаменима. И още: „Европа на Новото време е родината на автономния индивид, който се нагърбва с отговорността за собствения си живот. Във всички други общества (разбирай неевропейски) водеща е била винаги колективната идентичност, зададена от роднинските връзки, племето, религията...". Днес „семействата се разпадат, групите се разместват, и в крайна сметка единственото устойчиво нещо, което остава, е индивидът... Сред всички колективни идентичности, които той носи, все по-важна става индивидуалната му идентичност..."

(с. 43). Този текст в учебника, адресиран към средношколци, предизвиква силна тревога. В него сякаш се съдържат внушения към младия човек от типа: не си струва да създаваш семейство, не си струва да участваш в група, разчитай предимно на себе си, ти си си самодостатъчен… Липсва възпитателна поука, че успешна реализация на индивидуални цели не е възможна без участие и съучастие в колективни проекти. Вместо апотеоз на индивидуализма смятам, че трябва да се заложи на ценността на живот в общност, защото политическото и гражданското действие е колективно действие. Успешното бъдеще както на България, така и на европейския политически проект предполага най-вече солидарност между свободни граждани.

Третата група цитати от учебника „Свят и личност", които ще приведа, се отнасят до *понятието за демокрация*. При разграничаването на пряка от представителна демокрация се твърди, че „в модерните общества, които са диференцирани и включват много и най-различни групи, демокрацията не може да бъде пряка – освен в случаите на референдум (а провеждането му е твърде скъпа процедура)" (с. 77). И след три страници (с. 81) се поставя въпросът „Представителна ли е представителната демокрация?", по който се размишлява за наличната „илюзорност на идеята, че тя е наистина представителство на групови интереси", тъй като „винаги изразява интересите на един малък управляващ елит" (с позоваване на Р. Михелс). Съгласна съм, че е нужно предефиниране на „либералната демокрация", която вече не е представителна, но тази криза на представителството трябва да се обясни по-ясно, а не просто да се подмени с „демокрация чрез гражданско участие". Нужно е разбираемо послание, че политическа демокрация е невъзможна без конкуренция между различни партии, предлагащи управленски алтернативи, и разграничението между тях трябва да се предефинира в съвременната ситуация на размити граници между лявото и дясното. Ако това не се направи, в съзнанието на ученика е възможно да възникнат въпроси от типа: След като партиите губят смисъл (не представляват съответни граждански интереси) и идва времето на „новите граждански организации", дали си струва изобщо да се гласува в избори?

След завършване на средното си образование (а някои и преди това) българските юноши придобиват избирателно право и именно училището е мястото, където те би трябвало да се образоват и мотивират за първия си електорален избор на партия и на кандидат в органите на централна и местна власт. Учебникът „Свят и личност" очевидно няма за цел да подготвя бъдещи гласоподаватели. Предлаганите знания за демокрацията по-скоро объркват ученика, а не му предлагат ясни ориентири в днешния сложен свят. А става дума за „официални", дължими и безспорни знания и ценности, които образователната система следва да предложи на младежите в подкрепа на едно демократично управление. Знания и ценности, около които е постигнат базов национален консенсус между държавни институции, партии и граждански организации.

Няма как чрез подобно учебно съдържание през последните десетилетия, за което дадох примери по-горе, да се социализират политически актив-

ни граждани. Затова правя извода, че вместо демократично гражданско образование и възпитание в българското училище се разгръща неолиберална индоктринация. Вместо стимули за участие се толерират пасивност и политически нагласи, които впоследствие ще доведат до политическо отчуждение.

Последната форма на политическо отчуждение предизвиква най-голяма тревога – става дума за *аномия, атомизация и симптоми на социален разпад*. Опасността за обществото е огромна, защото вместо процес на социализация протича процес на индивидуализация. При неолибералния и издигнат в култ пазар общественозначимите ценности са сведени до тяхната цена, до консуматорство и хедонизъм, което поражда десолидаризация и поставя под въпрос съдбата на отделните общества и държави. Свидетели сме на тревожна ситуация, когато колективни форми на живот (общности, организации) се рушат, а хората се оттеглят в своите домове и в атомизирани семейства, изпаднали в състояние на несигурност и страх да не загубят своята работа.

Днешното рисково общество е пронизано от „стрелата на индивидуализацията" (У. Бек). Очаква се хората сами да се справят със своите проблеми, без да разчитат на институциите, на публичните власти. Колективното действие е изключително затруднено, а индивидуализмът шества повсеместно. В тази обществена атмосфера политическото отчуждение се разгръща все повече и повече, защото хората не възприемат политиката като общностни дела, а като власт – власт на богатството – власт на „големите пари" и „големия бизнес" (едрия капитал). Създава се впечатление, че гражданите сякаш са загърбили съдбата си като политическа общност.

За всичко това допринася и кризата на семейството (включително и като политико-социализиращ агент), изразяваща се в разпадане на традиционните роли – мъж, жена, родители, деца. Ефектът от тази криза върху младото поколение е пагубен. Към нея се добавя и кризата на образователната система. Според Касториадис училището, образователната система в западните държави се намират във фаза на ускорен разпад. Кризата в учебното съдържание се изразява в неяснотата – какво да се преподава и по какви критерии. Авторитетът на учителя (доскоро неоспорим) е рухнал. Въвежда се фигурата на „учителя приятел", в резултат на което за учителите образованието се е превърнало в задължение, с което си изкарват хляба, а за учениците – в досадно бреме.[8]

Неолибералните ценности в образованието водят до това, че учениците (както и студентите) не виждат в него инвестиция за своята професионална и личностна реализация. В превърналото се в стока (а не публично благо) образование целта е придобиването на диплома, а не получаването на знания, свързани с неоспорими обществени ценности. Това логично води до общество, в което всички ценности и норми до голяма степен са заместени с индивидуалния жизнен стандарт, с личен комфорт и потребителство. Живеем в „общество на лобита и хобита", което има връзка с „новия тип невежество на публиката" (Касториадис), която се нуждае от мода, а не от култура, от звезди

и знаменитости, а не от герои като морални образци. Дефицитът от авторитети е очевиден и повсеместен.

Говоря за *симптоми на социален разпад и ценностна криза* (като форма на политическо отчуждение), защото в публичната сфера – държавна и недържавна (визирам гражданското общество, където медиите са основна институция) – разказването на истории, коментарите и интерпретациите все повече се превръщат в заместител на творческа мисъл. Солидаризирам се с Октавио Пас[9], според когото в днешните общества няма дори плурализъм на гледни точки, защото рекламите и пазарът унищожават този плурализъм, свеждайки всички ценности до нивото на цени. Това поражда нихилизъм в едно общество, в което пазарът (неолибералният) свежда ценностите до цената, където личната полза е издигната в култ. Парадоксално е, че успоредно с развитието на науката и технологиите в дигиталната ера протича подобна деградация на обществени ценности – всичко е подчинено на логиката на пазара и консумацията. Днешните граждани са просто консуматори. В консуматорското общество цари всеобща пасивност и хедонизъм, а не граждански активизъм.

Тревожните процеси на социален разпад свързвам с ценностна криза – в смисъл криза на общосподелени значения във вид на ценности и норми, които свързват хората в едно общество. Животът заедно – общият живот, политическият живот, животът в общност – е поставен на изпитание, защото значението на всички ценности е сведено предимно до икономически ценности. Икономиката доминира над политиката – днес те вече не са автономни сфери. Тази ценностна криза е особено видна в сферата на висшето образование, където се поставя акцент върху инструментални, приложни знания, а се неглижират знания, предлагащи по-широк теоретичен хоризонт за обяснение на днешния сложен свят на всевъзможни конфликти и турбуленции…

Политическото отчуждение е напълно релевантно на днешната постмодерна ситуация на социален разпад и аномия, защото връзката между отделната личност и обществото е нарушена. А в понятието за личност винаги е присъствало понятието за другите. Това ни завещава Карл Маркс с разбирането си за личността като съвкупност от обществени отношения. Днешната алиенация е знак за десолидаризация, загуба на чувство за общност и съпричастност – всеки мисли само за себе си и просперира често за сметка на другите. По тази логика екстремното богатство на единиците – свръхбогатите милиардери (олигарси) от т.нар. 1% – е за сметка на огромното мнозинство, изпаднало в бедност, мизерия, нищета…

Огромна част от хората в днешното българско общество са политически отчуждени и атомизирани индивиди, а не свободни и отговорни (пред своята политическа общност) граждани. Намираме се в омагьосан кръг – институциите са отчуждени от хората, а те – от политиката и политиците. От този порочен кръг сякаш няма излизане… Известни надежди породиха гражданските протести в края на 2018 г., преминали под наслов „Системата ни убива, искаме

смяна на системата!". Но протестиращите са политически неграмотни – те не могат да разберат за каква система става дума и как тя може да се смени. Оттам идва връзката между политическото отчуждение и гражданското невежество.

Какво всъщност хората не разбират? Те не знаят кой и за какво финансира медиите, не разбират как корпорациите (и банките) превземат държавата, не разбират възхода на транснационалните компании, финансиализацията и производствената стагнация, не разбират опитите за приватизация на общественото образование и здравеопазване и тяхното обезценяване като публично благо. Общественото внимание се отклонява и разсейва в други посоки. В публичното пространство непрекъснато се говори за корумпираната държава, но не и за големите корпорации, които все повече контролират правителството и не само него, а и почти всеки жизненоважен аспект от живота на хората. Гражданите са некомпетентни да формулират общи искания, не са в състояние да включат своите неволи и страдания в обществения дебат чрез ефективни колективни действия.

Днешното гражданско невежество в западните общества (а и у нас) се стимулира целенасочено чрез формиране на обществено мнение и масови въздействия. Внушава се например, че образованието е обучение как да се вземат тестове, а не как да се мисли критично. Че всеки е отговорен за своя успех или провал, че от характера на човека зависи неговият живот. Наличието на множество бедни и безработни хора се обяснява с това, че те са жертви на своя характер – че са мързеливи, нецивилизовани, неграмотни… А всъщност за съвсем друга неграмотност става дума – за гражданско невежество! За невъзможност на хората да включат своите частни проблеми в политическия дневен ред. Примерът от съвременното българско общество, който ще дам, засяга ниската цена на труда в България. Вместо да осъзнаят и решат този проблем, работодатели и политици ни обясняват, че безработните не искали да работят, че били мързеливи, нискоквалифицирани, поради което се налага да „внасяме" работници (особено в сферата на туризма) от чужбина…

Новата неграмотност във вид на гражданско невежество означава нещо много повече от незнанието как граматически правилно да се напише дума. Гражданското невежество е всъщност незнание как да се разбере светът, в който живеем! Преодоляването на това невежество може да стане чрез гражданско образование от нов тип – образование на млади и стари.

В заключение осъзнавам, че изложението звучи доста песимистично, но това не означава, че ситуацията е безнадеждна. Неолиберализмът (като икономика, политика и идеология) също навлиза в период на криза. Все по-големи групи от граждани в страните – членки на Европейския съюз, чувстват нуждата от радикална промяна на начина на мислене, манталитет и поведение. Българските граждани също усещат, че чашата на търпението прелива, и е твърде възможно да се активизират, да проявят воля и въображение за продуктивни колективни действия.

Всички ние (като членове на различни общности) трябва да възродим своята „страст за участие в публичните дела" и да загърбим „страстта към индивидуално потребление". Новите медии ще ни помогнат да се измъкнем от могъщото влияние на телевизията като „средство за колективно сковаване на разума" (Касториадис). Вече се забелязва оптимистична гражданска активност в новото публично пространство и във функциониращото по нов начин гражданско общество. Все по-често се чува гласът на критични публични интелектуалци срещу огромната концентрация на богатство и власт в ръцете на малцина и в защита на ощетеното от растящото социално-икономическо неравенство мнозинство. Очаква се тези социално ангажирани интелектуалци да проведат културна битка с неолибералните експерти, упражняващи монопол над валидните значения. Зачестилите мащабни и повсеместни граждански и социални протести в Европа са знак за настъпваща промяна. От успеха на тази културна битка, разбирана като своеобразна революция в съзнанието и поведението на хората, зависи преодоляването на политическото отчуждение.

ЛИТЕРАТУРА

1 *Hyman, H.* Political Socialization: A Study in Psychology of Political Behavior. New York, Free Press, 1959.

2 *Mills, C. Wright.* The Sociological Imagination. New York: Oxford University Press, 1959.

3 *Giroux, Henry A.* The Spectacle of Illiteracy and the Crisis of Democracy; 24 January 2015. http://truth-out.org/opinion/item/28715-the-spectacle-of-illiteracy-and-the-crisis-of-democracy

4 *Касториадис, К.* Проектът за автономия. С., Anarres, 2014.

5 Касториадис, К. Цит. съч., с. 36.

6 Вж. по-подробно И. Цакова и Ив. Стоева. Гражданското образование в училище в условия на постдемокрация (българският случай). Научни трудове на УНСС. Том 2/2018. С., Издателски комплекс – УНСС, с. 13–52. Налично: http://unwe-research-papers.org/bg/journalissues/article/9963

7 *Грекова, М., Л. Деянова, Ив. Дичев, П. Кабакчиев а, К. Коев, И. Шикова*. Свят и личност за XII клас. Рецензенти: П. Бояджиева, Ив. Иванов, Е. Михайлова. С. , Просвета, 2012.

8 Вж. К. Касториадис. Цит съч., с. 79–81.

9 Вж. К. Касториадис. Цит съч., с. 92.

КИТАЙСКИЯТ ЧЕРВЕН КРЪСТ И ЗЕМЕТРЕСЕНИЕТО В СЪЧУАН НА 12 МАЙ 2008

Надка Миланова

Надка К. Миланова *– заслужил деятел на Българския Червен кръст, член на Българското дружество по история на медицината. Работила е като научен сътрудник по проблемите на труда и в Столичната организация на БЧК. Автор е на много статии и репортажи за организацията и чуждестранните сдружения на ЧК и за историята е дейността на Китайския червен кръст. През 2017 г. е наградена с високото отличие на БЧК – златен медал, за значителен принос и дългогодишна работа.*

Нещастието, което сполетява Съчуан през 2008 г., е най-тежкото, случило се в страната през последните години. Предприетите незабавни действия освен че разкриват възможностите на китайския народ да се справя със сериозни последици от бедствия, показват и международната солидарност и помощ, общите усилия за спасяване и възстановяване. В тази епопея на проявено мъжество Китайският Червен кръст има важен принос заедно със силите на международното червенокръстко движение. В съвместните действия китайските червенокръстци и представителите на другите организации се опознават по-добре в съвременните условия. При контактите в тази мащабна хуманитарна операция се реализира и по-нататъшното развитие на взаимното уважение и доверие, които дават своите ценни резултати през следващите години. По повод възпоменателната церемония за десетгодишнината от събитието президентът Си Дзинпин призовава международната общност към съвместни усилия за минимизиране риска от бедствия, виждане, което той представя по-късно и в цялостно изложената концепция за развитие на общност за споделено бъдеще на човечеството.

***

На 12 май 2008 г. Съчуан и съседните провинции са разтърсени от земен трус от осма степен по скàлата на Рихтер, най-силния в Асам-Тибет през 1950 г.(8.6).[1] Най-тежко са засегнати провинциите

Съчуан, Гансу и Шанси. Загиват 69 227 души, безследно изчезват 17 923.[2] В ново време в Китай повече смърт е причинило само земетресението край гр. Таншан, провинция Хъбей, през 1976 г.[3] При случилото се през май 2008 г. остават без покрив 2,5 милиона домакинства. Преките финансови загуби са 123 млрд. долара.[4]

Спасително-помощните и възстановителните действия след земетресението са едни от най-мащабните за бедствие от подобен характер с такъв обхват в съвременния свят.[5] Червеният кръст е значима хуманитарна организация в Китай и повишеният интерес към нейната работа по преодоляване на последиците е основателен. В провежданата операция властите разгръщат действия на военни, полицаи и пожарникари, които достигат до 145 хил. армейски офицери и войници и 75 хил. души паравоенен персонал.[6] На призивите за гражданско участие в непосредствено спасително-помощните работи откликват над един милион доброволци. Чрез една или друга форма на подкрепа реагират хора от всички слоеве на обществото.[7] Сред хуманитарните сдружения основен партньор и участник е Китайският Червен кръст (КЧК).[8] От централните институции и от всички краища на страната тръгва поток от доставки на палатки, одеяла, дрехи, здравни пакети, храна, вода и прочее. Спасителни материали и екипи се изпращат и с хеликоптери и самолети.[9] Около 80% от медицинските съоръжения в засегнатите провинции са унищожени, голям брой медици са загинали и ранени. Медицински персонал от цял Китай се съсредоточава в зоните на бедствието. От 24 май до 24 юни 2008 г. ангажираните с медицински грижи за оцелелите се увеличават от 86 500 на 96 хил. души.[10] Повече от 4,2 млн. ранени и болни получават необходимото лечение. Над 10 хил. души са превозени до 350 болници в 20 провинции във вътрешността на страната.[11]

Съобщенията на китайските власти за пораженията пораждат световна вълна от съпричастност. В Китай пристигат 19 международни екипа (издирвателно-спасителни и медицински).[12] Още към 16 май 2008 г. общата стойност на получената помощ от държави, международни формации и хуманитарни организации достига 456.9 милиона долара.[13] На призива на Международната федерация на Червения кръст и Червения полумесец (МФЧК/ЧП) за дарения се отзовават масово червенокръстките сдружения и събраната сума е 152.87 млн. шв. франка[14], което се оказва най-значителното дарение в международен план, направено от неправителствена организация.

На намиращите се на терен спасители им се налага да преодоляват изключителни трудности: продължаващи афтършокове, силни дъждове и бури, ниски температури, свличания, кални потоци и обилни води. Прекъснати са комуникационни, електрически и водопроводни връзки, рухнали са мостове (над 200) и са затрупани пътища.[15] Постигнатото впечатлява: изпод развалините са издирени и спасени 84 017 души[16], изведени на безопасни места са 1 403 671 души.

Китайският Червен кръст е деен във всички фази на хуманитарната операция. Централата реагира незабавно съобразно плана за помощ при извънредно положение.[18] Отправен е призив към всички за подкрепа и участие в спасителната дейност. Разгръщането на кампания от доброволни дарения се провежда успоредно със спешни спасително-помощни действия. Звената, разположени около зоните на епицентъра, имат възможности за най-бърза реакция и веднага са задействани.[19] От местния клон на КЧК в Съчуан 33 екипа за първа помощ заминават за най-засегнатите окръзи: Бечуан, Дюжианжиан, Мианцху.[20] От централата на КЧК и от местните клонове в провинциите започва изпращане на доброволци и на помощни материали към засегнатите селища. КЧК включва спешно медицинските си екипи в спасително-помощните действия. Акцентира се на хуманитарните грижи за пострадалите и оцелелите от земетресението. Много ценна е също работата на червенокръстците в кампаниите за набиране на средства, за кръводаряване, за подготовка на новите доброволци.[21] На КЧК е вменено задължението да съдействат за настаняването и координирането с пристигащи чуждестранни екипи на ЧК от други хуманитарни организации. Помощни и логистични дейности от членове на тези екипи се извършват най-често съвместно с китайски червенокръстци. КЧК изпълнява важни специфични задачи и при възстановяването и реконструкцията на засегнатите провинции.[22]

На 4 юни 2008 г. е обявен правителствен акт „Регулация за възстановяване и реконструкция на Съчуан след земетресението"[23], последван от планове за осъществяването му по сектори. На 23 юни същата година КЧК инициира среща с провинциалните си организации в Съчуан, Гансу и Шанси, както и с организациите в Хонконг, Макао и ЧК в Тайван за обсъждане на програма за възстановяване след бедствието. Приема се решение за създаване на работна група за ръководство на реконструкцията и ползване на човешкия потенциал на ЧК в трите провинции. Постигнато е интегриране на фондовете на КЧК, клоновете на ЧК на Хонгконг, Макао, ЧК на Тайван с международната помощ, за обединено включване в работите по възстановяването и реконструкцията. В началото на юли 2008 г. КЧК одобрява документи за участие във възстановяване на обекти, които са нужни на пострадалите (жилища, училища, медицински станции и др.).[24] КЧК предоставя на административните органи около 2.5 млрд. юана за осъществяването им.[25] От своя страна Организацията разполага с възможности за предлагане на проекти и за съгласуване на тяхното реализиране от изпълнителите. Звената на КЧК имат правомощия да обсъждат конкретните проекти с бъдещите ползватели, като предават на изпълнителите получените мнения за изменения и подобрения. В Централата на КЧК се създава група за инспекция и наблюдение по използването на предоставените пари и материали, за да не се допусне употребата им не по предназначение. Изисква се да се създадат съответни групи и в клоновете на ЧК в пострадалите провинции. Новите задачи не снемат, а напротив, допълнително се вписват в контекста на грижите за подпомагане на общностите и на пострадалите от бедствието.

Солидарността и подкрепата са в основата на сътрудничеството на международното червенокръстко движение с КЧК и Китай след земетресението. Сто тридесет и три национални сдружения на ЧК и ЧП допринасят за реализиране на цялостната помощно-спасителна и възстановителна дейност на КЧК в този тежък период.[26] Тя се осигурява чрез МФЧК/ЧП, а също и двустранно, в тясно сътрудничество с Федерацията. Изпратени са спасители и експерти. Полезна е новаторската работа на т.нар. екипи за отговор при извънредна ситуация (*Emergency Response Teams – ERT*), участващи в помощно възстановителните дейности според своята специализация. С подобни звена се включват успешно напр. червенокръстки сдружения на държави от ЕС (Австрия, Испания, Англия, Франция)[27]. На китайските червенокръстци се предават ценни знания и опит, а накрая и оборудването се предоставя на КЧК. Помага се и в дейности на организацията по подготовка на общностите за отговор при бъдещи бедствия, в обучението на червенокръстките кадри и населението по въпроси на първа помощ, в програми за психологическа подкрепа[28].

На 5 май 2011 г. Китайският Червен кръст отчита резултатите от работата си по възстановяването и преди всичко какво е построено с дарените средства. Чрез дейността на ЧК-системата се построяват 183 179 жилища, 21 114 училища, 5123 здравни центъра, съоръжения за превенция на бедствията и др.[29] На 24 февруари 2012 г. Държавният съвет обявява приключването на възстановяването и реконструкцията. От общо 29 692 проекта 99% са осъществени до края на 2011 г.[30] Чрез възстановяване е изградена инфраструктура с високо качество, подчертават от Световната банка.[31]

Международните оценки за работата на КЧК по преодоляване на последиците от земетресението са много силни. „Отговорът на Червения кръст на земетресението беше незабавен. Благодарение на неуморните усилия на 180 хил. техни доброволци повече от един милион оцелели получиха помощ от Червения кръст. Те бяха силно отдадени в спасяването и в лечението на ранените, извлечени от развалините" – отбелязват от Канадския Червен кръст.[32] „Ние сме много впечатлени от ръководството на КЧК, от всеотдайната работа по реконструкцията, от оказаната помощ в изграждането на домовете и във връщането на хората към нормалния им живот" е мнението на Бони Хънтър, председателстваща Американския Червен кръст.[33] По повод третата годишнина от земетресението през 2008 г. президентът на МФЧК/ЧП Тадатеру Коное заявява: „Дори още в началния стадий на операцията не може да не впечатли координираната и добре структурирана същност на отговора на КЧК".[34] Работата на членовете и доброволците на Китайския Червен кръст показва отдадеността да помогнат на страната и народа си. Доказва готовността и при трудна за страната ситуация да се помогне на пострадалите, сполетени от тежки бедствия в други държави (земетресенията в Хаити – 2010, Нова Зеландия – 2011, Япония – 2011)[35].

Десетгодишнината от земетресението в Съчуан през 2008 г. се отбеляза в Китай както с траурни поклонения, така и с множество инициативи по темата за бедствията, превенцията и преодоляването на последиците. На 13 октомври

2017 г. в Пекин, по повод началото на припомнянето на събитията, се провежда тържествена церемония. Присъстват представители на китайското правителство, на агенции на ООН и на други международни организации, на чуждестранни посолства, на КЧК, на частния сектор и др. В произнесеното слово се подчертава, че от времето на земетресението „възможностите на Китай в мениджмънта на бедствията са нараснали значително. Социалните организации са разширили и задълбочили участието си в работата, свързана с помощ при бедствия. Китай има готовност да споделя с международната общност опит и дейност в интерес на по-голямата сигурност на планетата"[36].

На 23 февруари 2018 г. в сградата на Европейския парламент в Брюксел е организирана фотоизложба по повод 10 години от земетресението през 2008 г. В откриването участват делегация от Съчуан, вицепрезидентът на ЕП Д. Пападимулис, евродепутати и др.[37] В експозицията са представени действия за преодоляване на последиците от земетресението, извършени от спасители от Китай и от държави – членки на Европейския съюз. Изразена е благодарността на страната и възможностите за успешно сътрудничество в бъдеще. „Показването на това, което е постигнал Съчуан, е добър начин да благодарим на всички, които ни помогнаха" – завършва своето слово Цанг Мин, посланик на Китай към ЕС, също участвал в събитието.[38]

ЛИТЕРАТУРА

1 List of earthquakes in China. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/

2 Wenchuan earthquake 2008; Recovery and reconstruction to Sichuan province, p. 14. Report of Chinese earthquake administration, Department of Civil Affairs of Sichuan Province, International Federation of Labour (ILO), 9 December 2010. (www.ilo.org); Sichuan earthquake е известно още като Wenchuan earthquake, see in „Sichuan earthquake of 2008", Encyclopedia Britannica. (www.britannica.com)

3 Tangshan earthquake – Wikipedia. https://en.wikipedia.org/

4 The socio-economic damage of historical earthquakes and their secondary effects on Asia-Pacific region, J. E. Daniell, Karlsruhe Institute of Technology Center for Disaster Management and Risk Reduction Technology, 2012. https://www.researchgate.net/

5 Земетресенията в Япония от 2011 г. и в Китай от 2008 г. са сред най-изучаваните от случилите се през XXI век. Това се отнася за жертви, разрушения, щети, финансови и икономически загуби, възстановяване и реконструкция, ход, ефективност и резултати от тези дейности. Библиографски тематиката се следи подробно от Международният сеизмологически център във Великобритания. https://isc.ac.uk/

6 Wenchuan earthquake 2008: Recovery and reconstruction to … p. 16.

7 *Миланова, Надка К.* Европейският съюз със съпричастност и помощ към Китай при земетресението в Съчуан 2008. – Право и общество, 2018.

8 Red Cross Society of China (english), (www.china.org.cn); Red Cross Society of China (chinese) (www.redcross.org.cn). Law of the P's RC on Red Cross Society (2017 Revision) (Effective) (en.pkulaw.cn); Law of the P's RC on the Red Cross Society, October 31.1993 (www.npc.gov.cn); По проблемите на развитието на КЧК в най-ново време вж.: Н. Миланова. В служба на хората, в защита на уязвимите, за хуманизъм, мир и прогрес. – Асклепий (международно списание по история и философия на медицината), 2017, №1, с. 101–105; *Миланова, Надка.* Измененията в Закона за Червения кръст на КНР от 27 февруари 2017 година. – Асклепий, 2017, №1, с. 106–110.

9 Premier Wen: 90 more copters for quake relief, Xinhua, 05.15.2008 (www.cctv.com); Wenchuan earthquake 2008/05/16,15 May, Permanent Mission of PRC to the UN (www.china-un.org)

10 China: Sichuan Earthquake Emergency Appeal N MDRCN003, Operation Update N 6, p.2, IFRC, 24 June 2008. https://reliefweb.int/
11 Вж. подр. Н. Миланова. Медицинската грижа за оцелелите. 10 години от земетресението на 12 май 2008 г. в Китай. – Форум Медикуср, бр.16–17, 14 май 2018, с. 11.
12 (Doc) The role of the International Rescue Teams in the 2008 Wenchuan Earthquake, Fei Liu, Shi Liang M.B., etc. West China Hospital, Sichuan University, 2009. https://links.iww.com/
13 2008 Sichuan earthquake, Wikipedia. https://en.wikipedia.org/
14 China: Sichuan Earthquake, Emergency Appeal Final Report, Financial Report, p.5, IFRC, 30 April 2012. https://www.ifrc.org/
15 The Wenchuan, Sichuan Province, China, Earthquake of May 12, 2008, learning from earthquakes, Earthquake Engineering Research Institute (EERI), EERI Special Earthquake Report, October 2008. https://www.eeri.org/
16 Wenchuan earthquake 2008: Recovery and Reconstruction to… p. 15.
17 Update on China Quake Relief /2008/06/13/, Latest developments of Wenchuan Earthquake Relief, Information Office of State Council. (www.china-un.org)
18 China: RCSC press release on its operation, Red Cross Society of China, 30 May 2008. https://reliefweb.int/
19 China: Sichuan Earthquake Emergency Appeal N MDRCN003, Operations Update N 1, p. 2–6, report from IFRC, 16 May 2008. https://reliefweb.int/; China: Sichuan Earthquake Emergency Appeal N MDRCN003, Operations Update N 5, 22 May 2008. https://reliefweb.int/
20 China: Sichuan Earthquake Emergency Appeal N MDRCN003, Operations Update N 3, IFRC, 19 May 2008. https://reliefweb.int/
21 China: Press release on its operation, RCSC, 30 May 2008.
22 China: Sichuan earthquake. Emergency Appeal Final Report p. 5–6, IFRC, 30 April 2012. (www.ifrc.org)
23 Regulations on Post-Wenchuan Earthquake Restoration and Reconstruction, Order of the State Council of PRC N 526, June 8, 2008, art. 9. (www.english.sc.gov.cn)
24 China: Cooperation dicussed for post disaster rehabilitation, RCSC, 28 June 2008= https://reliefweb.int/; China: RSSC releases the situation report on post-earthquake recovery, RCSC, 27 November 2008. https://reliefweb.int/
25 China: 2.5 bn yuan invested for rehabilitation programs in the quake zone, RCSC, 13 June 2008. https://reliefweb.int/
26 Sichuan earthquake: Lessons Learned We Owe to Loved Ones Lost, IFRC, 14 May 2018. https://media.ifrc.org/
27 China: Sichuan Earthquake. Emergency Appeal N MDRCN003, Operations Update N 14, p. 4, IFRC, 1 July 2008. https://reliefweb.int/
28 China: Sichuan Earthquake. Emergency Appeal N MDRCN003, Operations Update N 13, p. 3–6, IFRC, 24 June 2008. https://reliefweb.int/
29 Sichuan earthquake reconstruction report released, by Red Cross Society of China, 9 May 2011. https://reliefweb.int/
30 *Fang Yang*. Sichuan post-earthquake reconstruction completed successfully, Xinhua, 24 February 2012. (www.gov.cn); State Council Information office. Press conference on Wenchuan recovery and restoration, 24 February 2012. (www.scio.org.cn)
31 The school of Quake Reconstruction – World Bank Group, by Procee. P Scales J, 15 May 2011. (www.worldbank.org)
32 Earthquake in China – Canadian Red cross, by Canadian Red cross, November 2008.(www.redcross.ca)
33 Chinese Red Cross' trip of gratitude to US, report by RCSC, 14 April 2009, https://reliefweb.int/
34 (PDF) Why nuclear, why now, Red Cross Society of China, three year anniversary of Sichuan earthquake, Sichuan, China, Address by Mr Tadateru Konoe, President of IFRC/RC, p. 3 (www.jrc.or.jp).
35 Jbidem, p. 5.
36 10 years later: remembering the Wenchan earthquake, UNDP, October 2017. (www.cn.undp.org)
37 Exhibition marks 10th anniversary of Sichuan earthquake, p. 1, Chinadaily.com.cn, 23.02.2018. (www.chinadaily.com.cn)
38 Exhibition marks 10th anniversary of Sichuan earthquake, p.1, Chinadaily.com.cn, 23.02.2018. (www.chinadaily.com.cn)

„ТАЗИ КРЪВ ЩЕ БЪДЕ СПОМЕН" – КНИГА ЗА СЛОЖНОТО ДНЕС И НАДЕЖДАТА ЗА УТРЕ *

Тодор Коруев

Тодор Коруев *– журналист и публицист. Дългогодишен първи заместник главен редактор на в. „Дума", сега главен редактор на издателство „Захарий Стоянов". Автор на книгите „Момчилград. Летописи" (1977), „Горещи думи" (интервюта, 2005), „Тодор Генов: литературна анкета" (2007), „Горещи думи 2" (2008) и „Овньо льо вакал, каматан..." (2012), за която е удостоен с Националната награда „Николай Хайтов" и с наградата на СБП за народопсихология. Носител е на наградата на СБЖ за цялостен принос (2005).*

– Късмет ли е било, или внезапна случайност, но си имал интересно журналистическо и писателско приключение. На два пъти си посещавал през осемдесетте години Афганистан. А след завръщанията ти в едно и също издателство – на Отечествения фронт, излязоха две поредни твои книги – „Иде хубавото време" и „Тази кръв ще бъде спомен". Кой впрочем те изпрати там и как ти посрещна това предложение да идеш в една далечна страна, в която бушуваше истинска война?

– И двете ми пътувания в тази изключително интересна страна имат своята кратка предистория. От известно време в българското посолство работеше като културен аташе моят голям приятел, кум на брат ми Кръстьо, горещ почитател на поезията ми – Сашо Горов. В своите писма той непрекъснато ме канеше през отпуските си да му гостувам, щял съм да остана силно впечатлен от тази древна, с богата и драматична история страна. А моментът бил изключително интересен, истински преломен за историята на Афганистан. И колкото повече се засилваше желанието ми да се отзова на поканата му, толкова повече растеше и неудобството ми да ги притеснявам с присъствието си в техния чужбински дом. За да дойде оная внезапна случайност и да ме споходи истински късмет… В София се провеждаше поредната Международна писателска среща, имаше много гости от цял свят, между които най-големи творци на словото. След заседания-

* Из книгата на Тодор Коруев „Защото съм такъв. Петър Андасаров. Литературна анкета". С., Захарий Стоянов, 2019.

та в парк-хотел „Москва", на групи, те посещаваха най-интересните ни градове и най-колоритните ни исторически манастири и туристически местности, музеи… Една от малките групи бе поверена на моя милост, аз съпровождах тримата писатели Джон Коломбо, Андре Стил и Асадула Хабиб от Демократична република Афганистан. В последния ден на официална вечеря в ресторант „България" ни покани двамата – мен и Хабиб, председателят на Съюза на българските писатели Любомир Левчев. Беше забавно и много интересно през цялата вечер. Асадула Хабиб беше професор, един от водещите съвременни поети на Афганистан, ректор на Кабулския университет и председател на Съюза на афганистанските писатели. За какво ли не мина дума в дългите ни разговори с ръкостискания и значими минути и усмивки след обща радост. И като гонг прозвучаха думите на госта към неговия домакин: „Мисля, че тази вечер е началото на нашето приятелство, на отношенията между двата наши Съюза. Аз видях чудесната ваша България, усетих балсама на българското слово в писанията на вашите творци, а сега е ваш ред да дойдете в моята родина. Тя също е много хубава, със стара култура и древна история, с още по-нова революция – Априлската, в чийто втори етап живеем сега. Елате, непременно елате вие или друг български писател." Левчев ме стрелна с проницателния си поглед, обърна се към професор Хабиб и кимна към мен: „Ето го, той е от войводско коляно от нашия македонски край, знам, че и книга ще напише!". Гостенинът ни протегна ръка, срещна топлината на моята и решението бе взето. След време, на незабравимата вечер по случай моята 50-годишнина в родното ми село Елешница, от сцената на големия празничен салон на Културния дом прозвуча поздравителният адрес на председателя на Съюза на българските писатели Любомир Левчев: „Уважаеми другарю Андасаров, драги Петре… Ние с тебе не сме другарували по софрите. Поезията е била кажи-речи единственият мост между нас. Но имаме един общ спомен от тези, дето не се забравят – това е нашият разговор, преди да те пратим в революционния Афганистан под куршумите на душманите. Няма да забравя спокойствието и дори радостта, с която ти пое трудното поръчение да напишеш книга за най-младата страна, протегнала ръка към социализма. Ти вече написа две книги ярки и съществени. Ти си човек, който може да поеме отговорностите на времето. Това качество е много рядко. Благодаря ти, че го имаш...".

– Интересът към Афганистан бе голям в ония години, към твоите книги – също. За тях писаха Михаил Берберов, Михаил Василев, Иван Балабанов, Боян Кастелов, Христо К. Радев, Боян Ангелов, Николай Захариев и други. Рецензентите потвърждаваха твоята прогноза чрез заглавието на „Иде хубавото време". Значи, ти убеди с тая прогноза всички – и критици, и читатели. Тя именно спечели наградата за 1983 г. в жанра „Публицистика" на Съюза на българските писатели. Не мислиш ли обаче, че в този голям интерес има и нещо конюнктурно?

– Все ми се струва, че в ония години хората бяха по-чувствителни, по-съпричастни със съдбите на народите по целия свят. Може би защото комуникациите

между тях бяха по-оскъдни, по-голям бе интересът към събитията, които пишеха историята на съответната страна, а и на света. Има една подробност, която искам да знаят читателите и на двете ми тогавашни книги, и на тази, която пишем с теб сега. Наградата на СБП за публицистика за 1983 г. бе само за първата книга – „Иде хубавото време", а когато написах втората – „След три години", през 1985 г. ги събрах в една с общото заглавие „Тази кръв ще бъде спомен". Тя беше резултат и на пребиваването ми за втори път в Афганистан вече по покана на посолството ни в Кабул и, разбира се, на Сашо Горов. Не е случайно това, че той именно е рецензент на книгата, а тя е посветена нему и на съпругата му Дима. Наградата бе много скъпа за мен, защото за публицистика годишната награда получиха още Ефрем Каранфилов и Йордан Радичков. Дали във всичко това е имало и нещо конюнктурно? Възможно е, най-трудна, затова и подлагана на съмнение и възхита, е оценката на принадлежащите ни събития. Честно казано, през всичките дни и нощи, прекарани на афганистанска земя, се чувствах между сложното Сега и надеждата за Утре. Покрусата и възхитата вървяха с мен, вселяваха се в душата ми, изпълваха, даже обсебваха мислите ми. Защото се докосвах до съдбата на един цял народ – днешната и бъдещата…

– И в този смисъл убеден ли си, че разказа истината за събитията в Афганистан, естествено тогавашните?

– Че и в двата случая аз просто седнах да подредя всичко изписано в набъбналите ми бележници. Книгите ми са в графата, по-точно в жанра „Художествена документалистика". В тях няма и буква измислица, има само описания на видяно, изразено чувство за преживяно и размисъл от прочетено или чуто при посещения на музеи и архиви и в срещи с хора от всички области на живота. Как да не съм убеден в истинността на думите си!

– И все пак – не е ли някак си приповдигнато, преопоетизирано заглавието „Иде хубавото време"?

– Приповдигнати настроения и възторзи имаше в много, ама в много мигновения. По коридорите и в учебните зали на Кабулския университет, в стиховете на поетите, в песните и танците на дечицата от детските градини, в които, забележете, хванати за ръчички се надвикваха и скачаха децата и на борците на революцията, и на душманите! Приповдигнати настроения и възторзи имаше и в очите и думите на войничетата от новата армия в стаите за ограмотяване, и в празничния по празничните улици на Кабул 1 май, сбрал в едно светлината на деня, сиянията на знамена и на цветя и възгласите на дечица и на възрастни, марша на войниците, офицерите и генералите… Приповдигнати настроения имаше дори в оная голяма болница, в която лекуват ранени и тежко пострадали войничета от двете страни на братоубийствената, дирижирана от някъде война. Душата ми зарида, като гледах войничето, останало с два пръста на едната само ръка, да сочи към светлината на прозореца на болничната си стая. И как потрепна устната му само от надеждица някаква. Така се роди и заглавието, което никак не е опоетизирано, роди се спонтанно и естествено, защото отвся-

къде идеше нов полъх, миришеше на озон, вкусът на мигновенията бе вкус на бъдеще.

– Последните ти думи на раздяла с афганистанската земя са „Довиждане казвам на всичко, а всичко остава у мене. Няма за него забрава. Няма с него раздяла! Няма!". Тези твои думи звучат като обет! Та нали тази кръв ще бъде спомен! Следиш ли сега събитията в Афганистан? Може би ти си един от малкото хора у нас, които могат да ни кажат защо Афганистан е толкова костелив орех, защо там войната не спира.

– Раздяла с всичко преживяно на афганистанска земя, с нейните хора през ония далечни мои срещи и пътувания и днес няма. Няма да има и утре. Не съм се излъгал, изричайки „Тази кръв ще бъде спомен!". И теб, и всички останали не съм излъгал. Казах истината – оная кръв е отмита от времето, тя остана в спомените на тогавашните години. И на тогавашните хора. Жалкото, жестокото е, че днес се пролива много повече червеното човешко богатство, което тече в жилите на живота на днешните афганистанци. Следя, разбира се, събитията всеки ден. И какво научавам – все едно и също: атентати, самоубийства с цел убийства на други – мирни граждани, дечица, студенти, войничета. Кажете ми, ти, вие, драги читатели, да научавате нещо друго за тази земя и за този неин народ? Сега се лее много повече кръв, която не знам дали ще дойде ден и тя да е спомен – последен спомен! Няма добро, мир, свой свободен живот за народи в примката на чужди интереси! Па макар и с миротворчески маски!

– Защо е такъв костелив орех Афганистан и защо там войната не спира?

– Защото има горд и достоен народ. Нищо, че над 92 на сто от него е неграмотен. Че именно войните не му позволяват да спре задъхания си страх от непрекъснатата смърт на чуждоземци с военни дрехи и с оръжия. И на насъсквани отвъд хоризонта врагове. Войните не му дават мира, та и той, този миролюбив народ, да седне спокоен в скута на деня си, да ходи още по-спокоен със свободни мисли и свободен труд по земята си, да я работи и на благата от нея да се радва, с тях живота си да живее. И как ум не им идва в главите на тези миротворци войнолюбци! За толкова ли висши същества се мислят, че не разбират простата истина – застанеш ли с оръжие пред един дом, когато той няма нужда да го браниш, значи ти озаптисваш скъпата му свобода. Тази висша философия отдавна е разгадана от човека. Затова не я приема, а я отхвърля. А че е костелив орех този афгански народ, доказва само един от историческите факти: Кабул е съществувал още преди две хиляди години. Завземан е от Александър Македонски, прегазван е от Чингис хан, а през XVIII век английски колониални войски са правили опити да го победят и завземат завинаги, но през 1919 г. и те залязват по пътищата си, за да не се върнат никога вече… Значи – този миролюбив народ брани честта си и богатствата на своята земя!

– Ще изгрее ли някога друго слънце над Кабул?

– В някои мигове, като бях там, ми се струваше, че и слънцето е прогонено или завардено като хората, чийто живот осветлява и стопля. Другото слънце

се казва слънцето на мира. То трябва да изгрее в душите на хората и в необята над главите им, където няма грозно ехо от стенания и викове човешки, нито от грак на оръжия. И този народ, като други преди него, има да извърви път и пред него път се вие във времето. Сега, ако хора с интереси и обстоятелства от тях пречат той да продължи към своя хоризонт, огрян от слънцето на мира, утре, след утре, все един ден ще излезе от сянката на застоя. Как добре ми лягат тук думите на Бабрак Кармал, държавен и партиен ръководител на Афганистан по това време: „…Ако не бяха наемниците бандити, ако не съществуваха около осемдесет центъра за подготовка на убийци и терористи на територията на Пакистан, ако тези предатели не получаваха американско оръжие и пари, аз мога да се обзаложа с вас, че след три до шест месеца вие, господа журналисти, ще можете да посетите всяка точка от страната ни, а съветският военен контингент отдавна би си заминал." Ти сигурно ще си спомниш, че тези думи на Бабрак Кармал са от интервю, което той е дал пред екип от журналисти на английската телевизионна компания Би Би Си. Истината е една, драги ми Тодоре, и ти много добре я знаеш: Насила можеш да вземеш от човек или народ, но насила не можеш да му дадеш нищо! Най-малкото демокрация, и то с оръжие!

3 юни 2017 г.

СТИХОТВОРЕНИЯ

Петър Андасаров

Химн

На Евтим Евтимов

В едно разсъмване, изгряло
от дългите ни цветни сънища –
на прага, дето сме очаквали
да запредем пътека за съдбата си,
премятаме през рамо утрото,
ах, утрото с надеждата за щастие.
И тръгваме така нетърпеливо.
И се отдалечаваме,
не виждаме
как в облаците прах след стъпките ни
прощално детството ни гасне.
И след стадата на сезоните
вървим по хребета на грижите,
а тлеят сенките огромни
в падините на ниското безгрижие.
О, нека никога не ни примамва
пообедната дрямка на умората;
и нека не преживяме живяното
като пладнуващо под сянка стадо.
А да запомним тази проста истина –
когато сенките се удължават –
залязва слънцето на дните ни,
животът ни залязва!

Помислено до цвят с пчела

В средата съм на лятото. А иде краят.
Затуй така забързано живея –
по всичките посоки на безкрая
като пчела за цвят копнея.

А може да ме срещне слънчев удар
или вихрушка смъртоносна;
и в нечии очи да е същинска лудост
стремежът ми – до цвят да се докосна.

Но мен ми стигат миговете на пчелата,
когато с устните на цвят денят ѝ пее.
И тя – в магията на светлината
забравя просто, че живее…

Така да ви обичам

С душа на тайно влюбен, на стряха лястовича
с повей вечерно-нежен и шепот тих на цвят
мечтая да ви срещам, така да ви обичам
сред този откровено-хубав и лицемерен свят.

Но чувствата ми сянка не са – да ги настъпвате,
не са трева, която лесно ще прегазите.
Дървото на живота ми не е дърво крайпътно
и обичта наказвам с обич, омразата с омраза.

ДАЙ БОЖЕ

Гълъби гукат в усое,
пее гората стаена.
Съмва над детството мое,
слънце изгрява у мене.

И се надбягвам с небето –
пътят все тича, не спира.
Вече прегази полето,
вече прескочи баира.

И да зъмръкне – възможно е
в лунна гора безсезонна.
Тебе се моля – дай, Боже,
пътят за мен да си спомня...

МАМА ДЕТСТВОТО МИ КЪРПИ

Приседнала на прага на деня,
тя детството ми кърпи мълчаливо
с конци от слънце в слънчева игла,
за да е дрехата му по-красива.

И в унеса на този слънчев блян –
да гледа как посред света минава
животът ми – и хубав, и голям –
от взиране денят ѝ ослепява.

И виждам – с лъч от него, с бод последен
тя слънцето за дрехата зашива.
Иглата гасне в пръстите ѝ ледени
и с тъмното мълчание се слива...

* * *

Тичах лудо-невъздържан
като с вихрен кон.
С цвят за тебе бързах
от сезон в сезон.

И те стигнах, но не стига
обичта до този ден.
Ти остана, не отмина
мойто вдъхновение.

Време вехне и се рони.
Ти ще си благословена –
щом не ме превърнеш в спомен,
а вървиш до мене.

* * *

Не вярвах аз, но беше прав баща ми,
че този свят е глух за чужда скръб и радост.
Не искаше чрез некролог да известиме за смъртта му –
все някой някого ще жали и зарад някого ще страда.

Прочетен вестник – знам – са всички некролози,
не ги разлепвайте на порти, по стълбове, стени.
Ще ги захвърли вятър в калта. И най-възможно е
лицето ми да смачкат обуща и коли.

Не знаеше горкият синът му колко рани
от набези за слава, за власт и за пари
получил е от грубост на звани и незвани,
но пак намира сили изправен да върви.

ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ 75

Честит юбилей!

ЛИРИЧЕСКИ МИНИАТЮРИ

Петър Велчев

ПЕЙЗАЖ

Безкраен летен ден умира
без угризения, без вопли
и от трептенията топли
тополата е като лира,
звънтяща с хиляди листенца.

Пейзажът кротко се люлее,
сбогува се със свойте образи,
а сред увяхващите облаци
огромно огнено лале е
агонизиращото слънце.
1965 г.

ПОТАЙНИЯТ ГЕНИЙ

Един човек без жал преследван
от книжници, от фарисеи,
укрива свойта самоличност,
а мислите си предпочита
чрез теореми да споделя
и дълги дни шлифова лещи,
за да си вади скришом хляба,
а вади си очите нощем,
да пише тайнствени трактати.
Евреин, философ, Спиноза.
1988 г.

ЕТЮД ЗА ЦИГУЛКА

На Вл. Владигеров

Седя си в кръчмата, захвърлен
и от съдбата, и от себе си,
подсвирквам си и се усещам
като калъфа на цигулка,
която в мрака съм изгубил,
или ми е откраднал някой
и вече нищо не си спомням.
1988 г.

РИМА

Не, римата не е играчка,
а висше битие на ехото
или на Логоса божествен,
защото болка вика билка,
възторзи означава рози,
а обич се превръща в обръч
и прочие неща насъщни
и всъщност никога и нищо
не съществува без съзвучие.
1988 г.

МАТРЬОШКА

В пещерите
има други пещери.
В дъщерите
има други дъщери.
В лесовете
има други лесове.
В градовете
други градове.
Веществото
на живота
е като матрьошка.
1989 г.

ШАХМАТНА ПАРТИЯ

Секундите усърдно цъкат
и в черно-бялото пространство
на мълчаливите квадрати
(за разлика от обществото)
царува истината само.

И в нейно име се сражават
миниатюрните войници
по правила неумолими
и доблестни, защото даже
агонията е хармония.
1989 г.

ХЕРОЛДИ

Деца се раждат, без да ни попитат
и без да сме ги питали, и без да
надзърнем даже в тази влажна бездна,
където хиляди крачета ритат
и всяко вика: искам да излезна!

И търсят те пътеката най-пряка
към нас, и търсят изхода от мрака,
тъй както ние Бога чрез молитва.
Херолди на живота, който идва.
Херолди на смъртта, която чака.
1992 г.

ЗИМНО МОРЕ

Брегът е гол, пустинно бял,
морето – хладносив опал.
Ни лъч, макар и догорял,
ни флаг, ни корабен сигнал.
Не трепва мускул, ни хрущял.
И само дълъг интервал
отмерват глухо вал след вал.
Като че Господ е умрял.
1998 г.

НАДГРОБНА ПЛОЧА

Тази отломка мрамор с крехки вени
и потъмнели от самотност букви
като че ли ме чакаше да дойда!
Бе слязъл ниско алениям залез,
подобно ангел ласкав.
И аз с туптящи пръсти
докоснах хладния, изящен мрамор,
като че нейното чело докоснах.
Това ли е единствената нежност,
която още с мъртвите ни свързва,
тъй осезаема,
че е почти реална!
1994 г.

КОПНЕЖ

Прахта не иска да е прах,
а да е част от нещо цяло,
бълнува зрънцето за плод,
още преди да е узряло,
ала плодът е плод на грях,
от който пръква се живот,
а после трънпнещото тяло,
от смърт понеже го е страх,
копнее да зачене плод,
за да започне отначало
от оня първороден грях.
2000 г.

ГРОТЕСКА

От ранен мраз улучена,
пищи и фъфли есента
беззъба и продупчена.
Ту влачи зъзнещи листа,
ту ги събира в купчинка,
за да ги погребе в пръстта.
И пишкат тъжни кученца
върху останки на цветя.
2001 г.

ДОКОСВАНЕ

На Б. Райнов

Бе събота следобед с дъх на леност
и сред прахта кажи-речи хилядолетна
на моята чудовищна библиотека,
пак търсейки едно, попадайки на друго
(такова нещо не за първи път се случва),
от хаоса изникна някаква си книга,
уж малка, но солидна: шрифт готически,
корици вехти с врязан чудноват екслибрис,
и стори ми се, че отново ме докосва
Средновековието, като детски спомен.
2002 г.

МИШЕНИ И ИКОНИ

Какъв е смисълът, когато
мишените
напомнят на икони,
иконите
напомнят на мишени?
Амбиции огромни...
А някъде далече
от изрисувани дъсчици,
далеч от богомолци
и от стрелци,
светът навярно е чудесен
заради своята безцелност.
2010 г.

КАТО КЪШЕЙ ХЛЯБ

Жената не е идол
в храмовете на безбожници.
Жената не е зестра
в сейфовете на скъперници.
Жената не е дивеч
за преситени развратници.
Жената не е цвете
на ревера на суетници.
Жената е насъщност,
като къшей хляб за бедните,
за гладните Щастливци.
2010 г.

ПРОГРЕС

На К. Нинова

Усмивките ни стават все по-редки.
На обичта въжето се разнищи.
Мерак свиреп за луксове излишни.
И страх. Прозорци и врати с решетки.
Това ли е домашното огнище?

А някога животът бе задружен.
А някога нещата бяха прости.
Закуската най-вкусна: хляб и грозде.
Трудът бе труд, а отдихът заслужен.
И хората си ходеха на гости.
2014 г.

Леонардо да Винчи

TABLE OF CONTENTS

ПОНЕДЕЛНИК

(**„MONDAY"** – *A JOURNAL FOR THEORY, POLITICS AND CULTURE*)

THOUGHTS AND APHORISMS 5

THEORY

Wendy Brown Destroying Democracy: How Neoliberalism transformed the State and the Subject 9

Haralambi Panacidis Marx and the Contemporary Forms of Alienation 38

Serguey Oudartzev Space State as the State of the Future: Possible Formation Options 49

INTERNATIONAL POLITICS

Liuben Petrov Bulgaria's Balkans Politics after Helsinki 1975 61

Vladimir Trifonov Ukraine: New President, How About New Politics? 70

Boyan Balev Jeremy Korbin: The Labour Party and Brexit 91

ECONOMICS

Nako Stefanov USA – China Trade War: Beginning, Progress and Perspectives 111

SOCIETY

Ivka Tzakova Political Alienation and Civil Ignorance 123

Nadka Milanova The Chinese Red Cross and the Earthquake in Sìchuān on May 12th, 2008 133

TABLE OF CONTENTS

CULTURE

Todor Korouev	„This Blood will be a Memory" – a Book about the Complicated Today and the Hope for Tomorrow	139
Petar Andassarov	Poems	144
	Petar Veltchev at 75	147
Petar Veltchev	Lyric Miniatures	148

SOMMAIRE

ПОНЕДЕЛНИК

(**„LE LUNDI"** – *MAGAZINE DE THÉORIE, DE POLITIQUE ET DE CULTURE*)

PENSÉES ET APHORISMES 5

THÉORIE

Wendy Braun — Destruction de la démocratie: comment le néolibéralisme a transformé l'État et le sujet 9

Haralambi Panicidis — Marx et les formes contemporaines de l'aliénation 38

Sergueï Oudartsev — L'État cosmique comme État de l'avenir: possibles variantes de formation 49

POLITIQUE INTERNATIONALE

Lyuben Petrov — La politique balkanique de la Bulgarie après Helsinki 1975 61

Vladimir Trifonov — L'Ukraine a un nouveau président, mais aura-t-elle une nouvelle politique? 70

Boyan Balev — Jeremy Corbyn, Le Labour Party et Brexit 91

ÉCONOMIE

Nako Stefanov — La guerre commerciale USA – Chine: début, développement et perspectives 111

SOCIÉTÉ

Ivka Tsakova — Aliénation politique et ignorance civile 123

Nadka Milanova — La croix rouge chinoise et le tremblement de terre à Sichuan en 12 mai 2008 133

Sommaire

Culture

Todor Korouev	„Ce sang sera un souvenir“ – Un livre sur le temps compliqué d’aujourd’hui et l’espoir de demain	139
Petar Andassarov	Poésie	144
	Le 75ème anniversaire de Petar Veltchev	147
Petar Veltchev	Miniatures lyriques	148

Содержание

ПОНЕДЕЛНИК

(**„ПОНЕДЕЛЬНИК"** – *ЖУРНАЛ ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ*)

Мысли и афоризмы 5

Теория

Венди Браун Разрушение демократии: как неолиберализм преобразовает государство и субъекта 9

Хараламби Паницидис Маркс и современные формы отчуждения 38

Сергей Ударцев Космическое государство как государство будущего: возможные варианты формирования 49

Международная политика

Любен Петров Балканская политика Болгарии после Хельсинки 1975 61

Владимир Трифонов Украина – новый президент, а будет ли новая политика? 70

Боян Балев Джереми Корбин, Лейбористская партия и Брекзит 91

Экономика

Нако Стефанов Торговая война США – Китай: начало, развитие и перспективы 111

Общество

Ивка Цакова Политическое отчуждение и гражданское невежество 123

Надка Миланова Китайский Красный крест и землетрясение в Сычуани в 12 мая 2008 133

Содержание

Культура

Тодор Коруев	„Эта кровь будет воспоминанием“ – Книга о сложностях сегодня и надежде на завтра	139
Петр Андасаров	Стихотворения	144
	Петру Велчеву исполнилось 75 лет	147
Петр Велчев	Лирические миниатюры	148